

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

До захисту допустити:
Завідувач кафедри

_____ 20__ р.

**«СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ
ДО МАТЕРИНСТВА ЖІНОК РІЗНИХ ВІКОВИХ КАТЕГОРІЙ»**

Кваліфікаційна робота здобувача вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Практична психологія»
Сорокіної Ганни Олександрівни

Науковий керівник:
Тищенко Л.В., кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент:
Гірман Н.О., кандидат психологічних наук, доцент
практикуючий психолог комунального закладу «Дитячий будинок змішаного типу «Центр опіки» для дітей дошкільного і шкільного віку»

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«___» _____ 20__ р.

Маріуполь–2021

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретико-методологічне визначення материнства як соціально-психологічного феномену.....	8
1.1. Загально-наукове висвітлення материнства як соціокультурного....	8
1.2. Психологічні підходи щодо вивчення проблеми материнства.....	14
1.3. Онтогенетичні особливості розвитку материнства.....	21
Висновки до розділу 1.....	28
Розділ 2. Аналіз науково-психологічної проблематики психологічної готовності до материнства.....	30
2.1. Проблема психологічної готовності особистості в психологічній науці.....	30
2.2. Психологічна сутність готовності до діяльності.....	35
2.3. Феноменологія психологічної готовності жінки до материнства....	38
Висновки до розділу 2.....	44
Розділ 3. Емпіричне дослідження структури психологічної готовності до материнства жінок різних вікових категорій.....	46
3.1. Обґрунтування методів емпіричного дослідження.....	46
3.2. Констатувальний експеримент.....	56
3.3. Формувальний експеримент.....	92
Висновки до розділу 3.....	108
Висновки.....	113

Список	використаних
джерел.....	117
Додатки.....	127

ВСТУП

Материнство як соціокультурний та соціально-психологічний феномен знаходиться в фокусі суспільної та наукової уваги з давніх часів. Адже потужна система внутрішньо сімейних відносин, центрована на постаті жінки-матері – є запорукою загальної соціальної стабільності й основою збереження фундаментальних морально-етичних принципів людського існування.

Однак, на сьогодні проблематика материнства набуває особливої актуальності та значущості на фоні принципових трансформацій в системі суспільних цінностей та соціальних пріоритетів, що, природньо, впливає на індивідуальну систему цінностей й пріоритетів окремої жінки як невід’ємної частини глобальних та множинних процесів.

Кардинальні зміни соціально-психологічних пріоритетів жінок, нові соціальні вимоги до них не можуть не вплинути на зміст материнства. Аналіз показує очевидну та невтішну тенденцію: поряд із ростом народжуваності збільшується кількість випадків штучного переривання перебігу вагітності; фактів відмови від народженої дитини; прецедентів жорстокого поводження з дитиною; розповсюдження особистісного переконання привабливості «життя без дітей».

Невтішні соціокультурні тенденції та, пов’язані з ними, прогнози надали поштовху для наукового усвідомлення та дослідження проблематики

материнства в різних галузях науки: соціології, культурології, філософії, економіки, права, медицини, статистики, соціального забезпечення та супроводу, педагогіки та психології.

Протягом тривалого часу в психологічній науці стверджується, що необхідною передумовою майбутнього благополучного материнства є достатня психологічна готовність жінки до усвідомленого народження дитини, щирої турботи про неї та пошуку адекватних підходів у вихованні.

Предметом науково-психологічного аналізу виступають природні та культурні витоки материнства; інтрапсихічні параметри виникнення прихильності до дитини й толерантного ставлення до неї; внутрішні та зовнішні чинники формування психологічної готовності жінки до народження дитини; роль батьківської сім'ї у формуванні його ідентичності «Я – майбутня мати»; причини виникнення девіацій материнства; механізми трансформації системи цінностей та сенсів сучасної жінки; зміни в структурі «Я-концепції» жінки та трансформації «Я-образів», пов'язані з вагітністю, пологами та лактацією; вплив соціальних стереотипів на прийняття рішення про створення сім'ї та народження дитини; перед пологові та післяпологові психічні стани жінки; адекватність та зрілість подружніх відносин як умова для прийняття рішення про батьківство; життєві пріоритети, рольові позиції й структура життя жінки, залученої до суспільних процесів та безліч інших важливих параметрів та складових феномену материнства.

Результатом чисельних науково-психологічних досліджень є цілий ряд знайдених та описаних соціально-психологічних, особистісний та психічних закономірностей й механізмів; безліч нових та дієвих методів психологічної допомоги, корекції, супроводу жінок різного віку; практичних рекомендацій для батьків, жінок й професійних служб, робота яких спрямована на підтримку материнства. Але, разом з тим, на сьогодні остається недостатньо вивченою проблема відмінностей у структурі психологічної готовності дівчат й жінок різних вікових категорій. Саме це й обумовлює вибір нами теми

магістерського дослідження *«Структура психологічної готовності до материнства жінок різних вікових категорій»*.

Мета дослідження – розробити дієвий інструмент з формування усвідомленого материнства у дівчат й жінок різних вікових категорій за параметрами психологічної готовності до нього.

Об’єкт дослідження – психологічна готовність до материнства як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження – особливості структури психологічної готовності до материнства жінок різних вікових категорій.

Гіпотеза дослідження: специфіка сімейного міфу; структура репродуктивних установок; співвідношення фактів, що асоціюються з народженням дитини; параметри «психологічної статі» жінки будь-якого віку відіграють роль у формуванні оптимального рівня сформованості зрілої психологічної готовності до материнства та набутті специфічних ознак її структури.

Завдання дослідження:

1. Розглянути загально-наукове визначення материнства як соціокультурного явища.
2. Проаналізувати психологічні підходи щодо вивчення проблеми материнства.
3. Визначити психологічну сутність феномену готовності до діяльності.
4. Надати теоретичне обґрунтування феноменології психологічної готовності жінки до материнства.
5. Дослідити структуру психологічної готовності до материнства жінок різних вікових категорій.
6. Розробити та апробувати інструмент психологічної фасилітації процесу формування психологічної готовності жінки будь-якого віку до материнства.

Методи дослідження: дана робота складається з *теоретико-методологічного аналізу* досліджуваної проблематики та комплексу психодіагностичних методик, які складають структуру *емпіричного дослідження*: «Рольовий опитувальник дітородіння» (РОД) М.М. Родштейн; «Аналіз сімейного міфу» А.О. Нестерової; Опитувальник репродуктивних установок О.С. Каримової; «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» В.В. Бойко (модифікація О.С. Каримової); «Фемінність-маскулінність» С. Бем, а також методів кількісного та якісного аналізу отриманих емпіричних даних.

Теоретико-методологічну основу нашого дослідження складають: підходи щодо визначення феномену усвідомленого батьківства (Т. Веретенко, Ю. Гіппенрейтер, Т. Гордон, І. Зверєва, І. Кон, Р. Овчарова, А. Співаковська, Г. Філіпова, Е. Фром); материнство як соціально-психологічний феномен та особистісна сфера жінки (О. Тіунова Л. Шнейдер); проблеми статевого виховання й гендерної соціалізації молоді (Н. Байдюк, О. Бялик, Т. Кравченко, Д. Логвінова); специфіка материнства в ситуації девіації (Н. Дубровіна, В. Мухіна, А. Прихожан, Є. Смірнова, С. Стребелева, Т. Счастливая, Н. Толстих); система соціальних, ціннісних та вікових факторів формування психологічної готовності до материнства (Н. Дармостук, Н. Яремчук, О. Проскурняк).

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження: обґрунтовано феноменологію психологічної готовності жінки до материнства; розглянуто психологічні складові готовності до материнства; виокремлено аспекти формування материнської ідентичності під впливом внутрішніх й зовнішніх чинників; досліджено специфіку структури психологічної готовності жінки у різних вікових періодах та її складових; розроблено та апробовано інструмент психологічної фасилітації процесу формування психологічної готовності жінки будь-якого віку до материнства.

Практичне значення дослідження: результати теоретико-методологічного аналізу проблеми можуть бути використані в ході

підготовки практичних психологів в рамках освітніх компонентів «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Психологія сім'ї та корекція сімейних відносин», «Психологічне консультування», «Соціально-психологічна підтримка різних верств населення», а також в ході реалізації програми курсів підвищення кваліфікації практичних психологів. Розроблена програма тренінгу усвідомленого материнства «Материнство без ілюзій, страхів й упереджень» може бути використана практичними психологами закладів вищої освіти, закладів професійно-технічної та загальної середньої освіти, закладів дошкільної та позашкільної освіти; психологами-фахівцями, що здійснюють психологічний супровід сім'ї. Виокремлені психологічні закономірності можуть бути використані в ході психологічного консультування за запитами, пов'язаними з прийняттям рішення про народження дитини, створенням сім'ї, підвищенням рівня усвідомлення материнської / жіночої ідентичності.

Апробація та впровадження результатів дослідження: анотацію розробленої тренінгової програми «Материнство без ілюзій, страхів й упереджень» для жінок з недостатньо сформованим рівнем готовності до материнства опубліковано у Каталозі психотехнологій у рамках V Міжрегіональної науково-практичної конференції «ХАРКІВСЬКИЙ ОСІННІЙ МАРАФОН ПСИХОТЕХНОЛОГІЙ», з нагоди 125-річчя Л.С. Виготського (1896-1934) (28-30 жовтня 2021 року); результати проведеного емпіричного дослідження представлено на пленарному засіданні Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Сучасні тенденції організації життєвого простору особистості» (25 листопада 2021 року, місто Маріуполь).

Розроблену програму формування психологічної готовності до материнства жінок різних вікових категорій апробовано на базі Маріупольського відділу державної реєстрації актів цивільного стану у Маріупольському районі Донецької області (акт впровадження додається).

Структура магістерської роботи: складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 112 сторінок. В тексті міститься 6 таблиць та 20 рисунків. Додатки викладено на 12 сторінках. Список використаних джерел складається з 96 примірників, що охоплюють 10 сторінок. Робота має емпіричний характер.

Розділ 1. Теоретико-методологічне визначення материнства як соціально-психологічного феномену

1.1. Загально-наукове висвітлення материнства як соціокультурного явища

Традиційно материнство розглядається як складно структуроване явище. Його витoki полягають у взаємодії трьох базових чинників: генетичного, біологічного та культурно-історичного. Чисельна кількість дослідників феномену материнства стверджує, що його унікальність обумовлена співвідношенням фізіологічних механізмів, історії поступового розвитку соціокультурного середовища, а також індивідуально-психологічними особливостями індивіда.

Історично кожна культура формує власний інститут материнства, який виконує завдання виховання дівчинки як майбутньої матері за рахунок різноманітних способів впливу на неї. Кожен з цих способів враховує те, що частину своїх функцій мати виконує не усвідомлено, тому в суспільній свідомості фундаментальні та екзистенціальні функції материнства представлені у змісті традицій, обрядів, прикмет та забобонів.

Вважаючи на те, що материнство є фундаментальною екзистенціальною цінністю, культурно-історичний шлях до моделі материнства є поєднанням природої сутності та суспільного надбання в процесі виховання дитини як невід'ємної частини родини, роду та культури.

На рівні індивідуальної свідомості материнство, як екзистенціальна цінність, забезпечує реалізацію природнього потенціалу, надає можливості втілення себе у власному потомстві, сприяє самореалізації бажання залишити після себе життя. Джерела цього прагнення полягають у загальнолюдському розумінні сутності самого життя, його змісту та сенсу, а також у визначенні місці кожної людини в процесі життєдіяльності суспільства [1, 21].

В процесі онтогенетичного розвитку в ході спілкування з матір'ю та виконання спільних з нею дій у дитини формуються перші уявлення про оточуючий світ, соціальні та родинні відносини. В цей період дитина ототожнює образ світу з образом матері, тому первинна картина світу є відбитком образу світу, який сформувався у самої матері. Це є первинним механізмом залучення дитини до людської культури, надбання нею необхідних соціо-культурних рис. Вони, в свою чергу, утворюють духовно-емоційний фон особи за параметрами етично-естетичних цінностей та своєрідністю індивідуальних якостей.

Отже, материнство як соціокультурний феномен імпліцитно містить у собі генезис всієї людської культури й цивілізації, всього суспільно-історичного, етичного й сімейного досвіду людства [40-41, 57, 61].

Аналіз різноманітних джерел показує, що серед чисельних напрямків розгляду феномену материнства можна виокремити два основних: традиційний та егалітарний (егалітаризм – від фр. *egalite* – рівність – це соціальна концепція відтворення у суспільстві принципу рівноправного доступу до будь-яких благ усіх його членів).

Материнство в контексті традиційного напрямку визначається через призму природно-біологічної організації індивіда та тлумачиться як процес інтенційної самореалізації жінки, що ґрунтується на вродженій природній

основі. Егалітарний підхід будується на ідеях трансформації суспільних уявлень про місію, місце та роль жінки в структурі суспільних відносин; на виникненні тенденцій змін у соціальній свідомості з визнанням рівноправної соціальної ролі жінки та можливості самостійного вибору нею сфери самореалізації.

Окрім двох базових підходів існують інші напрямки вивчення соціокультурного феномену материнства, зокрема, економічний, соціально-демографічний, та гендерний.

В рамках *економічного напрямку* проблема материнства розглядається через призму формування у соціумі жіночих трудових ресурсів з обов'язковим урахуванням специфіки жіночої робочої сили. Це ґрунтується на розумінні того, що жінка – це не лише елемент трудового потенціалу суспільства, а й мати, що відіграє важливу соціокультурну роль – виховання дитини.

Соціально-демографічний напрямок складається в межах вивчення процесів відтворення населення та розглядає унікальність функціонування жінки як представниці окремої соціально-демографічної групи. Провідним параметром унікальності і є поєднання жінкою її материнської функції в межах родини з професійною функцією у суспільно-професійному просторі.

Особливості біологічної організації чоловіків і жінок, відмінності поведінкових патернів та стратегій, а також специфіка біологічних, фізіологічних й психічних особливостей кожної статі є предметом розгляду *гендерного підходу*.

Спираючись на соціогендерний ракурс вивчення проблеми материнства, в рамках якого соціальний статус жінки визначається як інтеграційний показник її особистого, соціального та професійного становища у всіх сферах життєдіяльності, можна стверджувати, що структура інституту материнства складається із: сукупності суспільних цінностей (любов, прихильність); суспільних процедур (зобов'язання, турбота,

виховання дітей); поєднання статусів, ролей та функцій (жінка – мати – хазяйка – керівник – фахівець – соціально активна особистість / діяч).

Найважливіша роль матері у відтворенні, розвитку, формуванні та збереженні людської культури пов'язує феномен материнства з культурно-історичними традиціями. Виконувати матер'ю функції органічно пов'язані з матеріальною і духовною культурою народу, його традиціями. Материнство як таке відображає накопичений соціокультурний досвід, надбані цінності, викристалізовані норми спілкування й взаємовідношення. Дитина з «молоком матері» вбирає неусвідомлювану установку щодо неухильного дотримання норм, звичаїв, традицій свого етносу / нації / соціуму.

На сьогодні питання щодо природи власного материнства вирішується на рівні індивідуальної свідомості окремої жінки. Чим воно є для неї: біологічною природою, традицією, стереотипом масової свідомості («як всі жінки») або чимось іншим (високим призначенням, священним обов'язком, потребою вищого порядку, покликом дати щастя і пережити відчуття повноти буття) визначається самою жінкою.

Сучасна соціальна ситуація показує яскраву тенденцію: жінки успішно реалізують себе в різних сферах життєдіяльності, в них високий рівень освіти й культури, суттєво розширився репертуар виконуваних соціальних ролей. Разом з цим, для переважної більшості жінок материнство залишається пріоритетною життєвою цінністю. За даними проведених досліджень, уявлення про щастя сучасної жінки ґрунтуються на таких складових життя як: діти та сім'я, функціональний і влаштований побут, любов коханого чоловіка, можливість самореалізації й улюблена робота, повага інших та кар'єрне зростання [47, 49, 51, 61].

Така позитивна тенденція, на думку фахівців, обумовлена тим, що материнство було й остається однією з базових форм самореалізації сутності жінки, воно виступає самостійною екзистенціальною цінністю, вписано в структуру суспільної свідомості як провідний сенс самого життя. Окрім того, реалізація множинних потенціалів (жіночності, любові, турботливості,

творчості, комунікативності, дидактичності) відбувається комплексно й одночасно під час народження та в процесі виховання дитини. Можна стверджувати, що реалізація себе у материнстві надає жіночому життю значущості.

Очевидно, що немаловажне значення має зворотній зв'язок, який отримує жінка від дитини як найвдячнішого об'єкту вкладення її сутнісних основ у вигляді дитячої любові, вдячності, пошани. На думку фахівців, саме у материнстві жінка має можливість реалізувати власну потребу в активних діях, прагненні зайняти себе, отримати джерело постійної турботи і ніжності, позбавитися від самотності. Нерідко турбота про дитину виступає засобом відходу від життєвих нерієсностей та сімейних негараздів, допомагаючи жінці уникати дії психогенних чинників.

Реалії сьогодення показують і іншу закономірність: потреба у самореалізації в деяких сучасних жінок поступово трансформується в цілу систему, провідним параметром якої стає самореалізація через професію та соціальну успішність. У зв'язку з чим, виникає феномен свідомої відмови від материнства або «добровільної бездітності».

Аналіз соціологічних досліджень показує, що прецеденти свідомої бездітності, як вільного особистого вибору, існували завжди, але перехід із сфери особистого в сферу соціального феномену приходить на період сексуальної революції у другій половині ХХ століття у західних країнах. На початку 70-х років вперше з'являється поняття «childfree» (від англ. – вільний від дітей). Термін «childfree» виник як антитеза терміну «childless», що означає неможливість мати дітей при наявності бажання їх мати [37-38, 48].

Поступово тенденція що виникла стає предметом вивчення науковців різних сфер (Дж. Віверс, К. Маура, Е. Пек, Ш. Радл, Д. Кніл, Ч. Джоші, К. Морелла, Р. Джиллеспі, О. Камзіна, Н. Самікіна, О. Яцина).

Первинна типологія осіб, що належать до категорії «вільні від дітей» запропонована Дж. Віверс у відповідності з мотивами бездітності:

реджектори та афексьонадо. Перші пояснюють власне небажання мати дітей огидою до процесу дітонародження та дітей взагалі, а другі щиро вважають більш привабливим та комфортним життя без дітей.

Дослідження О. Камзіної та Н. Самикіної показують тенденцію переважання настроїв «добровільної бездітності» серед жінок, у порівнянні з чоловіками. Крім того, фахівці визначають, що існує статева відмінність мотивів свідомої відмови від дітонародження. Так, жінки схильні відмовляються від дітей на користь побудови успішної кар'єри, а чоловіки – з метою знаття з себе відповідальності за наступне покоління. Ще один мотив, притаманний представникам обох статей, – це небажання втратити свободу [31].

Є припущення, що вирішальну роль у прийнятті рішення щодо «добровільної бездітності» можуть відігравати й неусвідомлювані мотиви, зокрема психологічна травма, отримана у дитячому або дорослому віці.

Очевидно, що певну роль відіграє негативна установка на вагітність, на процес пологів, на відразне ставлення до материнства, що склалося у дитинстві як певне програмування. Можна припустити, що спостереження негативних прикладів патологічної вагітності, народження хворої дитини, хворобливе самопочуття певної жінки після народження дитини також може стати чинником формування настроїв «childfree» [87].

Нерідко невирішальне протиріччя між материнством та професійною діяльністю також призводить до прийняття подібного життєвого рішення. До прикладу, професія балерини, пов'язана з тривалим навчанням, потужним навантаженням та жорсткими вимогами до конституції тіла й ваги, дійсно унеможлиблює материнство у період професійної кар'єри.

Ще одним варіантом свідомої бездітності є спільне подружнє рішення на тлі взаєморозуміння стосовно питань дітонародження. Інколи трапляється, що жінка відмовляється від материнства під впливом негативних репродуктивних установок чоловіка, мотивуючи тим, що діти заважають особистому щастю й благополуччю її і чоловіка.

Зовсім протилежною є життєва ситуація, коли жінка заради материнства готова ризикувати власним життям пропри медичні обмеження та навіть заборону.

Як бачимо, поряд з традиційними механізмами відтворення функції материнства існують й крайні варіанти самореалізації жінки та способів її життєздійснення. У зв'язку з чим виникає необхідність зосередити увагу на визначенні психологічних аспектів материнства як соціально-психологічного та соціокультурного феномену.

1.2. Психологічні підходи щодо вивчення проблеми материнства

Загальний аналіз науково-прикладних досліджень показує наявність наступних напрямків розробки проблематики материнства:

- *культурно-історичний напрямок* (В. Брутман, Л. Гридковець, Н. Коваленко, І. Кон, М. Радіонова, В. Сидельнікова, О. Сидорова);
- *медико-психологічний напрямок* (В. Абрамченко, В. Астахов, В. Бодяжина, С. Глущенко, М. Девдаріані, П. Кінтрая, О. Кисельов, Н. Коваленко, Т. Сорокіна);
- *онтогенетичний* (О. Баженова, Л. Баз, О. Варга, Д. Вінникот, О. Копил, В. Орлов, К. Сагамонова, Т. Титаренко, І. Хамітова);
- *особистісно-орієнтований* (О. Васильєва, Н. Даниленко, Ж. Зав'ялова, М. Колпакова, Т. Леус, Ю. Мальована, С. Мінюрова, Є. Могилевська, В. Орлова, О. Черноситов, Ю. Шмурак);
- *психотерапевтичний напрямок* (В. Брутман, О. Васильєва, Т. Дьоміна, С. Єніколопов, М. Панкратова, Н. Самоукіна, В. Чайка, Е. Яковлєва);

- *психоаналітичний* (О. Захаров, В. Гарбузов, Г. Шпатковська);
- *психолого-педагогічний* (Н. Авдєєва, Г. Бєвз, Л. Грідковець, О. Тіунова, Т. Яблонська) [77-78].

В межах символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, Т. Шибутані) репродуктивна роль жінки розглядається як конвенційна, стосовно якої існують стереотипні уявлення про те, які повинні бути поведінкові орієнтації щодо заданої ролі.

Психосемантичний підхід дозволяє реконструювати семантичний простір певної області диспозицій установки, вербальні форми яких були сконструйовані на основі теорій потреб у продовженні роду (У. Мак-Дауголл, В.К. Вілюнас, Г.А. Мюррей), теорії потреби в метаіндивідуальній представленості в дітях В.В. Оськіної.

Вивчення феномену материнства в традиційній психології сформувався, з одного боку, в межах психоаналітичного напрямку дослідження ролі матері в процесі онтогенетичного формування ранніх особистісних структур (З. Фрейд, К. Хорні, Е. Еріксон, Дж. Боулбі), з іншого – в межах прикладного вивчення варіантів дитячої психопатології: дитяча психіатрія, соціальна дезадаптація, психологічні проблеми дітей та підлітків (А. Фрейд, М. Кляйн, Д. Віннікотт, М. Маллер).

Фокус уваги вітчизняних дослідників (Е. Ейдемільер, В. Гарбузов, А. Варга, А. Співаковська) зосереджений на вивченні материнського відношення, батьківської позиції, а також дитячо-батьківської взаємодії [90].

Дехто з фахівців розглядає материнську поведінку як джерело розвитку дитини. На їх думку, мати – це суб'єкт пізнавальної активності дитини, її спілкування та самоусвідомлення (М. Лісіна, Н. Авдєєва, О. Смирнова, В. Перегуда). З цього виходить, що дитина та матір складають єдину динамічну систему, в якій обидва елементи («мати» й «дитина») взаємно діалектично розвиваються (Л. Шнейдер) [88].

В структурі проблематики материнства Г. Філіппова виокремлює культурно-історичний, біологічний, фізіологічний, психофізіологічний та психологічний аспекти [81-83].

Інститут материнства розглядається через призму *культурно-історичного аспекту* як історично обумовлений, видозмінений під впливом часу та в процесі розвитку епохи (І. Кон, М. Мід, Е. Еріксон).

Турбота матері, створювані нею умови та догляд за дитиною, в рамках *біологічного аспекту* феномену материнства, трактуються як організація фізіологічного та стимульного середовища для розвитку дитини. Також в його рамках надається значення еволюційним аспектам формування фізіологічних, мотиваційних та поведінкових механізмів материнства.

Психологічне вивчення закономірностей статевого дозрівання, протікання вагітності та процесу народження дитини знаходиться в межах *фізіологічного та психологічного аспектів* материнства. В фокусі аналізу знаходиться зв'язок між гормональним фоном та емоційними станами; їх роль в розвитку материнства та забезпеченні емоційних особливостей материнсько-дитячих стосунків. Визначено, що сприятливий гормональний фон жінки створює умови для продуктивної взаємодії з дитиною. Однак, багато в чому, мінливість або стабільність психоемоційних станів під час вагітності та в ранній період материнства залежить від індивідуально-особистісних особливостей конкретної жінки, сенсу вагітності для неї, соціальної та сімейної ситуації [89].

Встановлено, що суттєвий вплив на формування материнської поведінки будь якої жінки має динаміка емоційних станів під час вагітності (тривожність, стресостійкість, роздратованість, депресивність, їх загострення в перший та другий триместр; стабілізація емоційного стану в другому триместрі та динаміка сексуальності).

Позиція матері як процес організації фізіологічного і стимульного середовища для розвитку дитини розглядається у *психофізіологічному аспекті* материнства. Крім того, розвиток материнства і динаміка стану

вагітності вивчаються виходячи із формування фізіологічної «домінанти материнства». Успішність виношування вагітності та народження дитини представники даного напрямку пов'язують із психофізіологічними особливостями емоційної сфери жінки і її особистісними характеристиками.

У феноменологічному аспекті материнства виокремлюються й описуються функції матері, особливості її поведінки, переживань і установок. У дослідженнях, пов'язаних із вивченням успішності адаптації жінки до материнства, враховуються різноманітні чинники: особистісні особливості, історія життя, адаптація до подружнього життя, досвід взаємодії із власною матір'ю, особливості самої моделі материнства, можливості взаємодії із немовлятами і поява інтересу до них у дитинстві.

Окрім вивчення материнства як необхідної та провідної умови розвитку дитини Г. Філіппова розглядає психологію жінки у напрямку її материнської потребово-мотиваційної сфери. Вона, за ствердженням дослідниці, формується впродовж життя [82].

Існує низка інших психологічних підходів, що розглядають материнство як унікальну ситуацію розвитку самосвідомості самої жінки, стверджуючи, що етап материнства стає площадкою переосмислення батьківських позицій з власного дитячого досвіду, періодом інтеграції власного батьківського образу та своєї дитини.

Сучасні наукові розробки в галузі психології особистості й психотерапії тлумачать феномен материнства з точки зору періоду особистісної і статевої ідентифікації на фоні задоволеності жінки своєю материнською роллю (К. Вітакер, Ф. Хорварт, В. Міллер).

Зріла материнська ідентичність, за їх визначенням, це особлива позиція відносно самої себе та свого дитя. Вона складається з когнітивного, емоційно-сміслового та поведінкового компонентів. *Когнітивний компонент* виявляється у наявності в матері необхідних знань про дитину, навіть на рівні інтуїції (здатність визначати потреби дитини, розуміти сигнали, які вона подає, починаючи з пренатального періоду).

Емоційно-смісловий компонент виражається у повному прийнятті матір'ю дитя як самостійної цінності: дитина не стає для матері засобом самореалізації чи втримання партнера. *Поведінковий компонент* характеризується компетентною взаємодією матері з дитиною, адекватною до потреб дитини, здатною до відповідального вибору.

Отже, видно, що цілий напрям психологічного вивчення материнства як феномену розглядає його з двох основних позицій: материнство як забезпечення умов для розвитку дитини та материнство як частина особистісної сфери жінки [69-70].

Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує зміст наукової полеміки стосовно «материнського інстинкту». Дехто з фахівців стверджує, що материнська прив'язаність підпорядковується виключно вродженим механізмам, які об'єднують людський рід з тваринним (Дж. Боулбі, К. Лоренц, Е. Панов). Здатність матері емоційно переживати стимуляцію від дитини, виражати свої емоції у взаємодії з дитиною розглядається ними як властива природна особливість. Подібної думки дотримується Д. Віннікотт, який описує стан матері після пологів як особливий, що дозволяє їй безпосередньо переживати стан народженої дитини.

М. Мід показує, що материнська турбота і прив'язаність до дитини мають настільки глибокі витoki в реальних біологічних умовах процесу запліднення, виношування дитини, пологів та годування, що тільки складні соціальні установки здатні повністю приглушити їх. Лише у тих випадках, коли жінка не має сформованого адекватного відчуття власної статевої ідентичності, коли пологи проходили під загальним наркозом, а вигодовування дитини замінене штучними сумішами, то за таких умов виявляється значне порушення материнських почуттів [43].

Аналіз даних кроскультурних досліджень показує, що в тій ситуації, коли народження дитини суперечить соціальним очікуванням (позашлюбна вагітність, загроза статевого або соціальному статусу жінки), жінка здатна на все аби не народжувати дітей, або позбавлятися їх різними способами.

Дослідження різних культурних варіантів материнства в сучасному суспільстві також свідчить про вплив вже існуючих моделей сім'ї, дитинства та цінностей, прийнятних для даної культури, на материнську поведінку й переживання жінки.

Аналізуючи історію материнських установок, що існували протягом чотирьох століть, Е. Бадінтер дійшла висновку, що «материнський інстинкт» лише міф. Дослідниця не знайшла жодної загальної та необхідної тенденції поведінки матері, а навпроти – надмірну мінливість її почуттів, в залежності від її культури та амбіцій. Материнська любов – це поняття, яке наповнюється в різні періоди історії різним змістом. Жінка стає кращою чи гіршою матір'ю в залежності від того, цінується чи знецінюється в суспільстві само материнство. Можливість кардинального порушення материнства свідчить про те, що інстинкт не відіграє вирішальної ролі в поведінці матері. На думку Е. Бадінтер зайвий акцент на інстинкті відводить увагу від проблеми власної активності жінки в рішенні стати матір'ю чи відмовитися від материнства. Материнство це одна із соціальних жіночих ролей, тому, навіть якщо потреба бути матір'ю закладена у жіночій природі, то суспільні норми і цінності відіграють вирішальну роль у прояві материнського відношення [50].

Як видно, всі дослідження батьківського, зокрема материнського, відношення до дитини говорять, про те, що емоційне відношення матері, форми його проявів, способи надання підтримки сильно відрізняються у різних матерів. Все це дозволяє зробити припущення, що материнство не є повністю вродженим механізмом. Акцент на материнському інстинкті як на найбільш значимій складовій психологічної готовності до материнства викликає сумніви. Інстинктивна поведінка – це чітко закріплені в наслідуванні поведінкові форми.

Можливість кардинального порушення моделі материнства свідчить про те, що інстинкт не відіграє вирішальної ролі в поведінці матері. Акцент на інстинкт відводить увагу від проблеми власної активності жінки в рішенні

стати матір'ю або відмовитись від материнства. При такому підході зберігається пасивність особистості, а її вибір стає результатом зіткнення різних сил, залишаючись не пов'язаними з активністю самої особистості. Материнство – це одна із соціальних жіночих ролей, тому навіть якщо потреба бути матір'ю закладена в жіночій природі, суспільні норми і цінності мають вирішальний вплив на прояв материнського відношення.

Низка психологічних досліджень розглядає феномен материнства з позиції:

- *задоволеності жінки власною материнською позицією* (Н. Боровікова, В. Брутман, М. Панкратова, С. Єніколопова);
- *стадії особистої та статевої ідентифікації* (Н. Даниленко);
- *періоду забезпечення умов для розвитку дитини та складової особистісної сфери жінки* (О. Баженова, Л. Баз, Н. Коваленко, О. Копил);
- *взаємовпливу матері і дитини під час вагітності* (В. Астахов, Г. Брахман, Н. Глина, О. Магденко, Ю. Мальована);
- *психологічних механізмів статевої диференціації* (Т. Бехтєєва, А. Жук, І. Заусенко, Н. Марута).

Предметом особливої уваги науковців виступають аспекти девіантного материнства, яке проявляється у відмові від дітей, ставленні до них з неповагою, насильстві, порушенні материнсько-дитячих відносин, психологічному інфантилізмі (В. Брутман, О. Варга, Т. Вакуліч, М. Радіонова, І. Хамітова) [53, 58].

Таким чином, на сучасному етапі психологічного розуміння сутності феномену материнства очевидно, що воно не забезпечується у повному обсязі лише вродженими механізмами, адже воно містить у собі біологічне прагнення до материнства, що перетворене інтеріоризованими соціальними нормами. На сьогодні адекватно аналізувати його як унікальну ситуацію розвитку самосвідомості жінки.

1.3. Онтогенетичні особливості розвитку материнства

Як було зазначено вище, материнська сфера формується протягом всього життя в ході взаємовідносин з матір'ю, під час сюжетно-рольової гри, при спілкуванні з однолітками у дитинстві, під час спостереження за немовлятами й маленькими дітьми, в процесі вагітності та набутті власного досвіду материнства і, на думку Д. Віннікота, визначає можливість бути гарною матір'ю: «Мати не може навчитися тому, що від неї вимагається, ні з книг, ні від патронажних сестер, ні від лікарів. Її наука – це її власний досвід дитинства. Крім того, вона спостерігає як інші батьки доглядають за дітьми і, можливо, сама доглядала за молодшими сестрами або братами, і – що дуже важливо – вона багато чому навчилася в ранньому дитинстві, граючи в «доньки-матері» [1, 4].

Якість материнської сфери жінки, за визначенням дослідників, залежить: від того, наскільки вона любить своє майбутнє дитя ще з дитинства (Д. Рафаель-Леф); від якості стосунків з матір'ю (О.П. Проскурняк); від взаємин між власними батьками [65-66].

Теоретико-прикладні дослідження Г.Г. Філіппової показують закономірність: індивідуальний онтогенез материнства проходить кілька етапів, в процесі яких здійснюється природна психологічна адаптація жінки до материнської ролі [77-78] або психологічна готовність до материнства [80-81].

За концепцією С.Ю. Мещерякової, материнська сфера розвивається в онтогенезі за п'ятьма блоками (особистісна готовність, адекватна модель батьківства, мотиваційна готовність, сформованість материнської компетентності та загальна психологічна готовність), спираючись на специфічне особистісне утворення – суб'єкт-об'єкту орієнтацію у відношенні до ще ненародженої дитини [52].

Загальний аналіз існуючих дослідних даних специфіки онтогенезу материнської сфери дозволяє виокремити шість етапів її становлення в онтогенезі. На кожному з них відбуваються певні процеси, що мають суто психологічні характеристики. Важливо, що саме психологічний зміст етапів онтогенезу материнської сфери визначає особливості прояву материнства, створює психофізіологічні і психологічні передумови гармонійності-дисгармонійності взаємовідносин в діаді «мати-дитина (плід, новонароджений, немовля)», формує стилі сімейного виховання дітей [57, 59].

Перший етап характеризується взаємодією з власною матір'ю в ранньому онтогенезі. Його початок лежить у перинатальному періоді й продовжується протягом всіх онтогенетичних етапів розвитку дівчинки. Найбільш значущим для формування повноцінної материнської сфери на цьому етапі є віковий період дівчинки-дитини до трьох років. Психологічне новоутворення – це засвоєння емоційного значення ситуації дитячо-

батьківських відносин. Цей період життя є сензитивним для формування базових основ особистості та ставлення до світу.

На другому етапі розвиток материнської сфери відбувається в ігровій діяльності, адже саме в процесі гри дівчинка вперше приміряє на себе роль матері. Сюжети ігрової взаємодії пов'язані з маніпуляціями лялькою-немовлям або іншими дітьми, що є моделюванням різних модифікацій ролей матері та дитини.

Третій етап розвитку материнської сфери пов'язаний із набуттям досвіду няньчення та першої реальної взаємодії з немовлятами (братами, сестрами, племінниками). В ньому відбувається переніс ігрових навичок на реальну життєву ситуацію взаємодії з живим немовлям. Це онтогенетичний період з 4-5 років до початку статевого дозрівання дівчинки.

На четвертому етапі відбувається диференціація мотиваційних основ материнської та статевої сфер дівчинки. Вважається, що формування материнства і особисте статеве дозрівання протікає в різній площині: розуміння природної обумовленості її майбутньої материнської функції у дівчинки формується набагато раніше, ніж приходить розуміння ролі гендерного та сексуального в розвитку статевої поведінки, взаємовідносин статі та народження дітей. Тільки на більш пізніх етапах особистісного розвитку відбувається своєрідна інтеграція статевого фрагменту самосвідомості та самовідношення в багатовимірну сферу материнської самосвідомості.

П'ятий етап характеризується взаємодією жінки з власною дитиною, тобто безпосередня реалізація матер'ю своїх функцій у взаємодії з дитиною. Починається цей етап з моменту виникнення чутливості для дитини і з появи перших ознак вагітності для матері.

На шостому (останньому) етапі розвитку материнської сфери відбувається формування прив'язаності до дитини, здійснюється процес особистого прийняття внутрішнього світу дитини й інтересу до нього. Це

відбувається на основі динаміки емоційних відносин матері та дитини в процесі її розвитку.

Важливо, що за визначенням Г.Г. Філіппової, сам п'ятий етап розвитку материнства складається з дев'яти послідовних періодів:

1. *Період ідентифікації материнства* пов'язаний з усвідомленням факту вагітності та, в більшості випадків, починається і закінчується ще до виникнення перших змін у фізичному стані жінки [81]. Тривалість термінів ідентифікації вагітності є індивідуальними та залежить від репродуктивного здоров'я жінки в цілому, наявності та відсутності мотиву зачаття та планування вагітності, рівня саморозуміння, усвідомлення зміни своїх психічних та тілесних процесів та станів.

2. *Період до початку відчуття ворушіння дитини* охоплює другу половину першого триместру і початок другого. Стан жінки під час цього періоду характеризується інтенсивними психофізичними змінами та напругою всіх адаптаційних механізмів, викликаних цими змінами. В самопочутті відмічаються неприємні фізичні відчуття (явище токсикозу вагітності), підвищується рівень тривоги, з'являється емоційна лабільність, роздратованість, втомлюваність, знижується загальна активність. На рівні з самопочуттям, починає актуалізуватися материнське відношення, яке проявляється в бажанні усвідомити стан ненародженої дитини, змінити поведінку та спосіб життя на ті, які є найсприятливішим для дитини [80].

3. *Період появи та стабілізації відчуттів ворушіння дитини* датований серединою другого триместру. Для фізичного та емоційного самопочуття матері цей період є найбільш сприятливим і супроводжується, як правило, гармонізацією психофізичного стану, стабілізацією емоційного стану та формуванням адекватного, найбільш повного образу дитини. Емоційне ставлення до ворушіння та його фізичне переживання дуже точно відображають зміст потребово-емоційного і ціннісно-смыслового блоків материнської сфери та динаміку цього змісту під час вагітності [77].

4. *Період повного занурення у материнський стан та стан власної вагітності* (це сьомий і восьмий місяці вагітності). Вся сфера інтересів жінки зосереджена на майбутній дитині. Її стан ускладнюється як з медичної, так і з психологічної точки зору: у третьому триместрі вагітності об'єктивно погіршується самопочуття, підвищується втомлюваність, сповільнюється рухова активність, порушується сон; емоційний стан характеризується підвищенням тривожності, появою страху перед майбутніми пологами та післяродовим періодом, нетерпінням в очікуванні зустрічі з дитиною. В той же час образ дитини стає більш конкретним та реалістичним [77].

5. *Період в канун пологів* відбувається під егідою психофізіологічної підготовки до процесу пологів. Здійснюється стабілізація емоційного стану жінки, що сприяє оптимальному сприйняттю процесу пологів і оптимальній поведінці в передпологовому періоді та під час пологів. Особливої значущості набуває відчуття процесів, які відбуваються в її організмі на останніх тижнях вагітності та знання їх фізіологічної та психологічної природи. Ці психофізіологічні новоутворення і є ознакою настання біологічної та психологічної готовності жінки до пологів.

6. *Пологи і післяпологовий період*. Процес пологів і післяпологової діяльності матері вимагає високого рівня її фізичної, інтелектуальної та емоційної активності. У пологах і післяпологовому періоді відбувається замикання еволюційно очікуваних умов для матері і дитини, що сприяють утворенню емоційного взаємозв'язку. В сучасних умовах еволюційно очікувана стимуляція для матері відсутня частково або повністю. В кращому випадку, матір має можливість контактувати з дитиною і годувати її, але практично завжди відсторонена від обробки дитини.

Зміна еволюційно очікуваної ситуації в цьому періоді для матері полягає в наступному: перерозподіл материнських функцій, що збіднює стимуляцію, необхідну для виникнення емоційного зв'язку з дитиною; заміщення еволюційно очікуваних вражень в сензитивний період загостреної чутливості невідповідними еволюційній задачі (утворення материнсько-дитячого

взаємозв'язку); наявність часткової або повної сепарації матері та дитини. Всі ці особливості можуть бути по-різному виражені, в залежності від цього різним буде їх внесок в динаміку розвитку материнської сфери.

7. *Період новонародженості* – відбувається стабілізація всіх змістів; освоєння і розвиток операціонального складу; конкретизується ставлення до компонентів дитинства; виникнення переживань від взаємодії з дитиною формує остаточний зміст потреби в материнстві й потреби в турботі про дитину; інтерференція цінностей, конкретизуючись в умовах періоду новонародженості, набуває стійкого змісту. Усе це створює основу для переходу до наступного періоду п'ятого етапу, на якому мати і дитина стають «партнерами», які поділяють між собою спільну діяльність. Основні функції матері на цьому етапі: емоційне санкціонування ціледієвої ланки в розвитку структури діяльності і формування у дитини прихильності і базових структур ставлення до світу [78].

8. *В період спільно-розділеної діяльності матері з дитиною* відбувається подальше наповнення материнської сфери на фоні вже сформованого певного стилю емоційного супроводу взаємодії з немовлям, закріпленої операційно-поведінкової сторони материнства, змін життєвої ситуації з врахуванням наявності немовляти. В ході догляду та турботи за дитиною виробляється певний стиль виховання. Проживання ситуацій, які потребують від матері реалізації її функцій сприяє поглибленню прив'язаності до дитини.

9. *Період виникнення інтересу до дитини як особистості* припадає на другий рік життя дитини. Функції матері ускладнюються необхідністю зміни відношення до дитини, адже материнське відношення повинне поєднувати в собі забезпечення безпеки та надання самостійності дитині. Формування гармонійного материнського відношення в цьому періоді залежить від рівня чутливості матері до потреб та проблем дитини, наявності в неї мотивації для прийняття участі в ігровій діяльності, інтерес до способів постановки та вирішення дитиною ігрових задач [77-78].

Важливо зазначити, що в структурі онтогенетичного розвитку материнської сфери відбувається вироблення позитивної материнської поведінки, яка, в свою чергу залежить від системи взаємовідносин в родині. Якість цих взаємин визначається рівнем реалізації материнських функцій, характерних для актуального материнства в даному віці. До прикладу, до основних функцій матері в період юнацького розвитку дитини належать такі: рекреативна; регулятивна; виховна, що складається з функції статеворольового виховання і освіти; функція спілкування.

Додатковими материнськими функціями, що є актуальними у будь-який період відтворення материнсько-дитячих відносин є:

функція самоактуалізації і самовиховання матері (дана функція є умовою реалізації всіх інших функцій материнства в цьому віці);

адаптація і вільне орієнтування матері в сучасних тенденціях молодіжної субкультури;

допомога в підготовці адекватної адаптації дитини до нового психофізіологічного стану та соціального статусу;

прийняття нового соціального статусу дитини [87].

У зв'язку із феноменом вікової акселерації, а також наявною відмінністю психофізіології жінок й чоловіків, виникає поняття «молода матір». Так, в загальній генерації найбільш молодшими матерями виокремлюються дівчата 15-16 років, які увійшли у фертильний період та психологічно можуть нести батьківську відповідальність. Вища вікова межа категорії «молода мати» окреслена 35-річчям, що відповідає сучасним тенденціям стану фізичного, психофізіологічного та психологічного здоров'я жінок початку двадцять першого сторіччя. В цілому, як зазначалося вище, вікові особливості жінки можуть суттєво визначати рієнь її психологічної готовності до майбутнього материнства.

Таким чином, як показує аналіз, формування материнства носить онтогенетичний характер і проходить тривалий шлях становлення, має тонкі механізми регуляції, свої сенситивні періоди і стимули. Вирішальну роль в

цьому процесі відіграє психологічна готовність до материнства, яка ґрунтується на певній базі знань, установок; на системі відносин та особистісних якостей самої жінки.

Висновки до розділу 1.

Здійснений нами теоретико-методологічний аналіз материнства як соціально-психологічного феномену показав наступне:

1. Материнство є складним соціокультурним явищем з тривалою історією виникнення, становлення й розвитку. Його джерелами є взаємодія генетичного, біологічного та культурно-історичного чинників. Унікальність феномену материнства обумовлена співвідношенням фізіологічних особливостей організму індивідів жіночої статі,

багатовікової історії розвитку соціокультурного середовища людства, а також індивідуально-психологічними особливостями окремої жінки.

2. Існуючий в кожній культурі інститут материнства забезпечує процес становлення дівчинки як майбутньої матері на рівні колективної / суспільної свідомості, традицій роду / сім'ї, на рівні свідомості окремої жінки. Результатом функціонування складних процесів є виникнення стійкої позитивної тенденції: на сьогодні материнство є базовою формою самореалізації сутності жінки; воно виступає самостійною екзистенціальною цінністю; материнство вписано в структуру суспільної свідомості як провідний сенс самого життя.
3. Протягом тривалого часу материнство виступає окремим предметом наукового психологічного вивчення. Аспектами дослідження є: підсвідомі механізми засвоєння ролі матері з тенденціями турботи, ніжності, прийняття, любові; архетипи материнства / батьківства, що локалізовані у колективному підсвідомому людства; роль інстинктивних програм у формуванні рольової поведінки жінки; психофізіологічні особливості жіночої природи як чинник формування материнства; внутрішньо-сімейні відносини в батьківській сім'ї та їх роль у формуванні материнських моделей; психологічна значущість періоду виношування дитини для формування ідентичності «Я – мати».
4. Тенденції сучасних науково-прикладних психологічних досліджень пов'язані з концептуальним твердженням: «материнство – це унікальна ситуація розвитку самосвідомості окремої жінки». У зв'язку з чим розробляються поняття природної психологічної адаптації жінки до материнської ролі; вивчаються психологічні феномени загальної та мотиваційної готовності жінки до материнства; розглядаються параметри материнських моделей; досліджуються процеси формування материнських компетентностей.
5. Прикладну значущість набуває виокремлення шести послідовних етапів в процесі формування материнської сфери в онтогенезі з визначенням

психологічних механізмів й характеристик кожного з них. Психологічний зміст етапів онтогенезу материнської сфери визначає особливості прояву материнства, створює психофізіологічні і психологічні передумови гармонійності / дисгармонійності взаємовідносин в діаді «мати-дитя», формує стилі сімейного виховання.

6. Не меншу значущість для психологічної практики має виокремлення Г.Г. Філіппової дев'яти періодів розвитку материнства в процесі взаємодії жінки з власною дитиною.

Розділ 2. Аналіз науково-психологічної проблематики психологічної готовності до материнства

2.1. Проблема психологічної готовності особистості в психологічній науці

На сьогодні феномен «психологічної готовності» є одним з ключових в науковому психологічному дослідженні особистості та способів її життєздійснення.

Традиційно психологічна готовність розглядається як: наявність певних здібностей (Б. Ананьєв, С. Рубінштейн); якість особистості (К. Платонов); система ставлень (О. Ведєнов); синтез властивостей особистості (В. Крутецький); особливий психічний стан особистості, що включає її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття (М. Дьяченко, Л. Кандилович).

Сутність психологічної готовності особистості з позиції потреб, мотивів, установок, ціннісних орієнтацій, бажань та інтересів розкривається в працях Б. Ананьєва, Л. Божович, В. Давидова, М. Левітова, О. Леонтьєва, В. Мясищева, К. Платонова, С. Рубінштейна. Згідно їх поглядів, психологічна готовність особистості обумовлюється такими психічними утвореннями, як: потреби і мотиви (Л. Божович, Б. Додонов, О. Ковальов, М. Левітов, С. Рубінштейн); ціннісні орієнтації (Б. Ананьєв); прагнення, бажання, інтереси, переконання (В. Мерлін, К. Платонов) [27].

Дехто з науковців пояснює стійкість діяльності людини у полімотивованому просторі через феномен психологічної готовності (Л. Карамушка, О. Тарновська, О. Бондарчук, М. Коломінський).

Згідно їх поглядів, психологічна готовність – це сукупність стійких мотивів щодо відповідних поточних ситуацій, адже через мотиви здійснюється взаємодія особистості з навколишнім середовищем і соціальними умовами.

В інших психологічних дослідженнях психологічна готовність трактується як певний стан, що дозволяє характеризувати динамічну концентрацію внутрішніх сил

людини і доцільно регулювати власну діяльність. Важливо, що реалізація в діях може відбуватися по-різному: в одних випадках потрібне вольове зусилля, в інших – дія є природною відповіддю психіки людини на зовнішні подразники.

У низці робіт розглянута така характеристика готовності як потреба у здійсненні діяльності (Л. Веретеннікова, Д. Ільясов, Б. Утегенова). Н. Плетньова дотримується думки, що готовність виявляється у прагненні до діяльності й у підготовленості до здійснення цієї діяльності на професійному рівні [40].

Розглядаючи психологічну готовність, В. Крутецький, виокремлює у її складі такі елементи: позитивне ставлення до діяльності, інтереси, схильності; характерологічні риси; психологічні стани; знання, вміння, навички [52].

Психологічна готовність як характеристика упевненості у своїх силах, як оптимальний рівень збудження, як усвідомлена мотивація та прагнення до досягнення мети визначається Г. Томіліною [46].

В своїх дослідженнях В. Дружинін розглядає цей феномен як «психічний стан, що характеризується мобілізацією ресурсів суб'єкта праці на виконання конкретної діяльності».

«Залежно від зміни умов протікання діяльності, зазначає Ю. Афонькіна, – виникає необхідність змінювати саму діяльність без шкоди для передбачуваного продукту діяльності і ту людину, яка цю діяльність здійснює». Орієнтація у нових умовах діяльності, а також необхідність швидко приймати кардинальні рішення щодо цих змін

передбачає, на думку автора, «самовизначення особистості, готовність до вибору і прийняття рішень, виражену здатність до рефлексії» [52].

Ряд фахівців (О. Прангішвілі, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе) розглядають готовність у взаємозв'язку з феноменом установки. Установка особистості, за С. Рубінштейном, – це зайнята нею позиція, яка полягає у певному ставленні до цілей і задач і виражається вибірковою мобілізованістю й готовності до діяльності, спрямованої на їх здійснення.

Узнадзе Д. вважає, що важливо зрозуміти установку, як готовність до діяльності, але не як ізольований психологічний феномен в ряді інших таких же відокремлених феноменів, а як стан самого цілісного суб'єкта. Отже, установка – не лише суб'єктивний стан, а перенесення в суб'єкт об'єктивної ситуації.

Очевидно, що готовність не виникає без установок, якщо їх розуміти як налагодження, налаштування суб'єкта на майбутню діяльність. Але готовність включає не тільки різного роду усвідомлення і неусвідомлення завдань, моделі вірогідної поведінки, визначення оптимальних способів діяльності, оцінку своїх можливостей у їх співвідношенні з майбутніми труднощами і необхідністю досягнення певного результату. Тому тільки в деяких випадках стан готовності і установки збігаються, зазвичай готовність – це більш складне структурне утворення.

Мясищев В., підтримуючи ідею Д. Узнадзе, розглядає залежність психологічної готовності людини до діяльності від рівня її активно-позитивного ставлення до неї. Як для ставлення, так і для установки характеру необхідна

мобілізація внутрішніх сил особистості на здійснення діяльності [3,4].

Привертає увагу той факт, що більшість фахівців розглядають феномен психологічної готовності як особливий психічний стан, в якому усвідомлювані й неусвідомлювані установки поєднуються з завданнями, моделями поведінки, оптимальними способами дій, а також оцінками власних можливостей у їх співвідношенні з майбутніми труднощами і необхідністю досягнення певного результату. Тому тільки в деяких випадках стан установки і готовності збігаються, адже готовність - це більш складно структуроване утворення.

З точки зору інтегральної властивості особистості розглядає психологічну готовність й К. Платонов. На його думку, початок її формування лежить в підструктурі досвіду, а значить обумовлений, в першу чергу, знаннями, вміннями і навичками. Близька до цих поглядів ідея Р. Назімова, який характеризує психологічну готовність як вміння організувати свою працю, працювати самостійно, а також здатність бачити перспективи власного розвитку [60].

Деякі дослідники розглядають психологічну готовність як технічний стан, «настрій» особистості на виконання професійної діяльності і як якість особистості. Так М. Дьяченко та Л. Кандилович стверджують, що в процесі трудової діяльності проявляються як стійкі особистісні властивості людини (переконання, погляди, риси характеру), так і ситуативні її психічні стани, пов'язані з трудовим процесом (пильність, зібраність, задоволеність).

На їхню думку, стан психологічної готовності – це «настрій», актуалізація і пристосування можливостей особистості для успішних дій в даний момент, внутрішня налаштованість особистості на певну поведінку у процесі виконання трудових завдань, установка на «активні та доцільні дії». Налаштування на професійну діяльність обумовлюється мотивами і психічними особливостями особистості, тому психологічна готовність трактується ними і як стан, і як інтегральна якість особистості [41].

Як видно, існує закономірний взаємозв'язок феномену психологічної готовності з феноменом діяльності. Його феноменологічні й онтологічні підстави ми розглянемо у наступному підрозділі.

Узагальнений аналіз чисельних підходів щодо визначення феномену психологічної готовності показує наступне:

1) підвищена увага дослідників до даної проблеми обумовлена тим, що, з одного боку, це одна з ключових проблем психології становлення особистості, в якій «психологічна готовність» розглядається як особистісне утворення, що забезпечує і характеризує можливості безперервного росту особистості в сьогоденні і майбутньому, її відношення до світу і самої себе, а з іншої – дослідження багатогранних проявів феномену «психологічної готовності» людини є надзвичайно важливим для психологічної практики, оскільки воно дає уяву про механізми і умови особливих послідовних перетворень у структурі особистості;

2) психологічна готовність – це виявлення суті властивостей і стану особистості. Ядро психологічної готовності становлять психічні процеси і властивості. Вони є фундаментом якостей особистості. Психологічні властивості особистості, її психічні особливості і моральні якості, що є основою установки майбутнього фахівця на усвідомлення функцій психологічної праці, професійної позиції, оптимальних способів діяльності,

співвіднесення своїх здібностей з можливостями – характеристики психологічної готовності особистості;

3) готовність – це не лише властивість чи ознака окремої особистості, це концентрований показник діяльності особистості, міра її професійної здібності. Психологічна готовність включає в себе, з однієї сторони, запас професійних знань, умінь і навичок; з іншої – риси особистості: переконання, здібності, інтереси, професійну пам'ять, мислення, увагу, спрямованість думки, працездатність, емоційність, моральний потенціал особистості, що забезпечують успішне виконання професійних функцій;

4) сутність психологічної готовності наповнюють моральні та психологічні якості і можливості особистості; співвідношення свідомості і поведінки, суб'єктивності і об'єктивності свідомості. Зміст психологічної готовності складають інтегральні характеристики особистості, що включають в себе інтелектуальні, емоційні і вольові властивості, професійно-моральні переконання, потреби, звички, знання, вміння і навички, здібності, а також співвідношення об'єктивних та суб'єктивних факторів формування високого рівня психологічної готовності;

5) як ситуативний психічний стан, психологічна готовність виникає при вирішенні конкретних завдань, демонструючи об'єктивні та суб'єктивні особливості, а також вимоги майбутньої ситуації, визначаючи успішність дії у конкретний момент. Особистісний підхід розглядає психологічну готовність як невід'ємний і суттєвий компонент розвитку особистості в цілому.

2.2. Психологічна сутність готовності до діяльності

Як було визначено вище, частіш за все проблема психологічної готовності особистості пов'язується з її діяльністю.

На сьогодні, найбільш розповсюдженою вважається концепція психологічної готовності до діяльності М. Дьяченко

та Л. Кандибович. Вони визначають готовність як професійно важливу якість особистості. При цьому готовність є певною цілісністю і включає наступні компоненти: мотиваційний, орієнтувальний, операційний, оцінний. На думку авторів, «достатня розвиненість і виразність цих компонентів та їх цілісної єдності – показник високого рівня професійної психологічної готовності фахівця до праці, його активності, самостійності, творчості» [46].

Тарновська О. пропонує розуміти психологічну готовність до діяльності також як інтегративне утворення, що складається із трьох взаємозумовлених і взаємозалежних підструктур: 1) функціональна, до якої входять компоненти: мотиваційний, когнітивний, операційний; 2) емоційна; 3) особистісна [6].

Окремі чотири підструктури психологічної готовності до діяльності виокремлює й П. Горностай: професійну спрямованість; професійну самосвідомість; професійні знання, навички і вміння; професійно важливі особистісні якості [20].

Психологічна готовність включає в себе, з однієї сторони, запас професійних знань, умінь і навичок; з іншої – риси особистості: переконання, педагогічні здібності, інтереси, професійну пам'ять, мислення, увага, педагогічна спрямованість думки, працездатність, емоційність, моральний потенціал особистості, що забезпечать успішне виконання професійних функцій.

Загалом, у психологічній літературі в залежності від сутності та специфіки трактування поняття «психологічної готовності до професійної діяльності» різні автори по-різному визначають її структуру. Структурним аналізом психологічної готовності до діяльності займалися такі вчені, як

Г.О. Балл, М.І. Дьяченко, Л.А. Кандилович, Л.В. Кондрашова, Н.В. Кузьміна, В.А. Сластьонін та інші. Вчені виділяють багатокomпонентну структуру психологічної готовності до професійної діяльності, яка має свої особливості формування і розвитку.

Серед вольових якостей, які забезпечують психологічну готовність до діяльності виокремлюють:

- цілеспрямованість (керування в роботі конкретною метою);
- самовладання і витримка (збереження самоконтролю в будь-якій ситуації);
- наполегливість (тривале збереження зусиль при досягненні поставленої мети);
- ініціативність (готовність і вміння психолога виявляти творчий підхід до вирішення проблем);
- рішучість (здатність своєчасно приймати продумані рішення і без зволікань приступати до їх виконання);
- самостійність (відносна незалежність від зовнішніх впливів);
- самокритичність (вміння помічати свої помилки, неправильні дії та прагнення їх виправити).

Психофізіологічний аспект психологічної готовності формують: впевненість у своїх силах, прагнення наполегливо і до кінця доводити розпочату справу, здатність вільно керувати своєю поведінкою і поведінкою інших, професійна працездатність, активність і саморегулювання, урівноваженість і витримка, рухомий темп роботи. Ці властивості і здібності забезпечують психологу високу працездатність у виконанні професійних функцій.

Пізнавально-операційний аспект психологічної готовності формує професійну спрямованість уваги, уявлень, сприймання, пам'яті, педагогічного мислення, педагогічних здібностей, знань, дій, операцій і заходів необхідних для успішного здійснення діяльності.

Оцінний компонент передбачає самооцінку своєї професійної підготовки та психологічної готовності, а також відповідність процесу розв'язання професійних завдань оптимальним психологічним зразком.

О. Мороз під психологічною готовністю до діяльності розуміє потребу в ній, внутрішнє сприйняття вимог діяльності, усвідомленість відповідності своїх особистісних якостей вимогам діяльності, усвідомлену мотивацію особистих прагнень до даної спеціальності, морально-психологічну готовність до праці [60].

Цікавими є погляди С. Манукової, яка розглядає готовність до професійної діяльності як важливе психологічне новоутворення особистості, як кінцевий результат професійної підготовки в навчальному закладі.

Отже, як видно – готовність є синтезом особливостей особистості, які визначають її здатність до діяльності, серед яких виділяють активне, позитивне відношення до діяльності, характерологічні риси і стійкі інтелектуальні почуття, певний фонд знань, вмінь, навичок у відповідній галузі, певні психологічні особливості в сенсорній і розумових сферах, що відповідають вимогам конкретної діяльності.

2.3. Феноменологія психологічної готовності жінки до материнства

Як вже визначено нами у попередньому розділі, вітчизняна наука визначає психологічну готовність з точки зору вибіркової активності індивіда у підготовчій фазі до здійснення будь-якої діяльності. Ключовою її функцією виступає налаштування організму та психіки на певні дії. Виходячи з того, феномен готовності до материнства доречно розглядати, з одного боку, з позиції специфіки та змісту материнства як виду діяльності, а з іншого, у зв'язку з індивідуально-типологічними характеристиками жінки.

Більшість дослідників виокремлює фізіологічну, соціальну та психологічну складові в структурі готовності до материнства. Де, *фізіологічна готовність* визначається як достатня зрілість організму матері та спроможність виносити плід й народити здорову дитину; *соціальна готовність* – це здатність створити певні та достатні умови для перебування з дитиною; *психологічна готовність* до народження дитини розглядається з позиції особистісної зрілості з відсутністю страхів та сумнівів (А. Захаров, Г. Філіппова, С. Мещерякова, Ю. Скоромна) [52, 77-78].

За визначенням С. Мещерякової, психологічна готовність до материнства – це специфічне особистісне утворення, яке базується на суб'єкт-об'єктній орієнтації у ставленні до ще ненародженої дитини.

Привертає увагу той факт, що більшість фахівців стверджує: процес формування та трансформації готовності до материнства відбувається протягом усього життя жінки. На нього впливають одночасно і біологічні й соціальні чинники, оскільки готовність до материнства має з одного боку, потужну інстинктивну основу, та з іншого боку, виступає як особистісне утворення, в якому відображається весь попередній досвід її взаємин зі своїми батьками, однолітками, чоловіком та іншими.

Безумовно, визначальним періодом в становленні материнської поведінки є період від зачаття до народження дитини, адже саме в цей час

відбуваються глобальні трансформації в організмі та психіці жінки, формується первинне її ставлення до своєї ще ненародженої дитини. Спираючись на це розуміння, А. Захаров, В. Гарбузов та М. Буянов визначають базові чинники становлення материнської поведінки: бажаність / небажаність дитини; особливості перебігу вагітності; суб'єктивне переживання жінкою процесів, що відбуваються в її організми, а також з нею в цілому під час вагітності.

Спираючись на результати власних досліджень, Г. Філіппова виокремлює наступні складові психологічної готовності до материнства:

1. *Особистісна готовність*: загальна особистісна зрілість (адекватна статево-вікова ідентифікація; вміння ухвалювати рішення та брати на себе відповідальність; відсутність залежностей), а також особистісні якості, необхідні для ефективного материнства (здатність до спільної діяльності; здатність бути «тут і тепер»; творчі здібності; емпатія; інтерес до розвитку іншої особи; інтерес до виховання).
2. *Адекватна модель батьківства*: розумне співвідношення моделей материнської і батьківської ролей, що сформувалися у своїй сім'ї; оптимальні для народження і виховання дитини батьківські установки, виховні стратегії, позиції, материнське ставлення.
3. *Мотиваційна готовність*: зрілість мотивації народження дитини (при якій дитя не стає: засобом самореалізації жінки; засобом утримання партнера або зміцнення сім'ї; засобом компенсації своїх дитячо-батьківських стосунків; засобом досягнення певного соціального статусу та інше).
4. *Сформованість материнської компетентності*: ставлення до дитини як до суб'єкту фізичних та психічних потреб, а також суб'єктивних переживань; здатність до адекватного реагування на прояви дитини; увага та орієнтація у різних станах дитини, її поведінки; гнучке ставлення до режиму і установка на орієнтацію на індивідуальний ритм життєдіяльності дитини в ранній період його розвитку; необхідні

знання про фізичний і психічний розвиток дитини, вікові особливості його взаємодії зі світом; здатність до спільної діяльності з дитям; навички виховання і навчання, адекватні віковим особливостям дитини.

5. *Сформованість материнської сфери*: зміст материнства як частини особової сфери жінки послідовно формується в онтогенезі (у взаємодії з власною матір'ю та іншими носіями материнських функцій; в процесі сюжетно-рольової гри в ляльки і сім'ю; у взаємодії з немовлятами до народження власної дитини; в період статевого дозрівання; у взаємодії з власними дітьми) [77-78].

Структуру психологічної готовності до материнства визначає співвідношення між сформованим способом життя жінки й тим способом життя, який передбачається після народження дитини (через образ «Я – матір»).

Гур'янова Т. визначає наступні аспекти в структурі психологічної готовності до материнства [21]:

1) *мотиваційний аспект* – мотив народження дитини, відповідальність за народження та виховання, відчуття боргу;

2) *оціночний аспект* – рефлексія ступеню власної підготовленості, відповідності власної ролі оптимальному образу матері (механізм ідентифікації);

3) *емоційний аспект* – емоційне сприймання ситуації материнства (комфорт/дискомфорт), переважаючий фон настрою, супроводжуючий вагітність та взаємодію з дитиною, задоволеність або незадоволеність роллю матері;

4) *операційний аспект* – материнська компетентність: володіння способами, прийомами, знаннями, вміннями, навичками, необхідними для догляду за дитиною, вмінням моделювати особисту діяльність;

5) *регуляційний аспект* – саморегуляція жінки під час вагітності та після

народження дитини із взаємодією таких факторів:

а) фактори, що обумовлюють динамічні характеристики трансформацій способу/образу життя (регідність – флексибільність);

б) фактори, що обумовлюють рефлексивні можливості людини, визначають участь самопізнання в трансформації образу життя (зовнішній та внутрішній локус контроль).

Встановлено, що на стадії підготовки до вагітності в структурі психологічної готовності до материнства домінують: оціночний аспект, який проявляється у розходженні між сформованим образом «Я» та образом «Я – матір»; мотиваційний аспект, який проявляється в формуванні мотиву народження дитини. Не зайве зазначити ще раз – мотиваційна сфера материнства формується протягом всього життя жінки.

На сьогодні, предметом психологічних досліджень, окрім феномену готовності до материнства, виступає специфіка мотивів материнства.

Виокремлюються наступні *психологічні мотиви материнства*:

1) бажання досягти певного соціального і вікового статусу (Я – доросла, самостійна жінка, що займає певне положення в суспільстві, має право на відповідне ставлення до себе в сім'ї і суспільстві);

2) задоволення моделі «повноцінного життя» (людина має і може мати певні речі, без цього її життя не повне, не таке як в інших);

3) прагнення продовжити себе, свій рід (залишити після себе щось в житті, що саме також буде це продовження забезпечувати, тобто народжувати дітей, моїх внуків, правнуків);

4) реалізація власних можливостей і потенціалів (виховати дитину, передати їй знання, життєвий досвід);

5) компенсація власних недоліків та життєвих фіаско (дитина стане краще, розумніше, красивіше, щасливіше за мене; досягне та отримає те, що не вийшло зробити в мене);

6) вирішення своїх життєвих проблем (укласти або зміцнити шлюб; довести собі і іншим, що я здатна народити і бути матір'ю; врятуватися від самотності; знайти помічника в старості);

7) любов до дітей – найскладніший мотив, в якому поєднується задоволення від спілкування з дитиною, інтерес до її внутрішнього світу, уміння і бажання сприяти розвитку її індивідуальності та усвідомлення того, що дитина стане самостійною, «не моєю», любитиме інших;

8) досягнення критичного для дітонародження віку («далі вже буде запізно») [10, 24].

Простежується певна закономірність: різні життєві обставини певної жінки створюють абсолютно індивідуальні, неповторні умови мотивації народження дитини; наявний в неї домінуючий мотив впливає на рівень її психологічної готовності до материнства.

За результатами ґрунтовних досліджень Ю. Мещерякова виокремлює наступні *рівні психологічної готовності до материнства*:

1. Низький рівень готовності до материнства характеризується вимушеністю в прийнятті рішення мати дитину; виявляється у негативних відчуттях та переживаннях у період вагітності.

2. Середній рівень – характеризується наявністю коливань в ході прийняття рішення мати дитину; переживання в період вагітності амбівалентні.

3. Високий рівень готовності до вагітності характеризується виразним бажанням мати дитину та домінуванням позитивних переживань у період вагітності [52].

В ситуації діагностованого низького рівня психологічної готовності до материнства у певної жінки предметом психологічної допомоги стає феномен самоприйняття себе та свого нового статусу; прийняття власного ненародженого дитя; подолання страхів та переживань, пов'язаних із материнством.

На сьогодні практика психологічної допомоги та психологічного супроводу жінки з проблем материнства здійснюється за наступними напрямками: підготовка до пологів і материнства (курси для майбутніх батьків, школи підготовки до пологів); індивідуальне, родинне психологічне консультування і психотерапія; комплексна психологічна допомога з проблем материнства.

Кожен з цих напрямів ґрунтується на різних психологічних підходах та техніці консультування і терапії.

Отже, рівень психологічної готовності до материнства: а) визначається сумарним ефектом дії позитивних і негативних чинників до того моменту, коли жінка стає матір'ю: чим більше позитивних чинників, що впливають на розвиток суб'єктного ставлення до майбутньої дитини, діяло на жінку протягом її життя, чим яскравіше виражено суб'єктне ставлення до ненародженої дитини, тим вищі буде рівень її психологічної готовності до материнства; б) значний вплив на рівень психологічної готовності до материнства має: вік майбутньої матері, індивідуальні особливості характеру, мотиви материнства та наявність і розвиток у неї зазначених складових психологічної готовності до материнства [35].

Аналіз даних показує, що сутність психологічної готовності до материнства уявляється як прагнення жінки до самоздійснення, що набуло особистісного смислу, перетворилося на особистісну диспозицію, орієнтуючи жінку на буття, пов'язане з тенденцією її постійного розвитку, що реалізується в усвідомленому бажанні бути гідною матір'ю та виховати дитину – достойну людину [26].

Психологічну готовність жінки до материнства можна представити у вигляді моделі, яка включає в себе структурні та змістовні складові феномену психологічної готовності жінки до материнства, представляючи її як цілісну систему, елементи якої (компоненти психологічної готовності) взаємопов'язані так, що порушення в одному з них спричиняє руйнування всієї системи.

Таким чином, зрозуміло, що на сьогодні недостатньо вивченими залишаються психологічні фактори готовності жінки до материнства, у тому числі, з врахуванням вікових особливостей підготовки жінки до народження та виховання дитини. Також, на наш погляд, потребує наукового обґрунтування система психологічних засобів, спрямованих на підготовку жінок різного віку до майбутнього материнства.

Висновки до розділу 2.

Здійснений нами теоретико-методологічний аналіз науково-психологічної проблематики психологічної готовності до материнства показав наступне:

1. Сучасна психологічна наука розглядає феномен психологічної готовності як: важливий параметр становлення особистості; діагностичний критерій певних властивостей особистості й її загально-психологічного стану; концентрований показник діяльності особистості та міра її професійної здібності; інтегральна характеристика особистості, що включають в себе інтелектуальні, емоційні і вольові властивості, професійно-моральні переконання, потреби, звички, знання, вміння і навички, здібності; ситуативний психічний стан при вирішенні конкретних завдань.
2. Існує закономірний взаємозв'язок феномену психологічної готовності з феноменом діяльності. Прикладну значущість має виокремлення чотирьох підструктур психологічної готовності до діяльності за П. Горностай: професійна спрямованість; професійна самосвідомість; професійні знання, навички і вміння; професійно важливі особистісні якості.

3. Психологічна готовність особистості до будь-якої діяльності є синтезом особливостей особистості, які визначають принципову здатність до діяльності (активне, позитивне відношення до діяльності; характерологічні риси і стійкі інтелектуальні почуття; певний фонд знань, вмінь, навичок у відповідній галузі; певні психологічні особливості в сенсорній і розумових сферах, що відповідають вимогам конкретної діяльності).
4. Специфіка психологічної готовності до материнства розглядається в психологічній науці як поєднання фізіологічної, соціальної та психологічної складових в її структурі.
5. Прикладну значущість має виокремлення Г. Філіпповою п'яти операційних компонентів психологічної готовності жінки до материнства: особистісна готовність як загальна особистісна зрілість; адекватна модель батьківства як розумне співвідношення моделей материнської й батьківської ролей, оптимальні батьківські установки, виховні стратегії, позиції та материнське ставлення; мотиваційна готовність як зрілість мотивації народження дитини; сформованість материнської компетентності або ставлення до дитини як до суб'єкту фізичних та психічних потреб; сформованість материнської сфери, що визначається змістом материнства як частини особової сфери жінки.
6. На сьогодні недостатньо вивченими залишаються чисельні психологічні фактори готовності жінки до материнства, у тому числі, з врахуванням вікових особливостей підготовки жінки до народження та виховання дитини. Також, на наш погляд, потребує наукового обґрунтування система психологічних засобів, спрямованих на підготовку жінок різного віку до майбутнього материнства.

Розділ 3. Емпіричне дослідження структури психологічної готовності до материнства жінок різних вікових категорій

3.1. Обґрунтування методів емпіричного дослідження

Проведений нами теоретико-методологічний аналіз проблематики материнства та феноменології психологічної готовності до нього, дозволяє стверджувати наступне:

1) психологічна готовність до материнства формується протягом всього життя жінки та може змінюватися на будь-якому етапі її життя;

2) в структурі психологічної готовності жінки до материнства виокремлюються певні компоненти, кожен з яких відіграє свою роль у формуванні цього особистісного феномену;

3) сутність психологічної допомоги слід розглядати як цілеспрямований психологічний вплив на особистість, результатом якого є сформована готовність до народження, виховання та розвитку дитини.

До особистісно-психологічних факторів, що безпосередньо впливають на процес формування готовності жінки до материнства відносяться:

1) мотиваційні, що об'єднують спонукальні якості та ціннісні установки майбутньої матері (прагнення мати щасливу дитину та щасливу сім'ю, негативне ставлення до абортів, особливо першого);

2) когнітивно-операційні, що зумовлюють володіння певним набором знань щодо особливостей перебігу вагітності, народження та виховання дитини, способів дій, умінь та навичок долати негативні емоційні стани, підтримувати позитивні емоції;

3) соціально-психологічні, що зумовлюють рівень зрілості комунікативної сфери особистості (здібності до комунікації, емпатійний характер стосунків зі своїми рідними, особливо жінками);

4) психо-фізіологічні, що забезпечують готовність до саморегуляції відповідних систем організму (запобігання тривалому стресу, що негативно впливає на жінку, депресивним емоційним станам) [35, 42].

Спираючись на ґрунтовний аналіз феноменології материнства й психологічної готовності до нього, ми розробили власну *емпіричну модель дослідження* специфіки структури психологічної готовності до материнства жінок різних вікових категорій. Вона складається з певних компонентів та визначення психологічного змісту кожного з них (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

**Емпірична модель дослідження
специфіки структури психологічної готовності до материнства
жінок різних вікових категорій**

<i>Психологічна готовність до материнства</i>	
<i>структурні компоненти</i>	<i>психологічний зміст</i>
мотиваційно-ціннісний	ознаки мотиваційної спрямованості жінки на народження дитини через вимірювання двох параметрів репродуктивної установки: генофілія – генофобія; репродуктивна активність – репродуктивна пасивність

сімейна самосвідомість	сукупність міфологічних уявлень про родину
репродуктивні установки	особливості когнитивного, афективного та конативного компонентів репродуктивної установки жінки
переживання, пов'язані із народженням дитини	фіксація на передбаченні позитивних / негативних /об'єктивних наслідків народження дитини в сім'ї
«психологічна стать» жінки	переважання фемінних / маскулінних / андрогенних рис

До визначення цільової категорії досліджуваних ми підійшли одночасно з двох позицій: 1) фертильності (репродуктивної здатності); 2) вікової періодизації життя людини за Д. Бромлей.

Згідно демографічних даних, фертильним періодом в житті жінки, протягом якого вона здатна виношувати та народжувати дітей, вважається період від 15 до 49 років. Цей віковий діапазон, за періодизацією Д. Бромлей, охоплює два вікових періоди: юність та дорослість. В них додатково автором виокремлюються наступні стадії: пізня юність – 15–21 років; рання дорослість – 21–25 років; середня дорослість – 25–40 років; пізня дорослість – 40–55 років.

Вирішуючи завдання емпіричного вивчення специфіки психологічної структури готовності до материнства, ми сформували вибірку респондентів, яка виглядає наступним чином:

- 1) дівчата віком від 15 до 20 років, що належать до вікової категорії «пізня юність» – це експериментальна група 1 (ЕГ1) чисельністю 14 осіб ;
- 2) жінки віком від 21 до 25 років, представниці періоду «ранньої дорослості» – експериментальна група 2 (ЕГ 2) в кількості 16 осіб;
- 3) жінки віком від 26 до 40 років – це період «середньої дорослості», експериментальна група 3 (ЕГ 3) – 12 осіб;

4) жінки від 41 до 44 років – період «пізньої дорослості», експериментальна група 4 (ЕГ4) – 10 осіб.

Загальна чисельність вибірки респондентів складає 52 особи. Це жінки різних вікових періодів від 15 до 44 років, що не мають обмежень у фертильності та поки що (за різних об'єктивних причин) не мають дітей.

Структура нашого дослідження складається з п'яти послідовних етапів на кожному з яких ми використовували стандартизовані й валідні методики.

На першому етапі ми досліджували параметри мотиваційно-ціннісного компоненту готовності до материнства та рольових установок респондентів кожної з чотирьох експериментальних груп. Для цього ми використовували *Рольовий опитувальник дітородіння (РОД) М.М. Родштейн* [25].

Для виявлення структури й змісту репродуктивної установки жінок М.М. Родштейном був розроблений рольовий опитувальник дітородіння (РОД) в основу якого були покладені інтеракціоністський і психосемантичний підходи (сутність цих підходів викладена нами у розділі 1.3.).

Опитувальник вимірює експериментальну змінну «установка», структура якої є двохфакторною: генофілія – генофобія; репродуктивна активність – репродуктивна пасивність. Жінкам пропонується перелік з 40 біполярних суджень, по яких необхідно виділити один з варіантів відповіді ($\pm$ відповідно до полюса): ± 2 – повністю згодний; ± 1 – частково згодний; 0 – важко відповісти. При обчисленні індивідуального навантаження на кожний фактор потрібно просумувати бали наступних питань:

«Генофілія» (+ полюс суджень) №: 1, 6, 8, 10, 12, 14, 18, 20, 21, 23, 24, 26, 28, 30, 31, 32, 34, 38, 40.

«Генофобія» (– полюс суджень) №: 1, 6, 8, 10, 12, 14, 18, 20, 21, 23, 24, 26, 28, 30, 31, 32, 34, 38, 40.

«Репродуктивна активність» (+ полюс суджень) №: 2, 3, 4, 5, 7, 9, 11, 15, 16, 17, 19, 22, 25, 27, 29, 33, 35, 37, 39.

«Репродуктивна пасивність» (– полюс суджень) №: 2, 3, 4, 5, 7, 9, 11, 15, 16, 17, 19, 22, 25, 27, 29, 33, 35, 37, 39.

Психометричні характеристики опитувальника: опитувальник РОД є особистісним опитувальником, призначеним для психодіагностики жінок дітородного віку у фазі настроювання на дітородіння (призначений для групових і індивідуальних досліджень). Опитувальник має дві біполярні шкали, кожна з яких узагальнює 20 уявлень про дітородіння, які оцінюються на основі бального вибору згоди/незгоди. Загальний показник розраховується по формулі: $PY = (\text{генофілія} - \text{генофобія}) + (\text{репродуктивна активність} - \text{репродуктивна пасивність})$. Сумарна оцінка є метричним індексом установки.

На другому етапі нами проаналізовано структуру сімейного міфу респондентів досліджуваних груп за методикою А.О. Нестерової «Аналіз сімейного міфу».

Опитувальник «Аналіз сімейного міфу» А.О. Нестерової [56] – це одна з перших російськомовних методик, що дозволяє оцінити сукупність міфологічних уявлень про родину окремого індивіда, щоб намітити орієнтири для більш глибокого вивчення його сімейної самосвідомості. На першому етапі розробки опитувальника для виділення критеріїв оцінки сімейних міфів авторкою була розроблена класифікація сімейних міфологем. Авторка виходила з позицій теорії соціальної міфотворчості й буденної свідомості.

Одним із критеріїв визначення міфу є причетність до архетипічного змісту (О. Улибіна, О. Сапогова). Орієнтуючись на цей критерій, вона виділила саме міфологічні уявлення у всьому розмаїтті уявлень про сім'ю.

Спираючись на думки М. Бахтіна, В. Петренко, В. Дружиніна, М. Обозова, О. Сапогової, які зазначали, що основні уявлення про світ у цілому й сімейні уявлення зокрема закладені у вигляді деяких конструктів (концептів, архетипів) у національному фольклорі, А. Нестерова виділила класи сімейних міфів на основі вивчення прислів'їв і приказок про сім'ю.

Було проаналізовані кілька тисяч прислів'їв і приказок зі збірника В.І. Даля (1987) і збірника Т.М. Лугового (2002). Із усього цього різноманіття прислів'їв і приказок, були обрані 364, які в тому або іншому ступені відбивали позицію щодо сімейного життя, шлюбу, взаємин чоловіка й дружини, батьків і дітей. Далі разом з експертами (76 осіб) було відібрано 48 найбільш стійких і популярних прислів'їв і приказок про родину.

Шість основних міфологем, виділених у результаті кластеризації, лягли в основу шести шкал, з яких складається опитувальник «Аналіз сімейного міфу». Вони відповідають шести сімейним міфам, а також показник загальної міфологічності сімейних уявлень: 1) міф про злі сили, що атакують сім'ю; 2) міф про вічну любов і неподільність членів сім'ї; 3) міф про чарівну силу любові; 4) міф про необхідність жертвувати заради сім'ї або її членів; 5) міф абсолютизації сімейних ситуацій; 6) міф про сталість і безконфліктність сімейного благополуччя.

При обробці результатів бали нараховуються наступним чином: «зовсім не згоден» – 1 бал, «навряд що це вірно» – 2 бали, «і да і ні» – 3 бали, «в загальні то це вірно» – 4 бали, «повністю згоден» – 5 балів. Найменша кількість балів, яку може набрати міф – 5 балів (свідчить, про те, що респондент не поділяє цей міф); найбільша кількість балів 25 (респондент повністю поділяє міф). Інтерпретація здійснюється на підставі оцінок за всіма міфами. Також можна визначити рівень загальної міфологічності сімейних уявлень у респондента.

На третьому етапі нашого дослідження ми вивчали структуру репродуктивних установок респондентів досліджуваних груп за допомогою *Опитувальника репродуктивних установок О.С. Каримової*.

Опитувальник О.С. Каримової складається з 24 суджень і в його основі лежить принцип створення шкал Л. Терстоуна й Р. Лайкерта.

Респондентам пропонується виразити ступінь своєї згоди/незгоди із твердженнями: «повністю згодний», «скоріше згодний, чим не згодний», «не впевнений», «скоріше не згодний, чим згодний», «не згодний». Відповідно до

конструювання шкал за Р. Лайкертом, варіантам відповідей надавалися умовні бали: 5, 4, 3, 2, 1 відповідно.

Афективний компонент установки – судження №№ 1, 2, 3, 4, 6, 15, 16, 19.

Когнітивний компонент установки – судження №№ 7, 9, 10, 11, 12, 17, 18, 21.

Конативний компонент установки – судження №№ 5, 8, 13, 14, 20, 22, 23, 24. 4.

Рівні «ідеального типу» установки вперше були запропоновані у 1942 році М. Смітом, який зазначає, що: когнітивний (пізнавальний) елемент – це знання суб'єкта про об'єкт; афективний (емоційний) елемент – емоційна оцінка суб'єктом об'єкта; конативний (поведінковий) елемент – конкретна програма дій суб'єкта щодо об'єкта [60].

Когнітивний елемент соціальної установки виконує «функцію рефлексії об'єктів та ситуацій зовнішнього світу та внутрішнього стану особистості», «постачання» інформації про них.

Емоційному складнику відповідають функції «критерію» відбору інформації про зовнішні об'єкти та ситуації, «індикатора» відповідності їх змісту потреб та станів задоволення чи незадоволення останніх, «регулятора потужності» (значимості) даної диспозиції у диспозиційній структурі особистості.

Поведінковий компонент виконує функцію «спрямованого виходу» генерованої двома іншими складниками «психічної енергії» у поведінкову активність різних рівнів.

На четвертому етапі нашого констатувального дослідження ми вивчали факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї у респондентів усіх досліджуваних груп (ЕГ-А, ЕГ-Б1, ЕГ-Б2) за методикою В.В Бойко «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» у модифікації О.С. Каримової.

З метою виявлення ставлення респондентів до факту народження дитини автор використовував шкали Р. Лайкерта й Л. Терстоуна як класичний підхід у вивченні установок особистості.

Серед 21 висловлювання, що відображують різні думки про факт народження дитини, містяться ті, що:

1) передбачають позитивні наслідки народження дитини для суб'єкта (наприклад, «дитина – це радість материнства») (№№ 2, 3, 4, 5, 18, 19, 20);

2) передбачають негативні наслідки народження дитини для суб'єкта (наприклад, «народження дитини залежність від бабусь і дідусів») (№№ 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12);

3) відображують об'єктивні факти (наприклад, «дитині складно дати гарну освіту, професію») (№№ 1, 13, 14, 15, 16, 17, 21).

Респондентам пропонується з представлених суджень обрати 10-ть тих, які відповідають їхнім уявленням про народження дитини. Обране судження потрібно оцінити за 10-ти бальною шкалою.

Вибір і високе оцінювання респондентом позитивних фактів про народження дитини відповідає його позитивній установці на народження дитини; вибір негативних фактів і їхнє високе оцінювання – негативній установці на народження дитини. Наявне протиріччя у виборах свідчить про невизначену установку.

На п'ятому етапі емпіричного дослідження нами вивчалися параметри фемінності / маскулінності в респондентів трьох досліджуваних груп за методикою «Фемінність-маскулінність» (С. Бем).

Методика «Фемінність-маскулінність» Сандри Бем [11] побудована на ключовому понятті «психологічна стать», згідно з яким, кожна людина є володарем безлічі психологічних рис характеру. Деякі риси є як би «безстатевими», універсальними, а деякі риси традиційно пов'язуються з типово чоловічою або типово жіночою психологією. Деякі типові чоловічі або жіночі риси мають свої еволюційно-генетичні і фізіологічні підстави, передумови. Наприклад, рівень агресивності і домінантності (що

розглядаються як типово чоловічі риси), як виявилось, корелює з рівнем концентрації у індивідів чоловічих статевих гормонів – андрогенів.

Інші риси формуються в процесі соціалізації, виховання і розвитку особистості. Не випадково існують соціальні стереотипи маскулінності і фемінності. Надбання тих чи інших типово чоловічих чи типово жіночих психологічних рис відбувається в результаті спільного впливу обох груп факторів – біологічного і соціального. У цьому контексті психологічна стать радикально відрізняється від статі біологічної, тому пов'язана з трьома іншими поняттями: маскулінність, фемінінність, андрогінність.

В концепції маскулінності до типово чоловічих рис традиційно відносяться такі, як незалежність, наполегливість, домінантність, агресивність, схильність до ризику, самостійність, впевненість у собі. В спеціальних дослідженнях було встановлено, що генералізована спонтанна агресивність, а також сексуальна агресія корелюють з рівнем вмісту андрогенів (чоловічі статеві гормони) в сироватці крові. В іншому дослідженні на вибірці з 190 чоловіків було показано, що маскулінних індивідів відрізняє більша самоповага, а також більш висока самооцінка в області академічних досягнень і власної зовнішності – «фізичне Я».

До типово жіночих (фемінних) рис традиційно відносяться такі, як поступливість, м'якість, чутливість, сором'язливість, ніжність, сердечність, здатність до співчуття, співпереживання. Соціальні стереотипи фемінності менше стосуються соціальних сторін особистості і успішності ділової кар'єри, але при цьому приділяють значну увагу емоційним аспектам.

Відповідно до існуючих уявлень індивід не обов'язково є носієм чітко вираженої психологічної маскулінності або фемінінності. В особистості можуть бути на паритетних засадах представлені істотні риси як маскулінного, так і фемінінного типів, що визначається як поняття «андрогінність». При цьому передбачається, що у андрогіна ці риси представлені гармонійно і на підставах взаємного доповнення.

Вважається, що така гармонійна інтеграція маскулінних і фемінінних рис підвищує адаптивні можливості андрогного типу. При цьому велика м'якість, стійкість в соціальних контактах і відсутність різко виражених домінантно-агресивних тенденцій в спілкуванні ніяк не пов'язані зі зниженням впевненості в собі, а навпаки проявляються на тлі збереження високої самоповаги, впевненості в собі і само прийнятті. Як показують дослідження, андрогіни не поступаються маскулінному типу ні за рівнем самоповаги в цілому, ні за рівнем самооцінок академічних досягнень і власної зовнішності («фізичне Я»).

Методика складається з 60 характеристик, що відображують фемінні та маскулінні риси особистості. Респонденту необхідно відмітити ті, які, на його погляд, притаманні його особистості.

Маскулінні риси: №№ 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58

Фемінні риси: 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59

За кожен збіг відповіді з ключем нараховується один бал. Потім визначаються показники фемінінності (F) і маскулінності (M) відповідно до такої формули: $F = (\text{сума балів по фемінінності}) : 20$ $M = (\text{сума балів по маскулінності}) : 20$

Основний індекс IS визначається як:

$$IS = (F - M) * 2,322$$

Якщо величина індексу IS знаходиться в межах від -1 до +1, то роблять висновок про наявну андрогінність.

Якщо індекс IS менше -1, то робиться висновок про наявну маскулінність.

А якщо індекс IS більше +1 – про фемінінності.

При цьому, у тому випадку, коли IS менше -2,025 говорять про яскраво виражену маскулінність.

А якщо IS більше +2,025 - кажуть про яскраво виражену фемінінність.

Розділ 3.2. Констатувальний експеримент

На етапі констатувального експерименту нами вивчалася структура психологічної готовності до материнства жінок різних вікових категорій згідно розробленої емпіричної моделі (представлена в розділі 3.1.).

На першому етапі констатувального експерименту нами досліджувалися параметри мотиваційно-ціннісного компоненту готовності до материнства та рольових установок респондентів кожної з чотирьох експериментальних груп за допомогою рольового опитувальника дітонародження (РОД) М.М. Родштейн.

Аналіз отриманих даних показує, що *високі показники за параметром «генофілія – генофобія»* притаманні 78,1% (11 осіб) респондентів ЕГ-1 (дівчата вікової категорії 15-20 років); 90% (9 осіб) досліджуваних ЕГ-4 (жінки віком від 41 до 44 років); 25,2% (4 особи) представниць ЕГ-2 (жінки віком від 21-25 років) та 16,6% (2 особи) респондентів ЕГ-3 (вік від 26 до 40 років) – усі вони схильні ідеалізувати дитину й характеризуються гіпертрофією ролі матері у житті жінки. На рівні ціннісних та смислових установок їм максимально близькі твердження, що «Діти – це сенс всього життя жінки», «Народження дитини – це місія збереження життя», «Турбота про дитину надає відчуття повноти життя», «Народження дитини – це вершина успіху жінки», «Життя жінки повноцінне лише за наявності дітей», «Материнство прикрашає жінку», «Щоб бути щасливою жінка повинна мати дітей».

Дещо відрізняється зміст мотиваційної готовності респондентів ЕГ-1 й ЕГ-2 та представниць ЕГ-3 й ЕГ-4, що, на нашу думку, логічно пояснюється віковим діапазоном кожної групи. Так, представниці ЕГ-3 й ЕГ-4 стверджують, що повністю готові до материнства, готові поставити інтереси дитини вище за власні, схильні відмовлятися від звичних задоволень заради дитини.

Мотиваційна готовність респондентів ЕГ-1 й ЕГ-2 характеризується схильністю зберігати власне здоров'я заради материнства; кожна з них стверджує, що буде народжувати дитину тоді, коли відчує власне бажання та сформовану готовність до цього; збереже дитину у випадку незапланованої вагітності.

Загальним показником високої схильності до генофілії представниць всіх експериментальних груп є факт, що перебуваючи у місці, де є діти, вони із задоволенням бавляться з ними, а також виявляють зацікавленість у розмовах про дітей та материнство. Вагітні жінки та жінки з дітьми викликають приємні відчуття.

Середні показники за параметром «генофілія – генофобія» притаманні 66,4 % (8 осіб) жінок ЕГ-3 (вік 26-40 років); 50,4 % (8 осіб) респондентів ЕГ-2 (21-25 років) та 21,3% (3 особи) досліджуваних ЕГ-1 (15-20 років). Даний рівень параметру генофілії відповідає сформованій материнській позиції усвідомлення цінності дитини, любові до неї й реалістичному сприйняттю жінкою дійсності материнства.

Специфіка ціннісно-смыслових установок жінок цієї категорії виявляється у переконанні в тому, що в сучасному світі жінці легко самореалізуватися, маючи дітей; у впевненості в тому, що материнство за ієрархією потреб стоїть вище кар'єри, а дітей потрібно народжувати, незважаючи на рівень матеріальних статків. Кожна з них впевнена, що материнство розвиває жінку. Дехто з них вважає, що мати багато дітей було престижно завжди. Достатньо зрілою є установка, що жінка не повинна залишати власних дітей навіть у скрутних ситуаціях та у важкі часи, а також переконання, що відмовлятися від хворої дитини – це злочин.

Зміст мотиваційної готовності респондентів усіх чотирьох груп характеризується у почутті розчулення, яке виникає при зустрічі з дітьми, або думках про них. Зважаючи на народження дитини, вони не схильні думати про матеріальні питання, але наголошують на тому, що для них важливо, наскільки хорошим батьком майбутнім дітям буде чоловік. Дехто з респондентів відчуває щире жаліть до бездітних жінок. Певна частина респондентів стверджує, що народила б дитину навіть, перебуваючи у неповній сім'ї.

Низькі показники за параметром «генофілія – генофобія» виявлено нами у 25,2% (4 особи) респондентів ЕГ-2 (вік 21-25 років); 16,6% (2 особи) досліджуваних ЕГ-3 (26-40 років) та 10% (1 особа) з ЕГ-4 (41-44 роки) – це відповідає негативному або настороженому ставленню до материнства, що є ознаками генофобії.

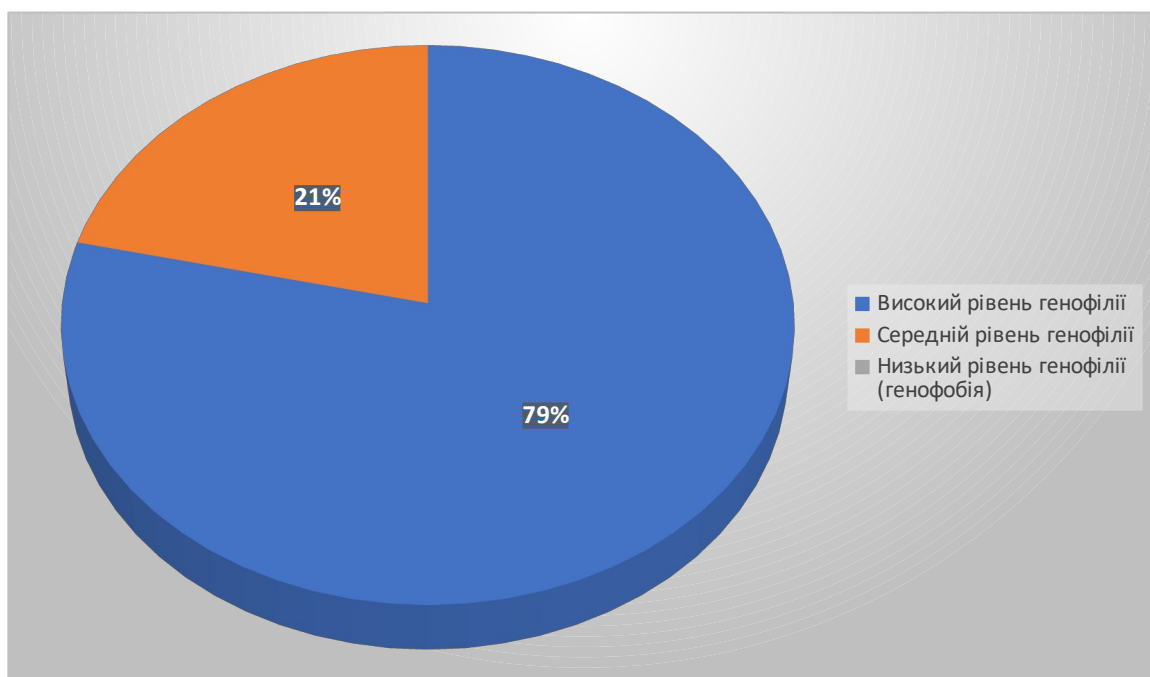
Специфіка ціннісно-смыслових установок цих жінок характеризується впевненістю, що з народженням дитини погіршується рівень життя та

добробуту; переконанням в тому, що для сучасної жінки кар'єра важливіше аніж материнство; жінці-матері складніше самореалізуватися і взагалі материнство гальмує розвиток жінки; для дитині потрібен високий матеріальний статок; для того, щоб бути щасливою жінці не потрібно бути матір'ю. Дехто з них побоюється, що вагітність й материнство роблять жінку потворною. Певна частина досліджуваних впевнена, що мати дітей не сучасно й непрестижно.

Низький рівень готовності до народження дитини та навіть небажання ставати матір'ю обумовлений страхом, який викликають діти та думки про них; роздратованістю, яку викликає метушня та гомін дітей; небажання відмовитися від власних інтересів, задоволень та статків заради дитини; переконанням, що діти – це тягар. Дехто з них наголошує на тому, що не бажає мати дітей; готовий позбавитися від небажаної вагітності; має переконання, що для хворих дітей існують спеціалізовані установи, в яких вони повинні проживати.

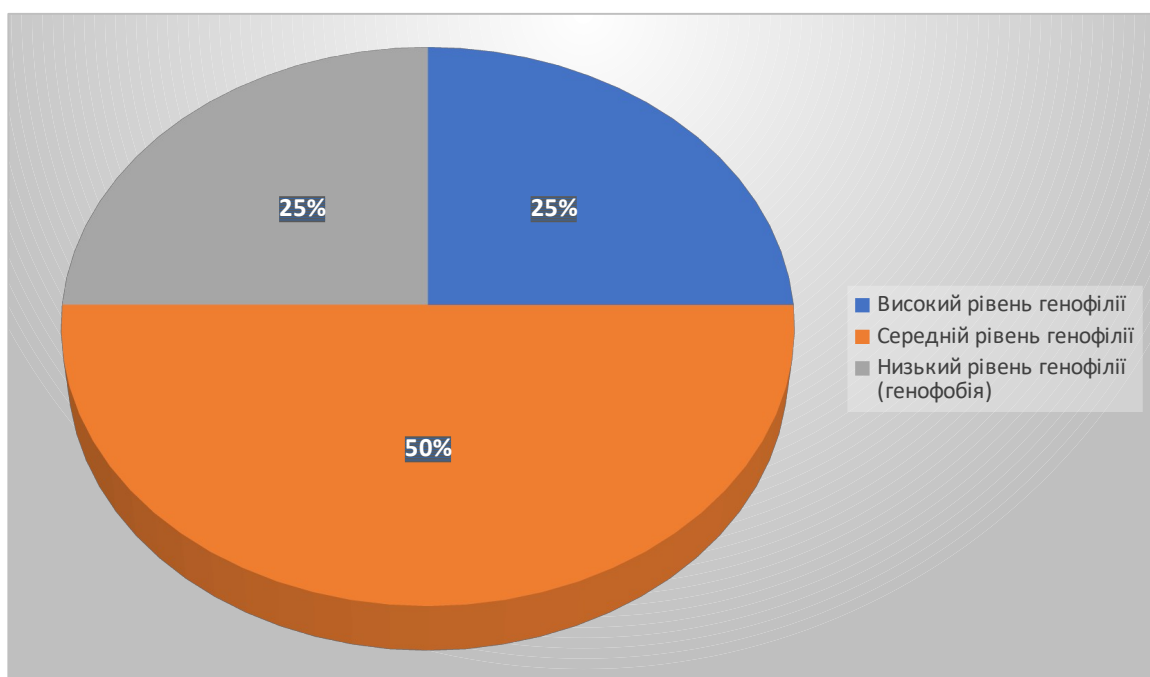
Ознакою схильності до генофілії є відраза, яку викликають вагітні жінки; відсутність інтересу до літератури й інформації, пов'язаної з батьківством; бажання зберегти власне здоров'я, фігуру, вроду та молодість.

Отже, отримані нами дані, ми можемо проаналізувати за параметром представленості ознак «генофілії – генофобії» у респондентів кожної з чотирьох експериментальних груп. Так, в ЕГ-1, де вік досліджуваних складає 15-20 років, 11 осіб (78,1%) мають високі показники генофілії та прихильності до материнства; 3 особи (21,3%) характеризуються середніми показниками даного параметру. Важливо, що в даній групі немає жодної дівчини з негативними установками щодо материнства та ознаками генофобії (рисунок 3.1).

Рисунок 3.1. Показники «генофілії – генофобії» респондентів ЕГ-1 (за методикою «Рольовий опитувальник дітонародження (РОД) М.М. Родштейн)

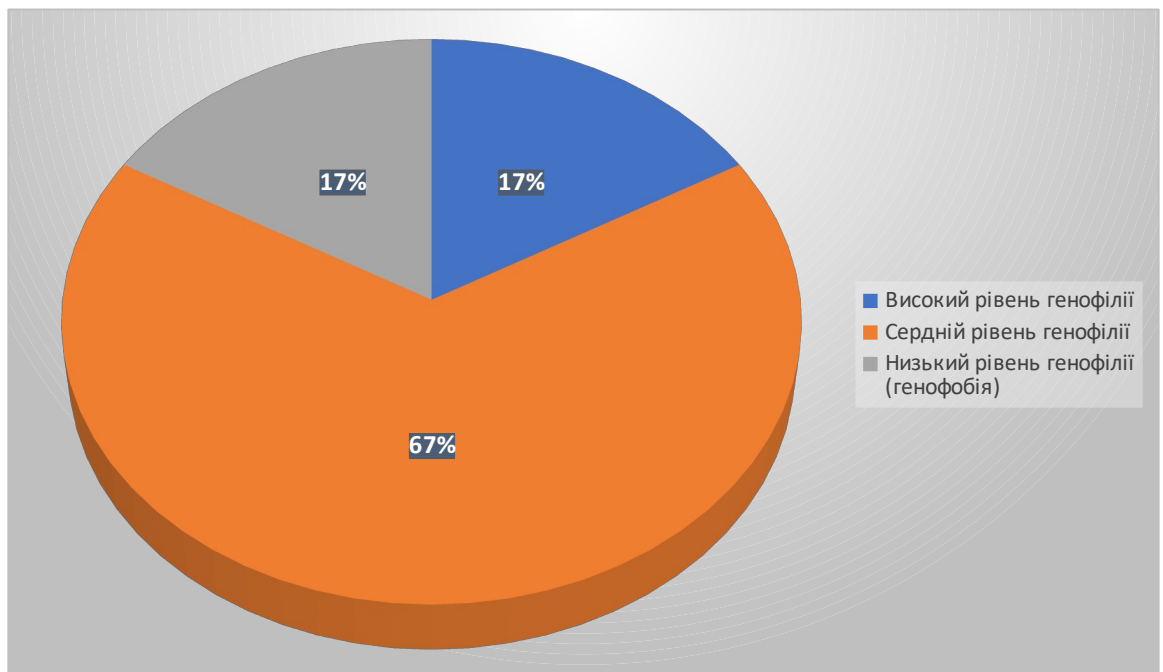
У представників ЕГ-2 (вікова категорія від 21 до 25 років) високі показники генофілії наявні у 4 осіб (25,2%); середні притаманні 8 особам (50,4%); низькі – 4 особам (25,2%) (дивись рисунок 3.2).

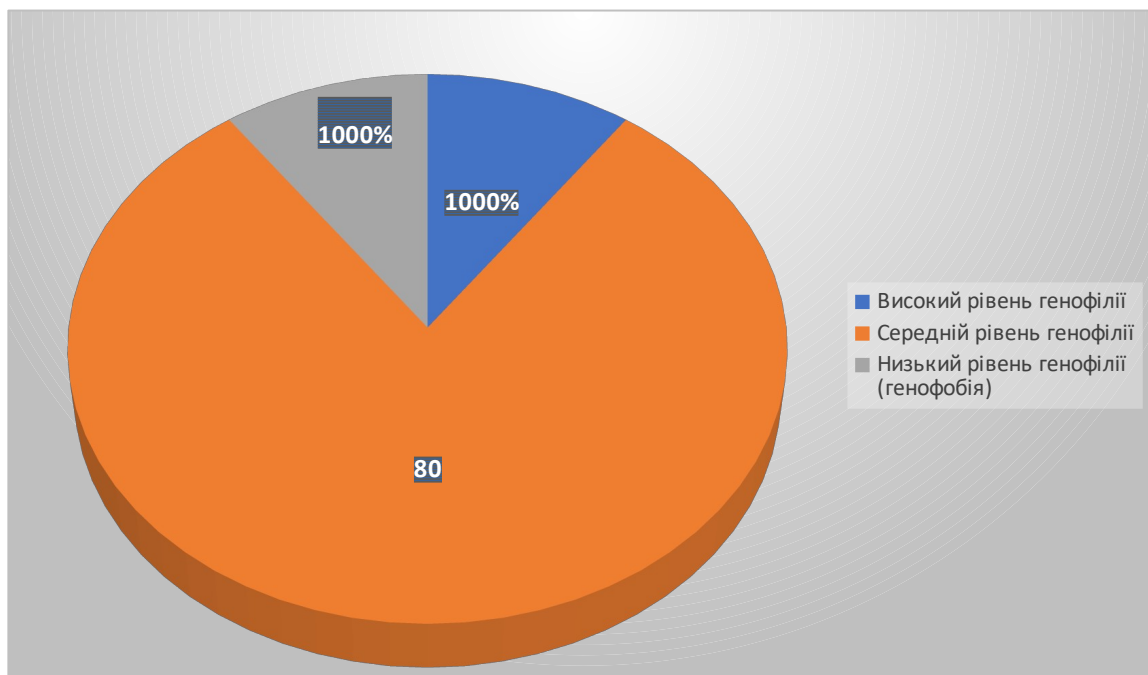
**Рисунок 3.2. Показники «генофілії – генофобії» респондентів ЕГ-2
(за методикою «Рольовий опитувальник дітонародження (РОД)
М.М. Родштейн)**

Досліджувані ЕГ-3 (вікова категорія 26-40 років) демонструють наступні рівні параметру «генофілія – генофобія»: високий рівень – 2 особи (16,6 %); середній – 8 осіб (66,4%); низький – 2 особи (16,6%) (дані представлені на рисунку 3.3).

Аналіз даних ЕГ-4 (жінки віком від 41 до 44 років) показав наступний розподіл показників параметру «генофілія – генофобія»: високий рівень – 1 особа (10%); середній – 8 осіб (80%); низький рівень – 1 особа (10%) (дивись рисунок 3.4.).

**Рисунок 3.3. Показники «генофілії – генофобії» респондентів ЕГ-3
(за методикою «Рольовий опитувальник дітонародження (РОД)
М.М. Родштейн)**

Рисунок 3.4. Показники «генофілії – генофобії» респондентів ЕГ-4 (за методикою «Рольовий опитувальник дітонародження (РОД) М.М. Родштейн)

Використана нами методика «Рольовий опитувальник дітонародження (РОД) М.М. Родштейн дозволяє визначити ще один важливий показник психологічної готовності жінки до материнства за параметром «репродуктивної активності – репродуктивної пасивності», який показує дієву складову мотиваційного компонента.

Так *високі показники* за цим параметром є проявом активної материнської позиції, усвідомлення нею відповідальності за дитину і володіння комплексом знань та навичок із догляду та виховання дитини; *середній рівень* представленості параметра характеризується недостатнім усвідомленням важливості материнської ролі та/або недостатнім рівнем інформаційно-прикладної підготовки жінки; *низький рівень* – характерний для жінок, які не підготовлені до материнства, тому побоюються та уникають його, отже, є репродуктивно пасивними.

В ЕГ-1 (вік респондентів 15-20 років) високий рівень показника «репродуктивна активність – репродуктивна пасивність» нами виявлено

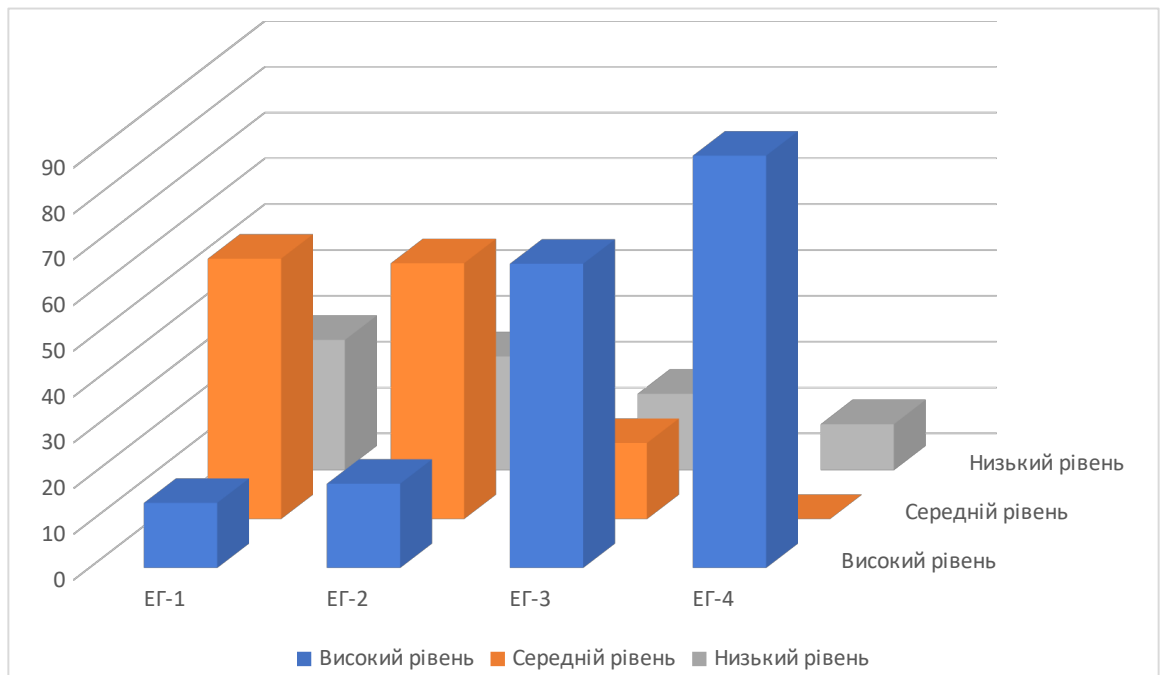

лише у 14,2% (2 особи), що обумовлено достатньо юним віком представників цієї групи досліджуваних та зрозумілою відсутністю достатніх знань та навичок із догляду за дитиною і її виховання у переважної більшості з них. Для 56,8% (8 осіб) з них характерний середній рівень даного показника на фоні недостатньої інформаційно-прикладної підготовки. Низький рівень репродуктивної активності (а це по суті – репродуктивна пасивність) притаманний 28,4% (4 особи) дівчат-респондентів, що також пояснюється побоюваннями, обумовленими віком.

Дещо сході результати ми отримали в ЕГ-2 (вікова категорія 21-25 років): високий рівень представленості показника «репродуктивна активність – репродуктивна пасивність» наявний у 18,4% (3 особи); середній – 55,8% (9 осіб); низький – 24,8 % (4 особи). Така «картина» за параметром репродуктивної активності обумовлена так само юним віком респондентів.

Інші результати ми отримали в ЕГ-3 та ЕГ-4. Низькі показники за параметром «репродуктивна активність – репродуктивна пасивність» в обох експериментальних групах притаманні респондентам з наявними показниками генофобії: 16,6% (2 особи) в ЕГ-3 і 10% (1 особа) – в ЕГ-4.

Очевидно, що негативна установка на материнство та відсутність внутрішньої готовності до нього природньо блокують формування репродуктивної активності і кожна з них демонструє виразну репродуктивну пасивність. В цих експериментальних групах високі показники параметру «репродуктивна активність – репродуктивна пасивність» притаманні 66,4% (8 осіб) досліджуваних ЕГ-3 та 90% (9 осіб) – в ЕГ-4. Середні показники за параметром що вивчається притаманні представникам лише ЕГ-3 – в 16,6% (2 особи) (результати представлено на рисунку 3.5).

Рисунок 3.5. Показники параметру «репродуктивна активність – репродуктивна пасивність» респондентів досліджуваних груп (за методикою «Рольовий опитувальник дітонародження (РОД) М.М. Родштейн)

Згідно стандартизованої методики «Рольовий опитувальник дітонародження (РОД) М.М. Родштейн, оптимальним для сформованої психологічної готовності жінки до материнства є поєднання високого рівня за показником «репродуктивна активність – репродуктивна пасивність» і середнього – за показником «генофілія – генофобія», тобто, коли жінка має реалістичне усвідомлення цінності дитини і любові до неї, підкріплене активною материнською позицією і комплексом інформаційно-прикладних знань та навичок.

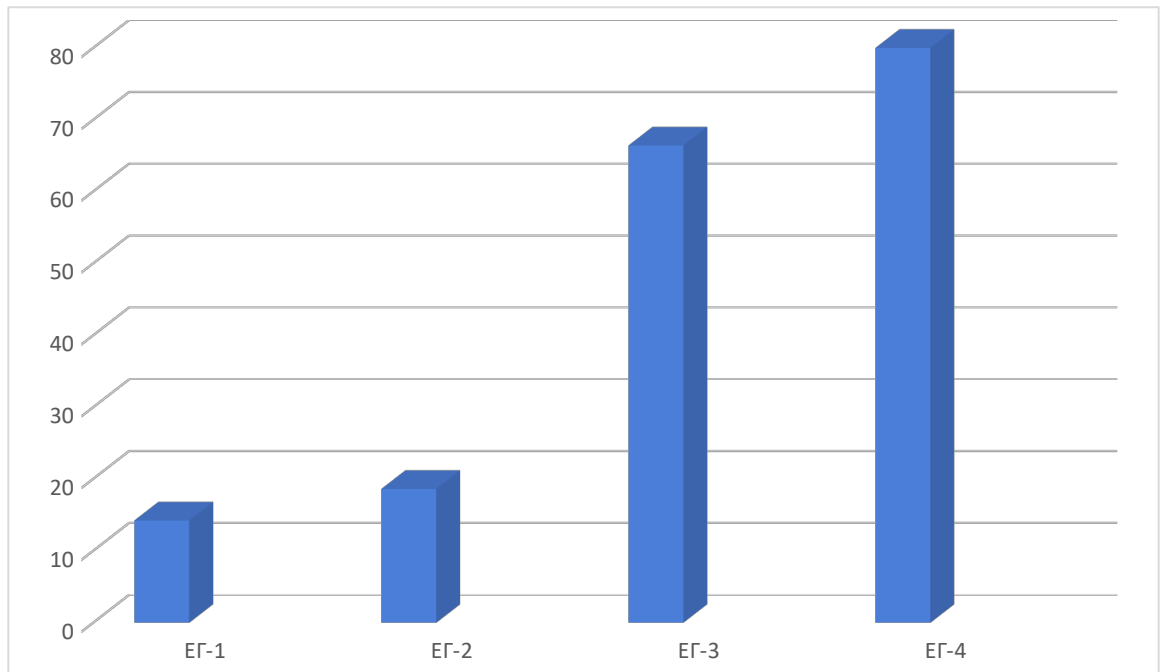
В нашій вибірці оптимальний рівень сформованості *зрілої психологічної готовності до материнства* (коли наявна репродуктивна активність жінки поєднується з реалістичними уявленнями про материнство, адекватними очікуваннями та переживаннями стану вагітності й труднощів, пов'язаних з турботою та вихованням дитини) притаманний:

в EG-1 (вікова категорія 15-20 років) – 2 особам (14,2%);

в EG-2 (вік від 21 до 25 років) – 3 особам (18,6%);

в ЕГ-3 (26-40 років) – 8 особам (66,4%);

в ЕГ-4 (41-44 роки) – 8 особам (80%) (дані представлено на рисунку 3.6).

Рисунок 3.6. Показники оптимального рівня сформованості зрілої психологічної готовності до материнства респондентів досліджуваних груп (за методикою «Рольовий опитувальник дітонародження (РОД) М.М. Родштейн)

Спираючись на отримані дані, ми поділили генеральну вибірку досліджуваних (52 особи віком від 15 до 44 років) на дві експериментальні групи за параметром наявності/відсутності оптимального рівня сформованості

зрілої психологічної готовності до материнства:

ЕГ-А – 21 особа (40% від генеральної вибірки) – це респонденти з наявним проявом оптимальної сформованості психологічної готовності до материнства (зі співвідношенням високого рівня репродуктивної активності з середнім рівнем генофілії); серед них: 2 дівчини вікової категорії 15-20

років; 3 жінки віком від 21 до 25 років; 8 жінок вікової категорії 26-40 років; 8 жінок – від 41 до 44 років);

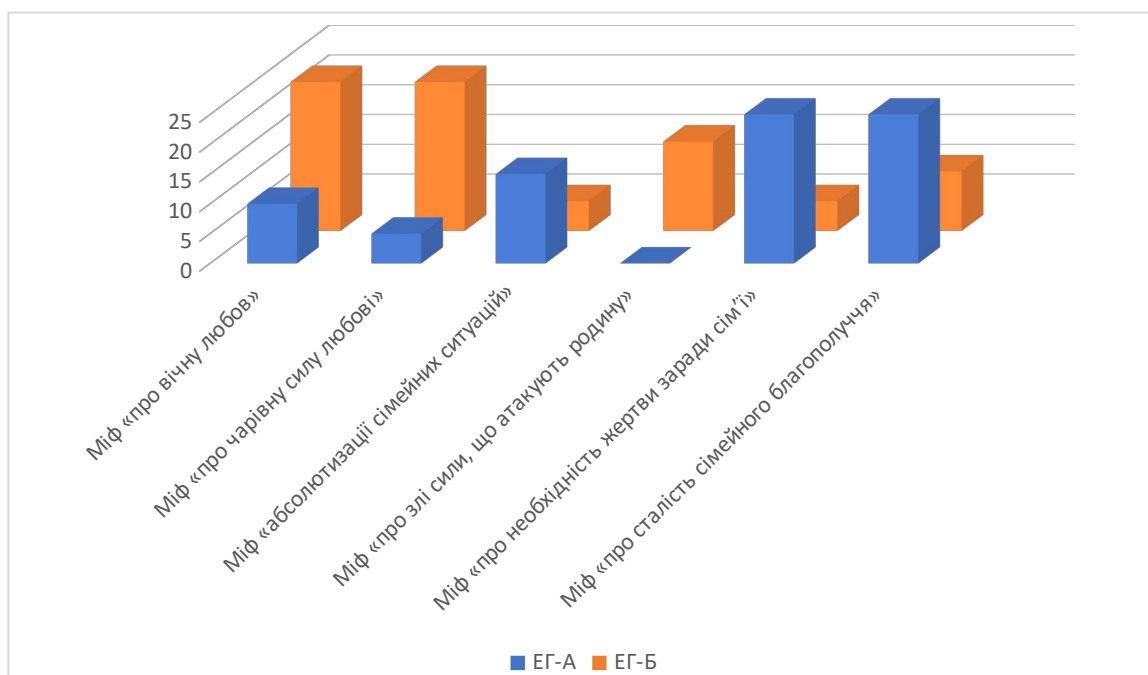
ЕГ-Б – 31 особа (60% від генеральної вибірки досліджуваних) – респонденти, що не мають сформованого оптимального рівня готовності до материнства; серед них: 12 дівчат вікової категорії 15-20 років; 13 жінок віком від 21 до 25 років; 4 жінки вікової категорії 26-40 років; 2 жінки – від 41 до 44 років.

Вивченню внутрішньо-особистісних витоків оптимальної готовності жінки до материнства нами присвячено інші етапи констатувального дослідження.

На другому етапі нами проаналізовано структуру сімейного міфу респондентів досліджуваних груп за методикою А.О. Нестерової «Аналіз сімейного міфу».

Аналіз отриманих даних показав наступне.

В структурі свідомості жінок з оптимальним рівнем сформованості психологічної готовності до материнства (ЕГ-А – 21 особа, серед яких: 2 дівчини з вікової категорії 15-20 років; 3 дівчини віком від 21 до 25 років; 8 жінок вікової категорії 26-40 років; 8 жінок – від 41 до 44 років) представлені одночасно два міфи: міф «про сталість сімейного благополуччя» та міф «про необхідність жертвувати заради сім'ї й її членів»; окрім них до структури (у менш представленому вигляді) входить міф «абсолютизації сімейних ситуацій» (дані представлені на рисунку 3.7).

Рисунок 3.7. Структура сімейного міфу респондентів досліджуваних груп

(за методикою А.О. Нестерової «Аналіз сімейного міфу»)

Міф «про сталість сімейного благополуччя» – його носії вважають, що сімейне щастя й благополуччя – це явище постійне. Вони думають також, що в щасливій сім'ї не повинне бути незлагод, тому сварки свідчить про ненависть членів сім'ї один до одного. В уявленні таких людей, всі члени сім'ї повинні бути завжди позитивними, робити тільки гарні вчинки, адже саме від цього буде залежати сімейне щастя. У таких сім'ях немає місця для промаха, немає місця для несприятливих періодів у житті сім'ї. Всі події, які порушують звичний благополучний хід подій у сім'ї, сприймаються людьми з таким міфом як катастрофа, як розпад сім'ї.

Міф «про необхідність жертвувати заради сім'ї й її членів» включає уявлення про те, що кожний член сім'ї повинен чимсь жертвувати, поступатися своїми інтересами, зневажати своїми почуттями й бажаннями заради сім'ї, дітей, дружина. Для досягнення щасливого сімейного життя чоловік і жінка повинні бути безкорисливі й думати про сім'ю, а не про себе.

Згідно до цього міфу, індивід існує не як окрема особистість, а як якийсь додаток інших членів сім'ї.

Типові висловлення: «Коли в сім'ї росте дитина, батьки повинні жертвувати своїм особистим життям заради неї», «Якщо чоловік не розділяє твоїх захоплень, то заради сімейного щастя потрібно відмовитися від них», «Якщо в сім'ї хтось серйозно занедужав, то всі повинні поступитися всіма своїми інтересами».

Міф «абсолютизації сімейних ситуацій» – він передбачає підміну аналізу сімейної ситуації абсолютними поняттями, ригідними схемами. Особи з даним міфом вважають очевидним, що в будь-якій ситуації існує один, загальний для більшості людей стереотип поведінки. Міф «абсолютизації сімейних ситуацій» передбачає досить схематичний аналіз будь-якого сімейного явища: певні особливості ситуації неминуче спричиняють певні відповідні реакції індивіда. Інших реакцій, які не входять в уявлення про сім'ю людини з даними міфом, просто бути не може. Цей міф сприяє ігноруванню безлічі аспектів ситуації, які можуть відігравати істотну роль у ході розвитку подій.

Типові висловлення: «Якщо чоловік хоч раз ударив дружину, то, він і надалі буде піднімати на неї руку», «У гарного сім'янина завжди є чітке уявлення про те, якою повинна бути щаслива сім'я».

Дещо інша структура сімейного міфу у досліджуваних ЕГ-Б (жінки з недостатньо сформованим рівнем готовності до материнства ЕГ-Б, серед них: 12 дівчат вікової категорії 15-20 років; 13 жінок віком від 21 до 25 років; 4 жінки вікової категорії 26-40 років; 2 жінки – від 41 до 44 років). В них максимально представлені: міф «про вічну любов і неподільність членів сім'ї» та міф «про чарівну силу любові», поряд з ними (дещо менш виразно) – міф «про злі сили, що атакують родину».

Міф «про вічну любов і неподільність членів сім'ї» – в його основі лежить уявлення про те, що сім'я – це зосередження вічного, незмінного почуття любові. На думку людей, що дотримуються цього міфу, почуття в

сім'ї – це явище, що піддається ніяким змінам. Це може виражатися в переконаності чоловіка й жінки в тому, що любов між чоловіком і дружиною не вгасає з роками, що почуття повинні бути такими ж яскравими й насиченими, як і в перші дні подружнього життя. Якщо такий міф властивий одному із членів сім'ї, то ця людина зазвичай або намагається постійно домагатися особливої уваги у своєї другої половини, ігноруючи інших членів сім'ї й їх настрій, або починає шукати це почуття «на стороні», будучи переконаним, що його в сім'ї недостатньо цінують і люблять.

Приблизно те же саме можна спостерігати й у ставленнях батьків до дитини, коли вони нескінченно довго не хочуть випускати їх з-під своєї опіки, не можуть упокоритися з тим, що почуття дитини з віком трохи змінюються. Дитина не перестає любити своїх батьків, вона просто хоче стати самостійною, створити свою сім'ю, чим викликає необґрунтовані ревності в батьків з таким типом сімейного міфу.

Типові висловлювання: «Почуття чоловіка й жінки не згасають протягом спільного життя», «Щасливою сім'ю можна назвати тільки тоді, коли й у старості чоловік і жінка люблять один одного з тією же силою».

«Міф про чарівну силу любові» – це міф, за допомогою якого заперечуються деякі об'єктивні причини, що впливають на розвиток подій у сім'ї. Особи, схильні до міфу такого роду, ігнорують ті обставини, які можуть вплинути на розвиток подій у сім'ї, виключають необхідність конструктивного рішення проблеми та їх обговорення. Замість навички рішення сімейних проблем у них формується міф, що любов між людьми, любов батьків до дітей може вирішити всі проблеми, дозволяє знайти вихід з будь-якої ситуації. Люди, що дотримуються даної позиції, вважають, що не потрібно вживати ніяких зусиль для створення сімейного благополуччя – любов зробить усе сама: вилікує, виховає, поставить усе на свої місця.

Типові висловлювання: «Тільки любов батьків, і більше ніщо, може врятувати дитину, якщо вона потрапив у лихо», «Любов здатна перемогти всі

злі сили», «Якщо чоловік любить мене – то обов'язково повернеться, тому не варто навіть обговорювати з ним це питання».

Міф «про злі сили, що атакують родину» – в основі цього міфу лежить уявлення про те, що на все, що відбувається в сім'ї, впливають якісь вищі сили (найчастіше злі). Саме ці «злі сили» і ускладнюють спокійне життя в «тихій гавані» сім'ї. Цей міф сприяє приписуванню обставинам негативного впливу, що позначається на благополуччі сім'ї. Особи, схильні до цього міфу заперечують той факт, що ситуація складається так, тому що члени сім'ї здійснюють свій суб'єктивний вплив на розвиток подій, і думають, що всі члени сім'ї зазнають могутніх різноманітних й численних впливів, спрямованих проти них.

Типові висловлення: «Сім'я руйнується тільки тоді, коли на неї впливають несприятливі обставини ззовні», «Більшість незлагод у сім'ї відбувається по чужій провині: недоброзичливців, заздрісників, пліткарів». «Якщо сім'я розпадається – це доля».

На третьому етапі нашого дослідження ми вивчали структуру репродуктивних установок респондентів досліджуваних груп за допомогою опитувальника О.С. Каримової.

Аналіз отриманих даних показує, що в ЕГ-А (жінки з оптимальним рівнем формування психологічної готовності до материнства) в структурі репродуктивних установок одночасно й рівномірно представлені всі три компоненти (когнітивний, емоційний та конативний) у позитивному полюсі. Це означає, що жінки цієї категорії досліджуваних:

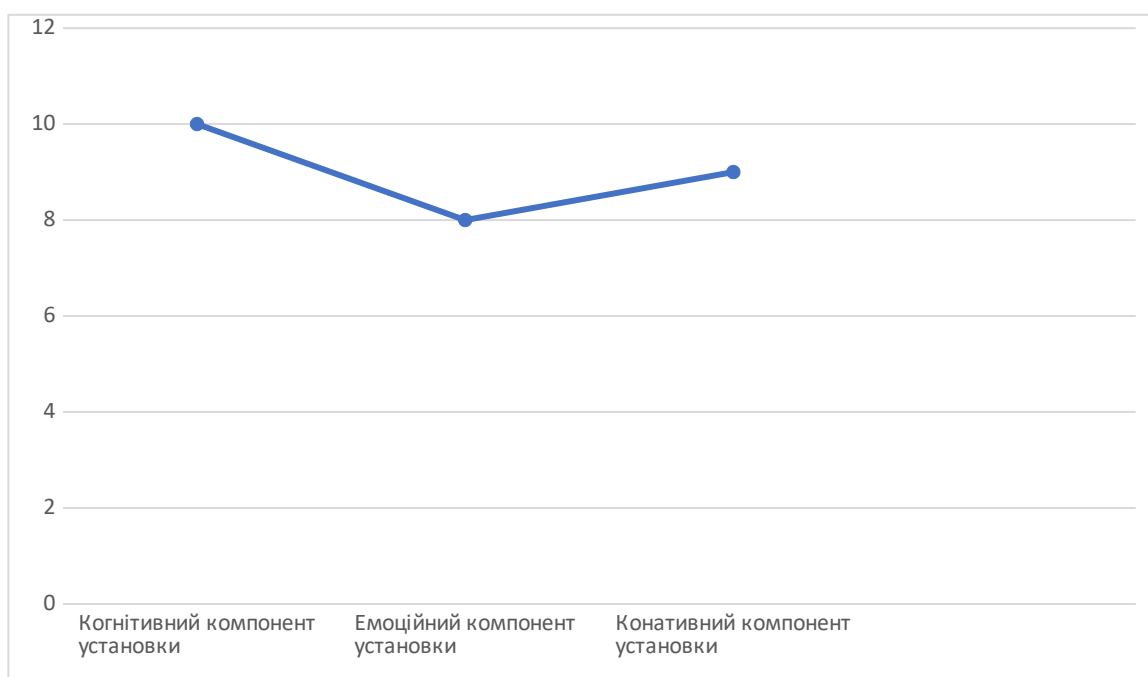
1) усвідомлюють сутність феномену материнства («Я здатна розуміти причини дитячих примх», «Я усвідомлюю, що виховання хлопчиків та виховання дівчат мають свої особливості», «З народженням дитини сім'я стає більш міцною», «Я схильна зрозуміти причини дитячої брехні»);

2) емоційно-позитивно переживають тематику, пов'язану з дитиною («Народження дитини – це самий світлий момент в житті будь-якої людини»,

«Спілкування з дітьми викликає в мене душевний підйом», «Я люблю дітей», «Більшість маленьких дітей мені симпатичні»);

3) висловлюють дієву готовність до материнства, взаємодії з дитиною й виконання материнських функцій (виховання, турбота) («Заради дитини я готова відмовитися від роботи/кар'єри», «У випадку неспроможності мати власну дитину, я готова її всиновити», «Я завжди доєднуюся до дитячих ігор», «Вважаю, що заради дитини необхідно намагатися зберегти сім'ю», «Заради дитини я готова ризикнути власним здоров'ям») (дані представлені на рисунку 3.8).

Рисунок 3.8. Співвідношення компонентів репродуктивних установок респондентів ЕГ-А (за методикою «Опитувальник вивчення репродуктивних установок» О.С. Каримової)

В ЕГ-Б (жінки з недостатньо сформованим рівнем готовності до материнства) в структурі репродуктивних установок: у 24 жінок (77% від загальної вибірки ЕГ-Б) яскраво переважає емоційний (позитивно забарвлений) компонент по відношенню до когнітивного та конативного

елементів; у 7 жінок (23% від загальної вибірки ЕГ-Б) також переважає емоційний компонент, але у негативному полюсі. Більш детальний аналіз показав, що всі ці 7 жінок – це респонденти ЕГ-2, ЕГ-3, ЕГ-4, що за результатами першого діагностичного етапу нашого дослідження мають низькі показники за параметром «генофілія – генофобія», що по суті є ознакою генофобних установок.

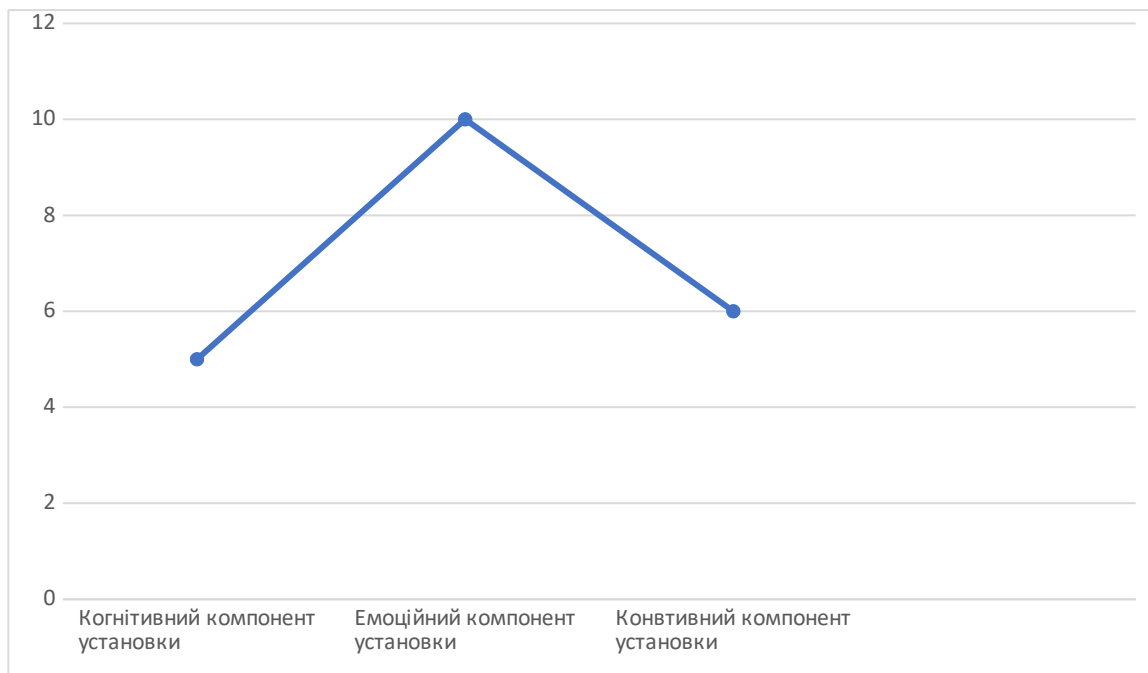
Цікаво, що більш глибокий аналіз результатів попереднього (другого) етапу констатувального дослідження показує не менш цікаву закономірність: саме в цих 7 респондентів в структурі особистого сімейного міфу яскраво переважає міф «про необхідність жертвувати заради сім'ї й її членів» зміст якого пов'язаний з побоюваннями залишитися без кар'єрного росту, без матеріальних статків, без почуття особистісного щастя й задоволення на фоні материнства з його обов'язками та запов'язаннями.

Вважаючи на це, ми поділили ЕГ-Б на дві:

ЕГ-Б1 – це 24 особи (77% від загальної вибірки ЕГ-Б) з недостатньо сформованим рівнем готовності до материнства в структурі якого наявний високий рівень генофілії (ідеалізація материнства) та середній рівень репродуктивної активності (на фоні відсутності необхідних знань, інформації та достатньої внутрішньої психологічної готовності). Серед них: 12 дівчат вікової категорії 15-20 років; 9 жінок віком від 21 до 25 років; 2 жінки вікової категорії 26-40 років; 1 жінка – від 41 до 44 років);

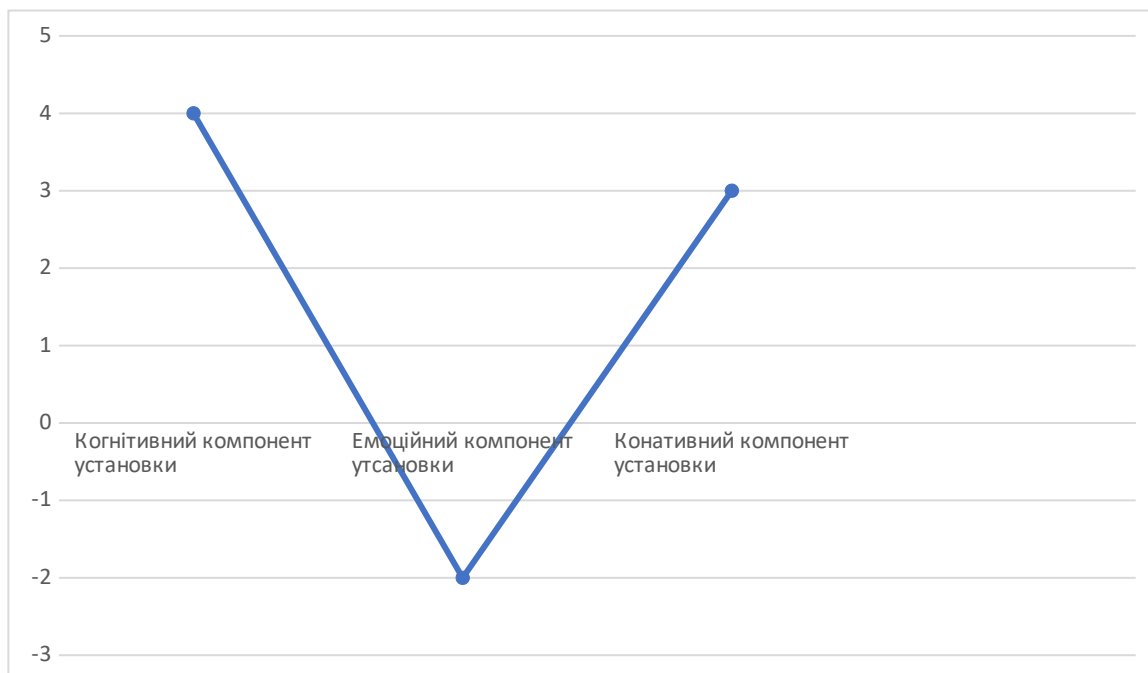
ЕГ-Б2 – 7 осіб (23% від загальної вибірки ЕГ-Б) з недостатньо сформованим рівнем готовності до материнства в структурі якого наявні ознаки генофобії та низький рівень репродуктивної активності. Серед них: 4 жінки віком від 21 до 25 років; 2 жінки вікової категорії 26-40 років; 1 жінка – від 41 до 44 років.

Отже, в структурі репродуктивних установок представників ЕГ-Б1 (24 особи – 77% від загальної вибірки ЕГ-Б) значно переважає емоційний (позитивно забарвлений) компонент по відношенню до когнітивного та конативного елементів (дані представлені на рисунку 3.9).

Рисунок 3.9. Співвідношення компонентів репродуктивних установок респондентів ЕГ-Б1 (за методикою «Опитувальник вивчення репродуктивних установок» О.С. Каримової)

В структурі репродуктивних установок ЕГ-Б2 (7 осіб – 23% від загальної вибірки ЕГ-Б) переважає емоційний компонент у негативному полюсі забарвлення на фоні знижених показників когнітивного та конативного компонентів (дивись рисунок 3.10). На їх висловлюванням, «Діти зі своїми іграми й гомоном дратують», «З народженням дитини я особисто пов'язую виникнення проблем аніж задоволення й радості», «Більшість розводів пов'язана з народженням дитини».

Рисунок 3.10. Співвідношення компонентів репродуктивних установок респондентів ЕГ-Б2

(за методикою «Опитувальник вивчення репродуктивних установок» О.С. Каримової)

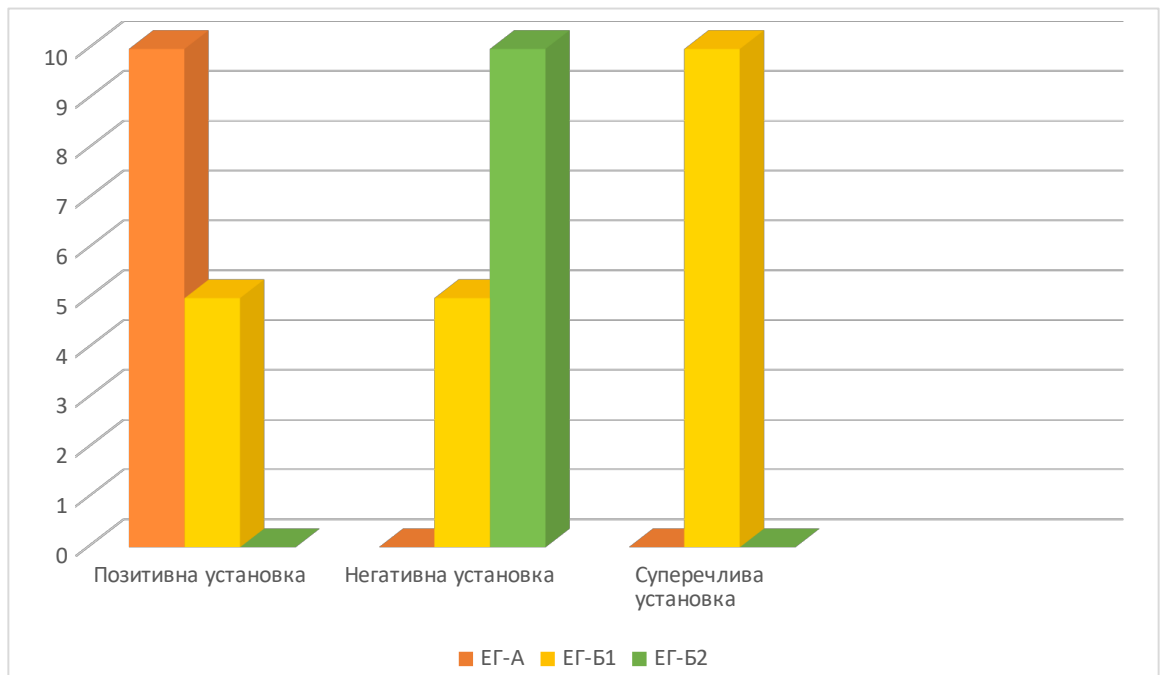
На четвертому етапі нашого констатувального дослідження ми вивчали факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї у респондентів усіх досліджуваних груп (ЕГ-А, ЕГ-Б1, ЕГ-Б2) за методикою В.В Бойко «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» у модифікації О.С. Каримової.

Аналіз отриманих даних показав, що для респондентів ЕГ-А (21 особа – 40% від генеральної вибірки; жінки з наявним проявом оптимальної сформованості психологічної готовності до материнства зі співвідношенням високого рівня репродуктивної активності з середнім рівнем генофілії) притаманний вибір цілковито позитивних фактів про народження дитини і високе їх оцінювання, що свідчить про наявну позитивну установку на народження дитини. Так вони погоджуються з тим, що «дитина укріплює сім'ю та почуття між подружжям», «дитина – це радість материнства», «діти

– це гордість батьків», «дитина – це найбільш вдячний об'єкт вкладення наших зусиль».

Протилежна ситуація в ЕГ-Б2 (7 осіб – 14% від генеральної вибірки досліджуваних; жінки з недостатньо сформованим рівнем готовності до материнства в структурі якого наявні ознаки генофобії та низький рівень репродуктивної активності): для них притаманний вибір негативних фактів про народження дитини й високе їх оцінювання, що свідчить про наявну негативну установку на народження дитини. Так вони схильні стверджувати, що «діти – це залежність від бабусь та дідусів», «народити дитину – це прив'язати себе до дому», «діти віднімають найкращу частину нашого життя», «діти – це хвилювання за їх судьбу та майбутнє».

У представників ЕГ-Б1 (24 особи – 46% від загальної вибірки досліджуваних, жінки з недостатньо сформованим рівнем готовності до материнства в структурі якого наявний високий рівень генофілії (ідеалізація материнства) та середній рівень репродуктивної активності на фоні відсутності необхідних знань, інформації та достатньої внутрішньої психологічної готовності) наявне протиріччя у виборах, що свідчить про невизначену установку. Так високі оцінки позитивних установок «народження дитини – це радість в домі», «дитина – це дитяча ласка, прихильність до батька й матері», «дитина наслідує найкраще в мені» поєднуються з високими оцінками негативних установок щодо народження дитини «народження дитини – це матеріальні ускладнення», «дитина – це проблема з житлом»; «народження дитини може бути пов'язане із ризиком для здоров'я» (порівняні дані представлені на рисунку 3.11).

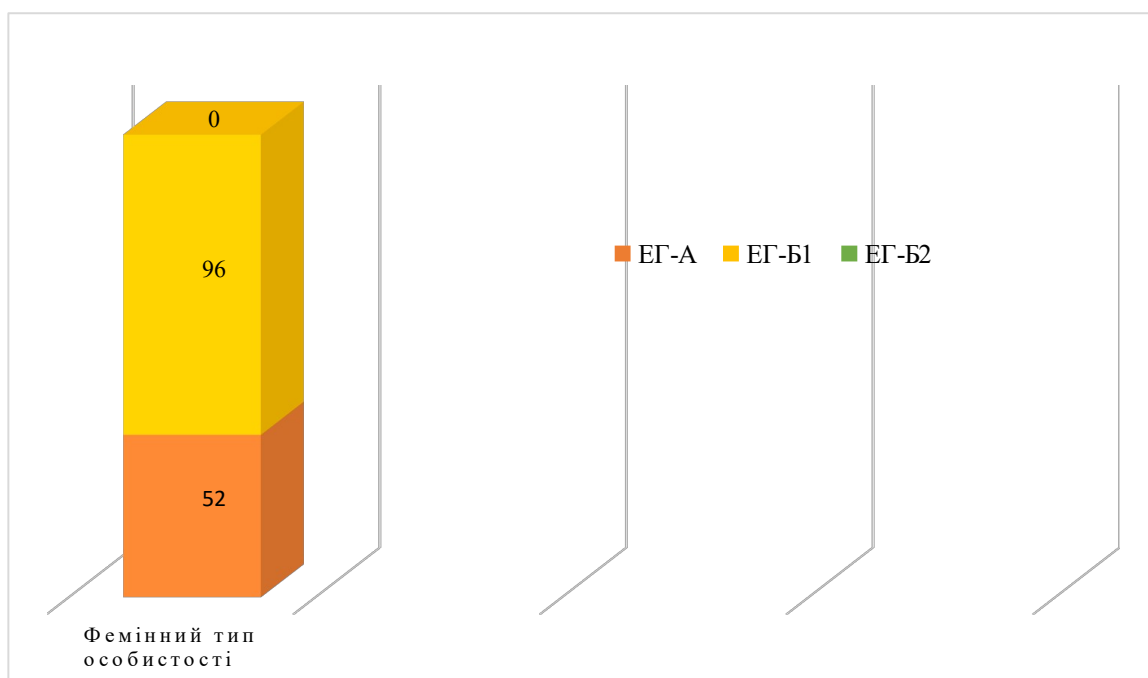

Рисунок 3.11. Співвідношення установок на народження дитини респондентів експериментальних груп (за методикою В.В Бойко «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» у модифікації О.С. Каримової)

На п'ятому етапі емпіричного дослідження нами вивчалися параметри фемінності / маскулінності в респондентів трьох досліджуваних груп за методикою «Фемінність-маскулінність» (С. Бем).

За результатами аналізу даних видно, що фемінний тип особистості притаманний 52 % (11 осіб) респондентів EG-A (жінки з наявним проявом оптимальної сформованості психологічної готовності до материнства (зі співвідношенням високого рівня репродуктивної активності з середнім рівнем генофілії); 96% (23 особи) представників EG-B1 (жінки з недостатньо сформованим рівнем готовності до материнства в структурі якого наявний високий рівень генофілії (ідеалізація материнства) та середній рівень репродуктивної активності (на фоні відсутності необхідних знань, інформації та достатньої внутрішньої психологічної готовності) та жодній представниці EG-B2 (жінки з недостатньо сформованим рівнем готовності до материнства в структурі якого наявні ознаки генофобії та низький рівень репродуктивної

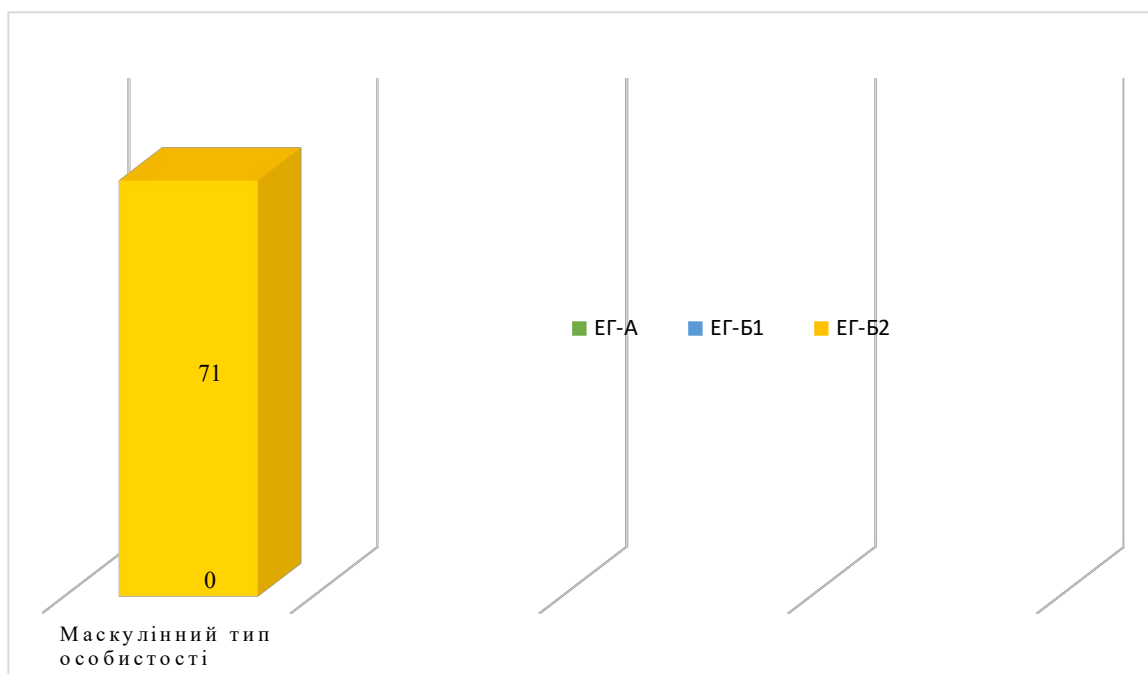
активності) (дані представлені на рисунку 3.12). Традиційно жіночий фемінний тип гендерної ідентичності характеризується низькими показниками маскулінності й високими показниками фемінності. У представників фемінного типу особистості наявні суто жіночі властивості й якості: прийняття, поступливість, людинолюбство, прагнення допомагати й опікати, ніжність, образливість, розчуленість, відкритість, відвертість, наївність, кокетство. Як статево-рольовий тип фемінні жінки – це архаїчний тип абсолютно терплячої жінки, що охоче погоджується бути «фоном» у житті близьких людей, характеризуються витримкою, вірністю, відсутністю егоїзму. Очевидно, що схильність поступатися, життєрадісність, ніжність, відданість, жіночність, вміння співчувати виступають передумовою формування готовності до материнства.

3.12. Представленість фемінного типу особистості у представників кожної з експериментальних груп (за методикою «Фемінність-маскулінність» С. Бем)

Маскулінний тип особистості притаманний 71% (5 осіб) респондентів EG-B2 (жінки з недостатньо сформованим рівнем готовності до материнства в

структурі якого наявні ознаки генофобії та низький рівень репродуктивної активності) та жодній представниці ЕГ-А й ЕГ-Б1 (дині представлені на рисунку 3.13).

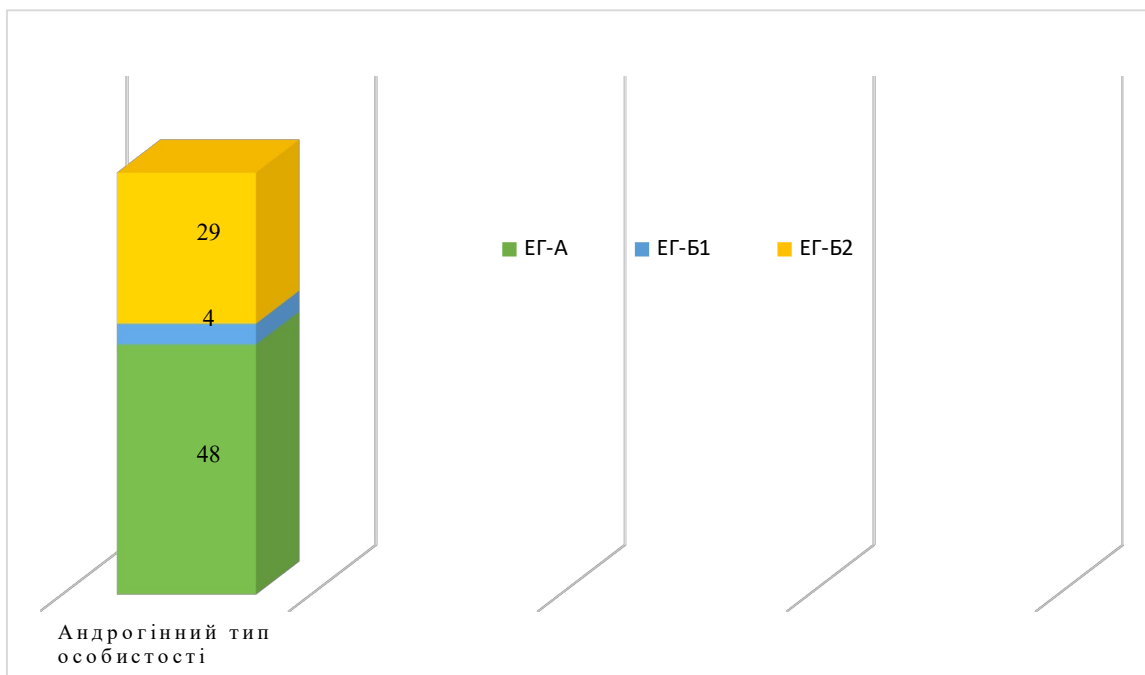

3.13. Представленість маскулінного типу особистості у представників кожної з експериментальних груп (за методикою «Фемінність-маскулінність» С. Бем)

У представниць маскулінного типу наявні високі показники маскулінності і низькі показники фемінності. Як статево-рольовий тип маскулінні жінки наділені сильною волею, схильні змагатися з чоловіками і претендувати на їхнє місце у професії, соціумі, сексі. У маскулінного (мужній) типу особистості домінують суто чоловічі риси: активність, сміливість, готовність до ризику, прагнення домінувати, пріоритет сили, миттєва реакція на ситуацію, здатність стримувати почуття, прагнення до незалежності, агресивність. Такий набір особистісних характеристик жінки не сприяє формуванню в неї готовності до материнства.

Андрогінний тип особистості діагностовано нами у 48% (10 осіб) представників ЕГ-А, у 4% (1 особа) респондентів ЕГ-Б1 та 29% (2 особи) досліджуваних ЕГ-Б2 (дані представлені на рисунку 3.14).

3.14. Представленість андрогінного типу особистості у представників кожної з експериментальних груп (за методикою «Фемінність-маскуліність» С. Бем)

В сучасних психологічних дослідженнях андрогінність трактується як особистісна характеристика / властивість, не пов'язана з порушеннями статевого розвитку, статевої та гендерної ідентичності або статево-рольової орієнтації [13]. Вона передбачає багатий арсенал і гнучкість гендерно-рольової поведінки особистості, високі соціально-адаптивні здібності й інші важливі якості. Андрогінні жінки здатні розв'язувати цілком «чоловічі» завдання, використовуючи жіночі засоби (гнучкість, комунікабельність).

Чоловіки і жінки андрогінного типу мають найбільші здатності до емоційного контакту, розуміння проблем інших, саморозкриття. Отже, андрогінний тип є найбільш гармонійним.

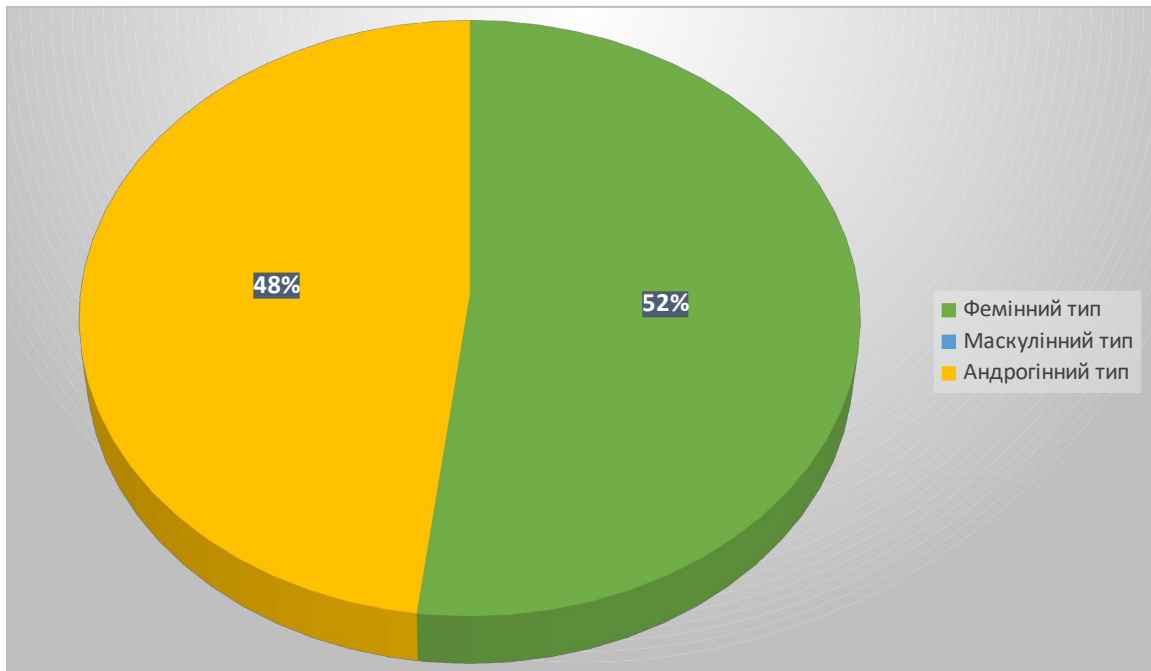
Відповідно до побутуючих уявлень, індивід не обов'язково є носієм чітко вираженої психологічної маскулінності чи фемінності. В особистості можуть бути на паритетних засадах представлені істотні риси як маскулінного, так і фемінного типів. Водночас передбачається, що в андрогіна ці риси представлені гармонійно та взаємодоповнюються.

Така гармонійна інтеграція маскулінних і фемінних рис підвищує адаптивні можливості андрогінного типу. Велика м'якість, стійкість у соціальних контактах і відсутність різко виражених домінантно-агресивних тенденцій у спілкуванні ніяк не пов'язані зі зниженням упевненості у собі, а, навпаки, виявляються на тлі збереження високої самоповаги, впевненості у собі та самоприйняття. Доведено, що андрогіни не поступаються маскулінному типу рівнем самоповаги загалом та самооцінки академічних досягнень і власної зовнішності (фізичне Я) зокрема.

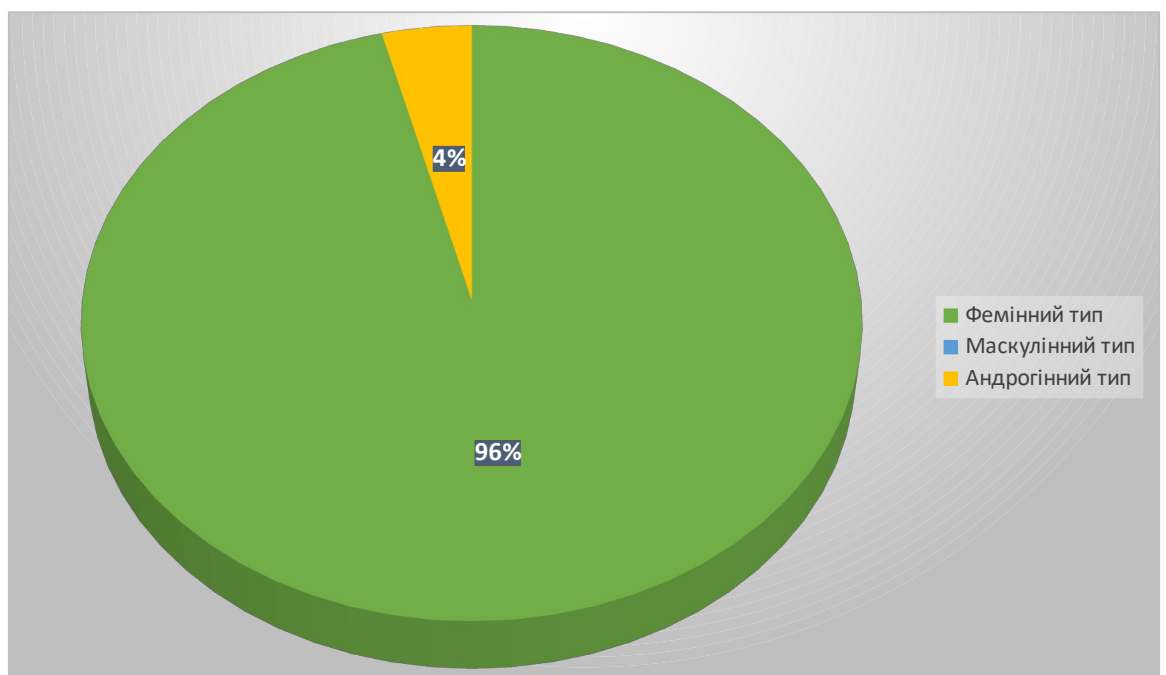
Жіночий андрогінний тип гендерної ідентичності характеризується: високими показниками маскулінності та фемінності; значущими відмінностями між образами «Я-реальне» і «Я-жінка» за такими маскулінними характеристиками, як егоїстичність і агресивність, і фемінними – підпорядкованість, залежність, дружелюбність; суттєвими відмінностями за усіма маскулінними характеристиками (авторитарність, егоїстичність, агресивність, підозрілість) і такими фемінними, як підпорядкованість, альтруїстичність між образами «Я-жінка» і «Я-ідеальна жінка» [16-18].

Отже, на сьогодні стереотипи мужності (маскулінності) та жіночності (фемінності) є менш полярними й однозначними. На зміну статевій поляризації прийшла ідея психологічної андрогінності, тобто поєднання в одній людині, незалежно від її біологічної статі, традиційно жіночних і чоловічих якостей.

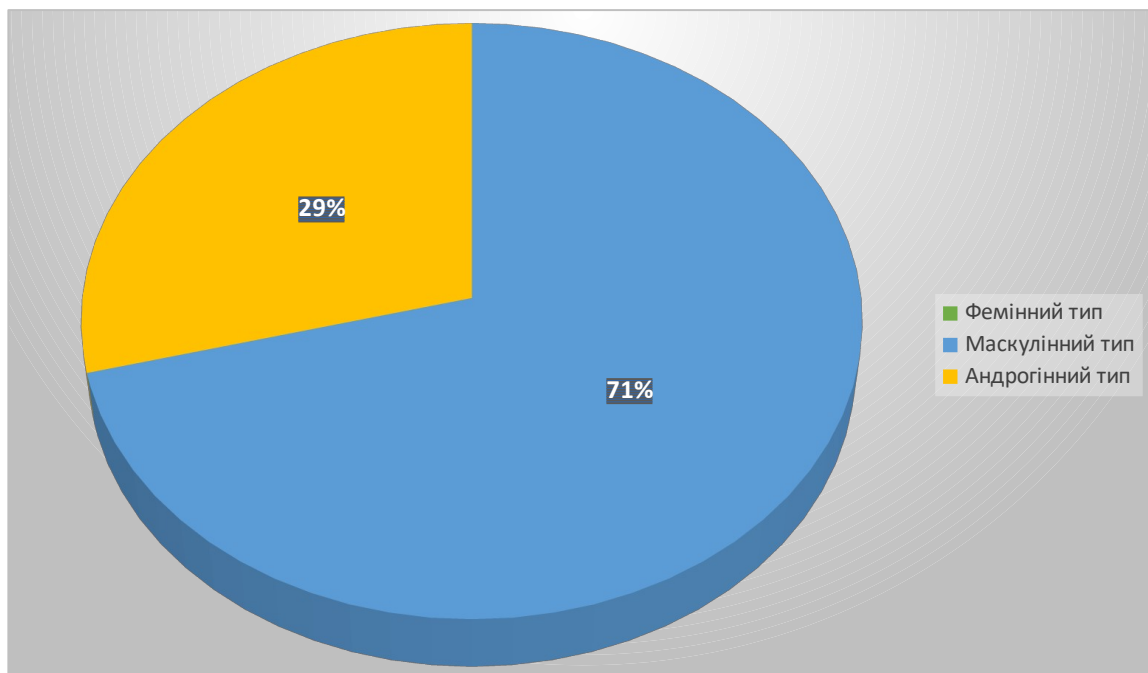
Загальне співвідношення фемінного / маскулінного та андрогінного типів особистості у представників досліджуваних груп представлено на малюнках 3.15, 3.16 та 3.17.

**3.15. Співвідношення типів особистості у представників ЕГ-А
(за методикою «Фемінність-маскулінність» С. Бем)**

**3.16. Співвідношення типів особистості у представників ЕГ-Б1
(за методикою «Фемінність-маскулінність» С. Бем)**

**3.17. Співвідношення типів особистості у представників ЕГ-Б2
(за методикою «Фемінність-маскулінність» С. Бем)**

Отже, аналізуючи загальну структуру психологічної готовності до материнства жінок різних вікових категорій, ми дійшли наступних висновків (дані представлені в таблицях 3.1. – 3.4.).

Таблиця 3.1.

**Структура психологічної готовності дівчат
віком від 15 до 20 років – період «пізньої юності» (ЕГ-1)
за даними констатувального дослідження**

<i>Психологічна готовність до материнства дівчат віком від 15 до 20 років</i>	
<i>структурні компоненти</i>	<i>психологічний зміст</i>
мотиваційно-ціннісний	- переважна більшість дівчат (85,8%) характеризується незрілістю психологічної готовності до материнства (на тлі поєднання наявних ідеалістичних уявлень про материнство з низьким

	<p>рівнем репродуктивної активності) Мотиваційна готовність усіх дівчат (100%) характеризується схильністю зберігати власне здоров'я заради материнства; кожна з них стверджує, що буде народжувати дитину тоді, коли відчує власне бажання та сформовану готовність до цього; збереже дитину у випадку незапланованої вагітності.</p>
сімейна самосвідомість	<p>сукупність міфологічних уявлень про родину переважної більшості дівчат (85,8%) складається з:</p> <ul style="list-style-type: none"> - міфу «про вічну любов і неподільність членів сім'ї» та міфу «про чарівну силу любові» з ідеалізацією взаємовідносин подружжя; - міфу «про злі сили, що атакують родину» з інфантильними побоюваннями втручання у внутрішньо сімейні відносини
репродуктивні установки	<p>в структурі репродуктивних установок переважної більшості дівчат (85,8%) значно переважає емоційний (позитивно забарвлений) компонент; когнітивний та конативний елементи також позитивно забарвлені, але представлені значно менше</p>
переживання, пов'язані із народженням дитини	<p>у переважної більшості дівчат (85,5%) наявне протиріччя у виборах позитивних / негативних / об'єктивних наслідків народження дитини в сім'ї, що свідчить про невизначену установку на народження дитини</p>
«психологічна стать» жінки	<p>абсолютно для всіх дівчат даного віку притаманний фемінний тип особистості з набором суто жіночих рис й характеристик</p>

Таблиця 3.2.

**Структура психологічної готовності жінок
віком від 21 до 25 років – період «ранньої дорослості» (ЕГ-2)
за даними констатувального дослідження**

<i>Психологічна готовність до материнства жінок віком від 21 до 25 років</i>	
<i>структурні компоненти</i>	<i>психологічний зміст</i>
мотиваційно-ціннісний	<ul style="list-style-type: none"> - чверть жінок (25,2%) схильні ідеалізувати дитину, характеризуються гіпертрофією ролі дитини у житті жінки, мають низький рівень репродуктивної активності – що свідчить про незрілу психологічну готовність до материнства; - половина жінок (50,4 %) характеризується сформованою материнською позицією, усвідомленням цінності дитини, любов'ю до неї й реалістичним сприйняттям дійсності материнства – що відповідає достатньому рівню сформованості психологічної готовності до материнства та високому рівню репродуктивної активності; - чверть жінок (25,2%) характеризується настороженим ставленням до материнства, низьким рівнем психологічної готовності до народження дитини, низьким рівнем репродуктивної активності, що обумовлено страхом, який викликають діти та думки про них, небажанням відмовитися від власних інтересів, задоволень та статків заради дитини <p>Мотиваційна готовність усіх (без виключення) дівчат характеризується схильністю зберігати власне здоров'я заради материнства; кожна з них стверджує, що буде народжувати дитину тоді, коли відчує власне бажання та сформовану готовність до цього; збереже</p>

сімейна самосвідомість	<p>дитину у випадку незапланованої вагітності.</p> <p>сукупність міфологічних уявлень про родину:</p> <ul style="list-style-type: none"> - у 18,75% жінок складається з міфу «про сталість сімейного благополуччя» та міфу «про необхідність жертвувати заради сім'ї й її членів»; окрім них до структури (у менш представленому вигляді) входить міф «абсолютизації сімейних ситуацій» – кожен з них пов'язаний з визнанням значущості сім'ї та реалістичним сприйняттям внутрішньосімейних відносин - у 81,25% жінок складається з міфу «про вічну любов і неподільність членів сім'ї» та міфу «про чарівну силу любові» з ідеалізацією взаємовідносин подружжя; а також з міфу «про злі сили, що атакують родину» з побоюваннями втручання у внутрішньо сімейні відносини
репродуктивні установки	<ul style="list-style-type: none"> - в структурі репродуктивних установок 18,75% жінок одночасно й рівномірно представлені всі три компоненти (когнітивний, емоційний та конативний) у позитивному полюсі. Це означає, що жінки цієї категорії досліджуваних: усвідомлюють сутність феномену материнства; емоційно-позитивно переживають тематику, пов'язану з дитиною; висловлюють дієву готовність до материнства, взаємодії з дитиною й виконання материнських функцій; - у 81,25% жінок в структурі репродуктивних установок значно переважає емоційний (позитивно забарвлений) компонент; когнітивний та конативний елементи також позитивно забарвлені, але представлені значно менше
переживання, пов'язані із народженням дитини	<ul style="list-style-type: none"> - 18,75% жінок притаманний вибір цілковито позитивних фактів про народження дитини і високе їх оцінювання, що свідчить про наявну позитивну установку на народження дитини;

	<ul style="list-style-type: none"> - у 81,25% жінок наявне протиріччя у виборах позитивних / негативних / об'єктивних наслідків народження дитини в сім'ї, що свідчить про невизначену установку на народження дитини
«психологічна стать» жінки	<ul style="list-style-type: none"> - для 87,5% жінок даного віку притаманний фемінний тип особистості з набором суто жіночих рис й характеристик; - 12,5% жінок характеризуються рисами андрогенного типу як гармонійної інтеграції маскулінних і фемінних рис, що підвищує адаптивні можливості людини

Таблиця 3.3.

**Структура психологічної готовності жінок
віком від 26 до 40 років – період «середньої дорослості» (ЕГ-3)
за даними констатувального дослідження**

<i>Психологічна готовність до материнства жінок віком від 26 до 40 років</i>	
<i>структурні компоненти</i>	<i>психологічний зміст</i>
мотиваційно-ціннісний	<ul style="list-style-type: none"> - більшість жінок (66,4 %) характеризується сформованою материнською позицією, усвідомленням цінності дитини, любов'ю до неї й реалістичним сприйняттям дійсності материнства – що відповідає достатньому рівню сформованості психологічної готовності до материнства та високому рівню репродуктивної активності. <p>Ці жінки стверджують, що повністю готові до материнства, готові поставити інтереси дитини вище за власні, схильні відмовлятися від звичних задоволень заради дитини.</p>

	<p>- 16,6 % жінок характеризується незрілістю психологічної готовності до материнства (на тлі поєднання наявних ідеалістичних уявлень про материнство з низьким рівнем репродуктивної активності)</p> <p>Їх мотиваційна готовність характеризується схильністю зберігати власне здоров'я заради материнства; кожна з них стверджує, що буде народжувати дитину тоді, коли відчує власне бажання та сформовану готовність до цього; збереже дитину у випадку незапланованої вагітності.</p> <p>- 16,6 % жінок характеризується настороженим ставленням до материнства, низьким рівнем психологічної готовності до народження дитини, низьким рівнем репродуктивної активності, що обумовлено страхом, який викликають діти та думки про них, небажанням відмовитися від власних інтересів, задоволень та статків заради дитини</p> <p>Специфіка ціннісно-сміслових установок цих жінок характеризується впевненістю, що з народженням дитини погіршується рівень життя та добробуту; переконанням в тому, що для сучасної жінки кар'єра важливіше аніж материнство; жінці-матері складніше самореалізуватися і взагалі материнство гальмує розвиток жінки; для дитини потрібен високий матеріальний статок; для того, щоб бути щасливою жінці не потрібно бути матір'ю.</p>
сімейна самосвідомість	<p>сукупність міфологічних уявлень про родину:</p> <p>- у 66,4 % жінок складається з міфу «про сталість сімейного благополуччя» та міфу «про необхідність жертвувати заради сім'ї й її членів»; окрім них до структури (у менш представленому вигляді) входить міф «абсолютизації сімейних ситуацій» – кожен з них</p>

	<p>пов'язаний з визнанням значущості сім'ї та реалістичним сприйняттям внутрішньосімейних відносин</p> <ul style="list-style-type: none"> - у 33,6 % - з міфу «про вічну любов і неподільність членів сім'ї» та міфу «про чарівну силу любові» з ідеалізацією взаємовідносин подружжя та переживанням неможливості досягти такого рівня; а також міфу «про злі сили, що атакують родину» з забобонними побоюваннями втручання у внутрішньо сімейні відносини
репродуктивні установки	<ul style="list-style-type: none"> - в структурі репродуктивних установок 66,6% жінок одночасно й рівномірно представлені всі три компоненти (когнітивний, емоційний та конативний) у позитивному полюсі. Це означає, що жінки цієї категорії досліджуваних: усвідомлюють сутність феномену материнства; емоційно-позитивно переживають тематику, пов'язану з дитиною; висловлюють дієву готовність до материнства, взаємодії з дитиною й виконання материнських функцій; - у 16,6 % жінок в структурі репродуктивних установок значно переважає емоційний (позитивно забарвлений) компонент; когнітивний та конативний елементи також позитивно забарвлені, але представлені значно менше; - у 16,6 % жінок переважає емоційний компонент у негативному полюсі забарвлення на фоні знижених показників когнітивного та конативного компонентів. За їх висловлюванням, «З народженням дитини я особисто пов'язую виникнення проблем аніж задоволення й радості», «Більшість розводів пов'язана з народженням дитини».
переживання, пов'язані із	- для 83,2% жінок притаманний вибір

народженням дитини	<p>цілковито позитивних фактів про народження дитини і високе їх оцінювання, що свідчить про наявну позитивну установку на народження дитини. Так вони погоджуються з тим, що «дитина укріплює сім'ю та почуття між подружжям», «дитина – це радість материнства», «діти – це гордість батьків», «дитина – це найбільш вдячний об'єкт вкладення наших зусиль»;</p> <ul style="list-style-type: none"> - для 16,8% жінок притаманний вибір негативних фактів про народження дитини й високе їх оцінювання, що свідчить про наявну негативну установку на народження дитини. Так вони схильні стверджувати, що «діти – це залежність від бабусь та дідусів», «народити дитину – це прив'язати себе до дому», «діти віднімають найкращу частину нашого життя», «діти – це хвилювання за їх судьбу та майбутнє».
«психологічна стать» жінки	<ul style="list-style-type: none"> - для 16,6 % жінок притаманний фемінний тип особистості з набором суто жіночих рис й характеристик; - у 66,6% жінок діагностовано риси андрогенного типу як гармонійної інтеграції маскулінних і фемінних рис, що підвищує адаптивні можливості людини; - для 16,6% жінок притаманні риси маскуліного типу особистості. Як статево-рольовий тип маскулінні жінки наділені сильною волею, схильні змагатися з чоловіками і претендувати на їхнє місце у професії, соціумі, сексі. У маскуліного (мужній) типу особистості домінують суто чоловічі риси: активність, сміливість, готовність до ризику, прагнення домінувати, пріоритет сили, миттєва реакція на ситуацію, здатність стримувати почуття, прагнення до незалежності, агресивність. Такий набір особистісних характеристик жінки

	не сприяє формуванню в неї готовності до материнства.
--	---

Таблиця 3.4.

**Структура психологічної готовності жінок
віком від 41 до 44 років – період «пізньої дорослості» (ЕГ-4)
за даними констатувального дослідження**

<i>Психологічна готовність до материнства жінок віком від 40 до 44 років</i>	
<i>структурні компоненти</i>	<i>психологічний зміст</i>
мотиваційно-ціннісний	<p>- переважна більшість жінок (90 %) характеризується сформованою материнською позицією, усвідомленням цінності дитини, любов'ю до неї й реалістичним сприйняттям дійсності материнства – що відповідає достатньому рівню сформованості психологічної готовності до материнства та високому рівню репродуктивної активності.</p> <p>Ці жінки стверджують, що повністю готові до материнства. А їх готовність поставити інтереси дитини вище за власні, схильність відмовлятися від звичних задоволень заради дитини характеризує певну гіпертрофоване відношення до материнства.</p> <p>- 10% характеризуються негативним ставленням до материнства, що є ознаками генофобії.</p> <p>Мотиваційно-ціннісний компонент материнства в них характеризується</p>

	роздратованістю, яку викликає метушня та гомін дітей; небажанням відмовитися від власних інтересів, задоволень та статків заради дитини; переконанням, що діти – це тягар.
сімейна самосвідомість	<p>сукупність міфологічних уявлень про родину:</p> <ul style="list-style-type: none"> - у 80 % жінок складається з міфу «про сталість сімейного благополуччя» та міфу «про необхідність жертвувати заради сім'ї й її членів»; окрім них до структури (у менш представленому вигляді) входить міф «абсолютизації сімейних ситуацій» – кожен з них пов'язаний з визнанням значущості сім'ї та реалістичним сприйняттям внутрішньосімейних відносин - у 20 % – з міфу «про необхідність жертвувати заради сім'ї й її членів» включає уявлення про те, що кожний член сім'ї повинен чимсь жертвувати, поступатися своїми інтересами, зневажати своїми почуттями й бажаннями заради сім'ї, дітей, дружина. Згідно до цього міфу, індивід існує не як окрема особистість, а як якийсь додаток інших членів сім'ї.
репродуктивні установки	<ul style="list-style-type: none"> - в структурі репродуктивних установок 90% жінок одночасно й рівномірно представлені всі три компоненти (когнітивний, емоційний та конативний) у позитивному полюсі. Це означає, що жінки цієї категорії досліджуваних: усвідомлюють сутність феномену материнства; емоційно-позитивно переживають тематику, пов'язану з дитиною; висловлюють дієву готовність до материнства, взаємодії з дитиною й виконання материнських функцій; - у 10% жінок переважає емоційний компонент у негативному полюсі забарвлення на фоні знижених показників когнітивного та конативного компонентів. За їх висловлюванням, «З народженням дитини я особисто пов'язую виникнення проблем аніж

	задоволення й радості», «Більшість розводів пов'язана з народженням дитини».
переживання, пов'язані із народженням дитини	<ul style="list-style-type: none"> - для 90% жінок притаманний вибір цілковито позитивних та об'єктивних фактів про народження дитини і високе їх оцінювання, що свідчить про наявну позитивну установку на народження дитини. Так вони погоджуються з тим, що «дитина укріплює сім'ю та почуття між подружжям», «дитина – це радість материнства», «діти – це гордість батьків», «дитина – це найбільш вдячний об'єкт вкладення наших зусиль»; - для 10% жінок притаманний вибір негативних фактів про народження дитини й високе їх оцінювання, що свідчить про наявну негативну установку на народження дитини. Так вони схильні стверджувати, що «діти віднімають найкращу частину нашого життя».
«психологічна стать» жінки	<ul style="list-style-type: none"> - у 90% жінок діагностовано риси андрогенного типу як гармонійної інтеграції маскулінних і фемінних рис, що підвищує адаптивні можливості людини; - для 10% жінок притаманні риси маскуліного типу особистості. Як статево-рольовий тип маскулінні жінки наділені сильною волею, схильні змагатися з чоловіками і претендувати на їхнє місце у професії, соціумі, сексі. У маскуліного (мужній) типу особистості домінують суто чоловічі риси: активність, сміливість, готовність до ризику, прагнення домінувати, пріоритет сили, миттєва реакція на ситуацію, здатність стримувати почуття, прагнення до незалежності, агресивність. Такий набір особистісних характеристик жінки не сприяє формуванню в неї готовності до материнства.

--	--

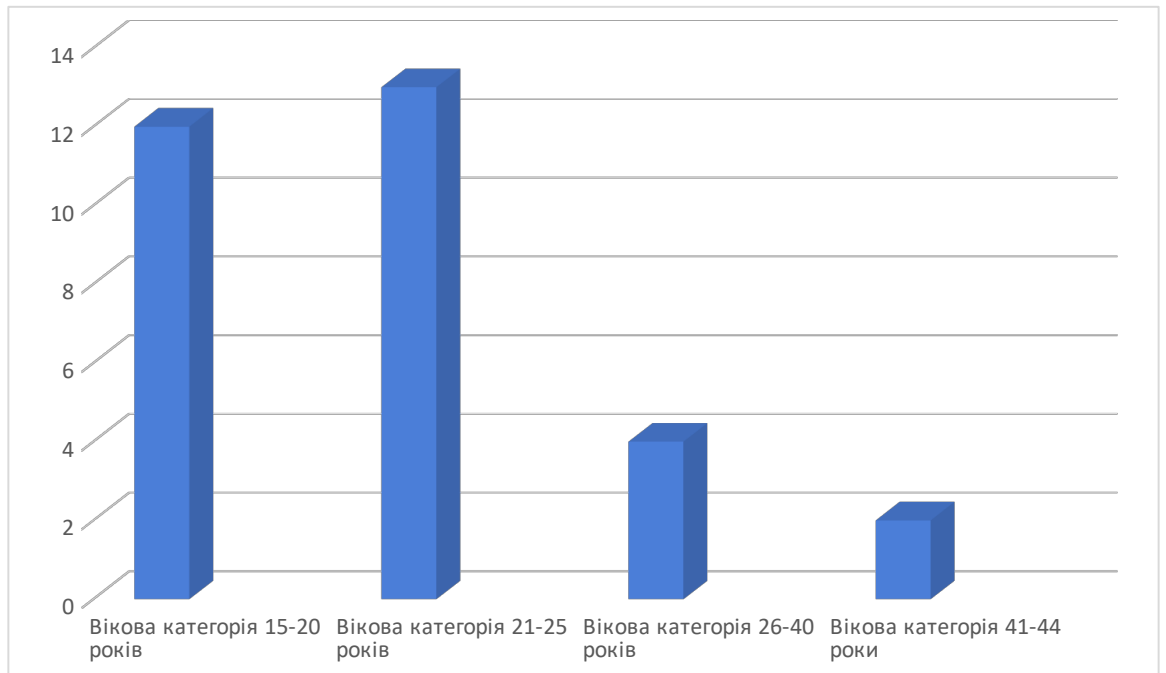
Розділ 3.3. Формувальний експеримент

Спираючись на результати, отримані в ході констатувального експерименту, ми розробили тренінгову програму «Материнство без ілюзій, страхів й упереджень» для категорії жінок з недостатньо сформованим рівнем готовності до материнства:

- в структурі якого наявний високий рівень ідеалізації материнства та середній рівень репродуктивної активності на фоні відсутності необхідних знань, інформації та достатньої внутрішньої психологічної готовності (респонденти ЕГ-Б1 – 24 особи; серед них: 12 дівчат вікової категорії 15-20 років; 9 жінок віком від 21 до 25 років; 2 жінки вікової категорії 26-40 років; 1 жінка – від 41 до 44 років);
- в структурі якого наявні ознаки негативного ставлення до материнства та низький рівень репродуктивної активності (респонденти ЕГ-Б2 – 7 осіб; серед них: 4 жінки віком від 21 до 25 років; 2 жінки вікової категорії 26-40 років; 1 жінка – від 41 до 44 років).

При цьому, ми прийняли рішення об'єднати у складі тренінгових груп жінок обох категорій з різними (навіть протилежними) поглядами на материнство. Кількість учасниць різних вікових категорій наочно представлена рисунку 3.1.

Апробація тренінгової програми відбувалася в двох потокових групах. Загальна кількість учасниць – 31 особа (досліджувані ЕГ-Б1 та ЕГ-Б2). Заняття для кожної тренінгової групи відбувалися протягом 4-х днів (один тематичний блок); тривалість кожного заняття – 5 годин.

Рисунок 3.1. Кількість учасниць тренінгової програми за різними віковими категоріями

Програма тренінгу усвідомленого материнства «Материнство без ілюзій, страхів й упереджень» складається з чотирьох тематичних блоків з чітко визначеною метою.

**Програмні блоки тренінгу
«Материнство без ілюзій, страхів й упереджень»**

<i>№ з/п</i>	<i>Тематика блоку</i>	<i>Мета</i>
1.	«Родом з дитинства»	актуалізація спогадів з власного дитинства; усвідомлення ролі матері й батька у своєму життєвому становленні;

		усвідомлення учасниками окремих рис та якостей матері / тата, материнської / батьківської позиції та ролі, місії матері / тата у становленні особистості дитини, атрибути виховного впливу; усвідомлення учасниками позитивних аспектів виховного впливу власних батьків, а також їхніх помилок, яких варто уникати; формування власного погляду на дитину і її виховання; формування усвідомленого ставлення до батьківства
2.	«Материнство на карті життя сучасної жінки»	актуалізація статево рольової позиції учасників, визначення головного призначення жінки у житті; усвідомлення значущих сфер свого життя та особливостей їх співвідношення; формування усвідомленого ставлення до материнства за рахунок позитивних прикладів інших успішних жінок-матерів; розуміння глибини внутрішньо сімейних в'язків та необхідність їх підтримки, важливість наслідування традицій
3.	«Культурно-історичні витоки та психологічна сутність материнства»	уточнення уявлень учасників щодо історичних витоків феномену материнства, а також його глибинної сутності; усвідомлення особистої значущості материнства у власному житті; розуміння ролі матері у власному житті, пошук «проекції та маркери» її любові / мудрості / прихильності; розуміння підстав відмовляння жінки від материнства; усвідомлення страхів та стереотипів, що супроводжують сучасну жінку, а також об'єктивних труднощів; пошук шляхів для подолання перешкод на шляху до материнства
4.	«Материнство як усвідомлена психологічна готовність й особистий вибір жінки»	усвідомлення учасниками найбільш значущих та найцінніших справ й подій свого життя; розуміння власних життєвих пріоритетів, «конструювання»

		<p>їх співвідношення, пошук актуальних і потенційних ресурсів; усвідомлення любові як потужного життєвого ресурсу жінки;</p> <p>формування у учасників прагнення до повноцінної реалізації себе у житті, гармонійному розкриттю себе у багатьох соціальних ролях;</p> <p>усвідомлення чисельних складових психологічної готовності жінки до найважливішого життєвого рішення;</p> <p>розуміння актуального стану власної готовності / неготовності до нього;</p> <p>формування переконання, що відсутність страхів, сумнівів і достатня особистісна зрілість жінки – це достатнє підґрунтя виникнення і розвитку в неї готовності до материнства</p>
--	--	--

**Зміст тематичних блоків тренінгової програми
«Материнство без ілюзій, страхів й упереджень»**

Блок 1. «Родом з дитинства»

«Мій найбільш яскравий спогад з дитинства»

Мета: актуалізація спогадів з власного дитинства; усвідомлення ролі матері й батька у своєму життєвому становленні.

Процедура: ведучий пропонує учасникам пригадати найбільш яскраві / емоційно забарвлені спогади власного дитинства, які пов'язані з матір'ю, татом або батьками разом; занотувати на папері та поділитися з групою.

Питання для обговорення:

Яку роль відігравали батьки / мама / тато у вашому дитинстві?

Яку роль вони відіграють зараз у Вашому житті / в його обставинах / подіях?

Чи можливо представити, що їх немає у Вашому житті?

Чи можуть Ваші батьки уявити своє життя без Вас?

Які надії та сподівання ви покладаєте на них у майбутньому?

Які батьківські надії та сподівання виправдали особисто Ви?

Чи вбачають сьогодні Ваші батьки своє життя без онуків?

«Портрет в деталях: мама й тато»

Мета: усвідомлення учасниками окремих рис та якостей матері / тата; материнської / батьківської позиції та ролі; місії матері / тата у становленні особистості дитини; атрибути виховного впливу.

Процедура: учасники діляться на дві групи. Одна група розробляє сукупний портрет матері, інша – тата. Після завершення відбувається презентація виконаних робіт.

Питання для обговорення:

Чи існують унікальні відмінності образу / ролі / позиції матері й тата?

Яка символіка дозволяє виокремити ці відмінності?

Чи існують відмінності у ролях та позиціях сучасних батьків та наших з вами тат й мам?

«Відвертий погляд на батьківський досвід моєї матері та мого тата»

Мета: усвідомлення учасниками позитивних аспектів виховного впливу власних батьків, а також їхніх помилок, яких варто уникати; формування власного погляду на дитину і її виховання.

Процедура: учасники отримують паперові пелюстки жовтого, зеленого та сірого кольору. Ведучий пропонує на жовтих пелюстках зафіксувати позитивні риси виховного впливу власних батьків та створити з них квітку; на сірих – помилки батьків у вихованні й також створити квітку; на зелених – власні позитивні правила виховання майбутньої дитини. Далі відбувається презентація учасниками цих квіток.

Обговорюючи зміст квітів із сірими пелюстками, учасники обмінюються ідеями щодо запобігання подібних помилок у вихованні дитини.

Питання для обговорення:

З якими ускладненнями / переживаннями Ви стикнулися при виконанні цієї роботи?

Квітку якого кольору було легше створити?

На що Ви спиралися при створенні власних правил виховання майбутньої дитини?

«Золоті принципи виховання дитини й відношення до неї»

Мета: формування усвідомленого ставлення до батьківства

Процедура: спираючись на результати попереднього завдання, ведучий пропонує в результаті групового обговорення виробити адекватні принципи виховання дитини, «золоті правила» батьківського / материнського ставлення до неї.

Питання для обговорення:

Чи сприятимуть ці принципи й правила розвитку здорової й щасливої дитини?

Чи стане їх використання профілактикою помилок та викривлень у батьківському вихованні?

Блок 2. «Материнства на карті життя сучасної жінки»

«Я – жінка і пишаюся цим»

Мета: актуалізація статево рольової позиції учасників, визначення головного призначення жінки у житті.

Процедура: учасникам пропонується завершити речення «Я щаслива, що належу до світу жінок, оскільки...». Кількість тверджень не обмежується, учасник пропонує таку кількість варіантів, яку вважає необхідною.

Питання для обговорення:

Які почуття викликав сам процес виконання завдання?

До чого надихає Вас усвідомлення власної належності до світу жінок?

«Карта мого життя – життя сучасної жінки»

Мета: усвідомлення значущих сфер свого життя та особливостей їх співвідношення

Процедура: учасники «конструюють» карту власного життя, використовуючи підготовлені заздалегідь матеріали.

Кожен з учасників представляє власну карту, пояснює, відповідає на запитання, що виникають до нього.

Питання для обговорення:

Чи легко вам було визначитися з основними сферами життєдіяльності жінки?

Яке місце серед них займає материнство?

Що ви очікуєте від власного майбутнього материнства?

Чи може бути жінка однаково успішною у кожній із представлених сфер?

Чи можливо поєднати кар'єру та самореалізацію з народженням й вихованням дитини?

«Надихаючі приклади з життя успішних та відомих жінок»

Мета: формування усвідомленого ставлення до материнства за рахунок позитивних прикладів інших успішних жінок-матерів.

Процедура: учасникам пропонується пригадати відомих успішних / «зіркових» жінок, які одночасно є й щасливими у власному материнстві.

Питання для обговорення:

Чи є подібні приклади у моєму найближчому оточенні?

Які почуття викликають особисто в мене такі історії й приклади?

З якими складнощами стикнулися ці жінки?

Хто їх підтримував на цьому шляху «успішна-самореалізована-мати своїх дітей»?

Що може завадити особисто мені?

«Сімейна реліквія»

Мета: усвідомлення глибини внутрішньо сімейних в'язків та необхідність їх підтримки, важливість наслідування традицій.

Процедура: ведучий звертається до учасників із проханням підготувати на ранок наступного дня розповідь про власні сімейні традиції та реліквії і, якщо є можливість, принести та продемонструвати ці реліквії.

Блок 3. «Культурно-історичні витоки та психологічна сутність материнства»

Мозковий штурм «Материнство в історії людства – це...»

Мета: уточнення уявлень учасників щодо історичних витоків феномену материнства, а також його глибинної сутності. Усвідомлення особистої значущості материнства у власному житті.

Питання для обговорення:

Що означає призначення «буди матір'ю»?

Як відображено материнство у народній творчості?

Генетичні, біологічні, психологічні рівні материнської сутності.

«Казка про материнську любов та опіку»

Мета: усвідомлення глибинного змісту сутності материнства, представленого у сюжеті казки І. Гармаш «Казка про материнську любов та опіку» [Гармаш І. Терапія казками. – Серія: Бібліотека «Шкільного світу». – 2018. – 98 с.]

Процедура: відбувається колективне читання тексту казки – кожен учасник читає по одному реченню по колу (текст казки наведений у Додатку 1).

Питання для обговорення:

Який зміст «зашифрований» в сюжеті казки?

В яких творах усної народної творчості (казки, прислів'я, пісні) відображений зміст материнства, функції матері й її роль в житті кожної людини?

Учасники отримують домашнє завдання – зробити добірку артефактів з українського фольклору, що ілюструють цінність сім'ї, родини, матері в

житті окремої людини та людства в цілому. Результати стають предметом обговорення на наступній зустрічі.

Рольова гра «Як моя мама»

Мета: усвідомлення ролі матері у власному житті, знайти «проекції та маркери» її любові / мудрості / прихильності.

Процедура: учасники пригадують та записують звернення (прислів'я, пісні, жарти, розповіді) власної матері, які вони чули в ранньому дитинстві, юності та нещодавно і які запам'яталися найбільш яскраво, які мали вплив на життя, які залишили слід у душі.

Після цього учасники об'єднуються у пари: один учасник у парі виконує роль матері та виголошує згадану фразу чи промову до іншого учасника, який перебуває у ролі дитини. Другий учасник надає зворотній зв'язок з приводу відчуттів, що виникли в нього при цьому. Потім відбувається обмін ролями.

Питання для обговорення:

Яку роль у вашому житті відіграє мама? Які у вас відносини?

Як почували себе у різних ролях? Яка роль була для вас комфортнішою?

«Коди материнської любові»

Процедура: на підставі матеріалів попереднього завдання учасники загально груповим обговоренням збирають та записують «коди материнської любові» та їх вплив на долю дитини.

Групова дискусія «Витоки й причини виникнення та розповсюдження тенденції «child-free»

Мета: розуміння підстав відмовляння жінки від материнства; усвідомлення страхів та стереотипів, що супроводжують сучасну жінку, а також об'єктивних труднощів. Пошук шляхів для подолання перешкод на шляху до материнства.

Питання для обговорення:

Які особистісні чинники обумовлюють рішення певної жінки про відмовляння від материнства?

Які внутрішньо сімейні обставини блокують можливість батьківства?

Які зовнішні фактори (суспільні, економічні, політичні, культурні) зумовлюють розповсюдження тенденції «child-free»?

Які дієві шляхи подолання чисельних перешкод на шляху материнства та батьківства?

Блок 4. «Материнство як усвідомлена психологічна готовність й особистий вибір жінки»

Групова дискусія «Справи усього життя»

Мета: усвідомлення учасниками найбільш значущих та найцінніших справ й подій свого життя.

Питання для обговорення:

Які справи й події можна віднести до категорії важливих, доленосних, значущих в житті жінки?

Чи можна перелічене віднести до певних категорій?

Яке місце серед них займає материнство / батьківство?

Які справи і події мають особисту значущість саме для Вас?

Структура життя людини – це послідовність, ієрархія чи паралельне функціонування кількох значущих для людини сфер?

«Мої пріоритети»

Мета: усвідомлення власних життєвих пріоритетів, «конструювання» їх співвідношення, пошук актуальних і потенційних ресурсів.

Процедура: учасникам надається певний час для моделювання макету власного життя, в якому гармонійно й доцільно співвідносяться особисто значущі сфери, події, цінності, справи.

Після відбувається презентація власних наробок.

Питання для обговорення:

Який найбільш вагомий особистий результат виконання даної роботи?
 Які найбільш ефективні ідеї одночасної реалізації значущих цінностей?
 Чи здатні Ви самостійно приймати виважені рішення?

«Любов у житті жінки»

Мета: усвідомлення любові як потужного життєвого ресурсу жінки.

Процедура: ведучий пропонує учасникам створити асоціативний ряд до слова «любов». Далі слідує групове обговорення.

Питання для обговорення:

Які прояви любові існують?

Яке «неочікуване обличчя» може мати любов?

Для чого потрібен ресурс любові?

Чи є різниця між любов'ю жінки й чоловіка, матері й тата?

«Шлях довжиною в життя»

Мета: формуванню в учасників прагнення до повноцінної реалізації себе у житті, гармонійному розкриттю себе у багатьох соціальних ролях.

Процедура: «Життя кожного з нас захопить та хвилює водночас. Ми залучені до різних сфер життєдіяльності, виконуємо різні соціальні ролі, намагаємося реалізувати себе у повній мірі. Бурхлива ріка життя змушує триматися на плаву з усіх сил так, що інколи навіть немає коли замислитися над питанням «А що взагалі я хочу? Що мене зробить щасливою?»».

Ведучий пропонує кожному учаснику написати розповідь про життєвий шлях, про плани, прагнення, бажання та способи їх реалізації. Учасники отримують аркуші паперу з початком розповіді: «Вона дочитала останній абзац глави в книзі під назвою «Моє життя», посміхнулася, ненадовго замислилася, узяла олівець і почала писати: ...».

Після написання розповіді відбувається обговорення.

Питання для обговорення:

Чи виникли у вас труднощі в процесі написання розповіді?

Які ваші найближчі перспективи / плани / прагнення?

Чи є у вас бажання та прагнення, які, на Вашу думку, нездійсненні?

Аргументуйте! Що необхідно для їх здійснення?

«Складові психологічної готовності жінки до материнства»

Мета: усвідомлення чисельних складових психологічної готовності жінки до найважливішого життєвого рішення; розуміння актуального стану власної готовності / неготовності до нього. Формування переконання, що відсутність страхів, сумнівів і достатня особистісна зрілість жінки – ще достатнє підґрунтя виникнення і розвитку в неї готовності до материнства.

Процедура: ведучий пропонує учасникам для групового обговорення ряд параметрів психологічної готовності до материнства:

1. *Позитивний досвід дитинства і самі позитивні емоції від спогадів про своє дитинство, спілкування з батьками, з близькими дорослими, про манеру виховання, про дитячі ігри і іграшки.* «Дитячий досвід» дорослого відіграє значну роль у вихованні своїх дітей. Все найкраще з нашого дитинства ми передаємо своїм малюкам, наспівуючи дітям ті ж колискові, що й нам наші мами, слідуючи сімейним традиціям і проектуючи тепло своєї пам'яті на наших них.
2. *Бажаність дитини.* Готові до народження дитини батьки люблять і бажають свого малюка ще до вагітності.
3. *Процес вагітності – це не 9-місячна каторга, а час приємного очікування.* Будь-який рух малюка – це спосіб спілкування, до нього звертаються словами і думками. До його появи готуються, як до найголовнішої в житті події.
4. *Стратегія виховання, якщо ще не з'явилася, то вже в активній стадії обмірковування.* Для готових до народження дитини батьків все має значення – як мама буде сповивати дитину, як довго буде годувати груддю, чи варто давати малюкові пустушку.
5. *Батьки вже заздалегідь керуються не особистими потребами, а потребами свого майбутнього малюка.* Вони готові підлаштувати своє життя і інтереси під потреби малюка – повністю змінити спосіб життя, режим, звички.

6. *Відсутність будь-яких сумнівів.* Готові до народження малюка батьки не сумніваються – чи потрібна їм дитина, чи не важко буде ростити її, чи не завадить малюк перспективам, що відкриваються. Вони готові, і все! І ніщо не може переконати їх у зворотному.
7. *Новину про вагітність майбутні батьки сприймають виключно з радістю.*
8. *Бажання народити дитину – виникає свідомо, за покликом материнського / батьківського інстинкту.* Але не тому сенсі, що «самотньо і не з ким словом перемовитись», «так годиться, раз вийшла заміж» або «може, життя з чоловіком налагодиться».
9. *Між чоловіком і дружиною відсутні виразні психологічні проблеми, бар'єри та непорозуміння.*
10. *Подружні відносини – зрілі, перевірені часом, а рішення – єдине на двох, усвідомлене з обох сторін.*
11. *При спілкуванні з чужими дітьми жінка відчуває радість, приплив ніжності і маленький «укол» заздрості в області серця.* Нянькаючись з племінниками (дітьми друзів тощо), вона не відчуває роздратування бо відчуває, що її час уже настав.
12. *Для майбутніх батьків не має значення стать майбутнього малюка і певні риси зовнішності – вони готові його любити будь-яким.*
13. *Майбутні батьки не сподіваються на сторонню допомогу – вони покладаються лише на себе.*
14. *Чоловіка і дружину вже не тягне на «пригоди», клуби і «тусовки».* Вони готові тимчасово відмовитися від подорожей, нічних посиденьок з друзями, небезпечних хобі.
15. *Жінка орієнтована виключно на одного, «свого» чоловіка.* Вона не допускає думки про те, що може народити свого малюка не від коханого.
16. *Психічна рівновага, емоційна стабільність.* Жінка не перебуває у стані постійних стресів і депресій. Вона психологічно врівноважений чоловік, здатний тверезо оцінювати ситуацію і швидко вирішувати проблеми. Вона

«не виходить з себе», не влаштовує «разборок» на рівному місці, не має звички скандалити. Це стосується і майбутнього тата.

17. *Жінка впевнена, що їй вистачить здоров'я, щоб народити прекрасного здорового малюка.* Мова йде саме про впевненість, а не про стан здоров'я. Це, свого роду, позитивний психологічний настрій, інколи всупереч всьому. А також чітке розуміння, що здоров'я має вистачити не тільки на вагітність, але й на виховання малюка – з безсонними ночами, фізичним навантаженням.

18. *Правильні сімейні / родинні цінності.*

19. *Майбутні батьки вже готові взяти на себе повну відповідальність за життя маленької беззахисної людини.*

Питання для обговорення:

Які, з дев'ятнадцяти позицій, що характеризують психологічну готовність до материнства / батьківства притаманні саме Вам / Вашому партнеру?

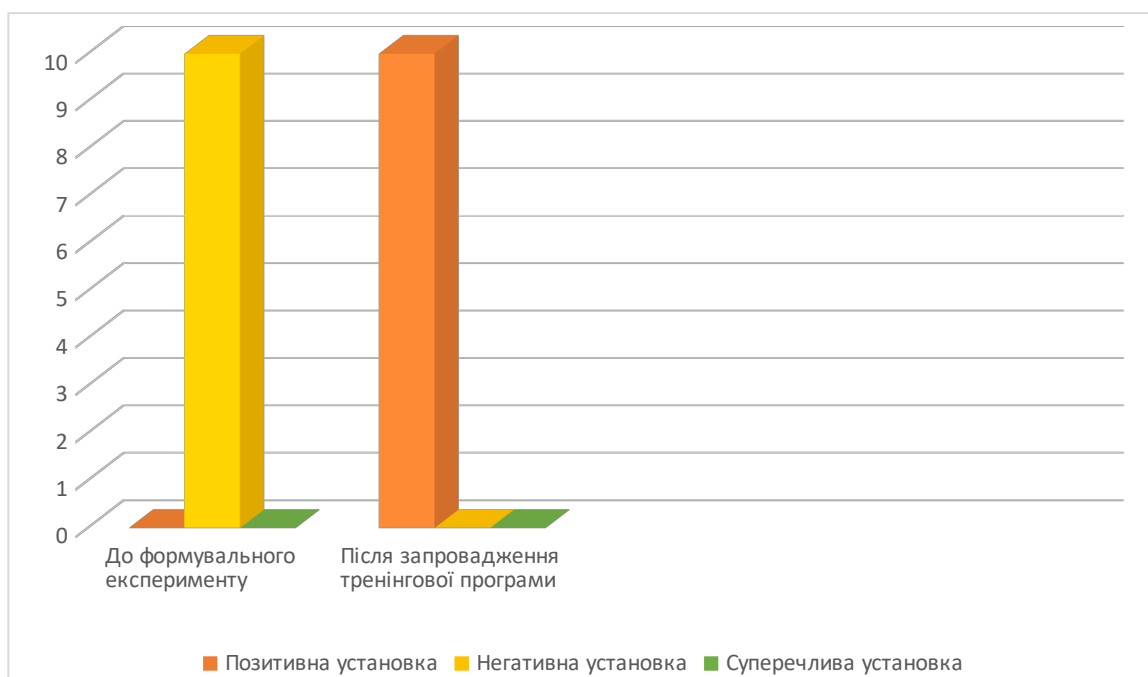
Оцініть за десятибальною шкалою власну готовність до найважливішого рішення?

Що перешкоджає саме Вам його прийняти?

Після завершення тренінгу в кожній з двох експериментальних груп ми виміряли дієвість розробленої нами тренінгової програми «Материнство без ілюзій, страхів й упереджень» за параметром співвідношення позитивних / негативних / об'єктивних фактів, що асоціюються з народженням дитини (за методикою В.В. Бойко «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» у модифікації О.С. Каримової) і отримали неочікувані для себе результати за динамікою особистісних змін.

Так яскраво виражена у представників ЕГ-Б2 негативна установка на народження дитини з вибором негативних фактів, пов'язаних з її появою, й високе їх оцінювання трансформувалася в позитивну установку на фоні вибору об'єктивних та позитивно забарвлених фактів. Їх побоювання, що «діти – це залежність від бабусь та дідусів», «народити дитину – це

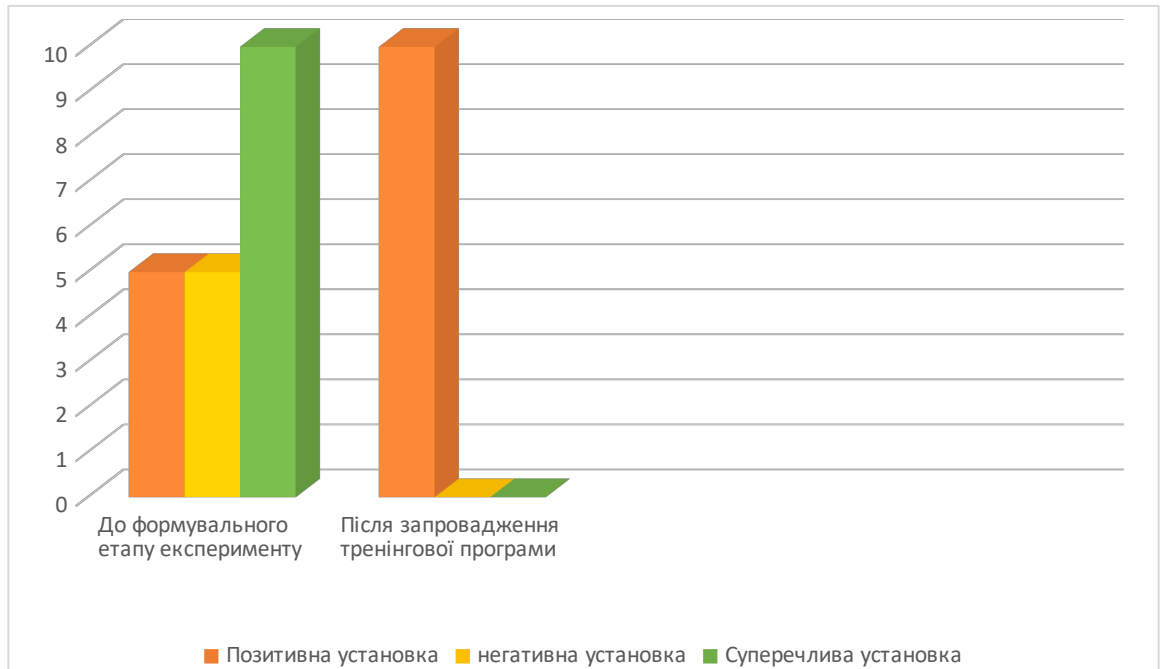
прив'язати себе до дому», «діти віднімають найкращу частину нашого життя», «діти – це хвилювання за їх судбу та майбутнє» трансформувалися в розуміння: «Дитина – це найбільш вдячний об'єкт втілення наших зусиль», «Дитина – це дитяча ласка, прихильність до батька й матері», «Народження дитини приносить радість в дім», «Дитина надає життю сенс» (рисуюнок 3.2.).

Рисуюнок 3.2. Динаміка особистісних установок респондентів ЕГ-Б2 до та після формувального експерименту (за методикою В.В Бойко «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» у модифікації О.С. Каримової)

У представників ЕГ-Б1 попередньо наявна невизначена установка на фоні протиріччя у виборах позитивних й негативних фактів, пов'язаних з народженням дитини, змінилася на позитивні уявлення цієї ситуації. Їх впевненість в тому, що «народження дитини – це радість в домі», «дитина – це дитяча ласка, прихильність до батька й матері», «дитина наслідує найкраще в мені» підтверджується новим переконанням про те, що «дитина укріплює сім'ю та почуття між подружжям», «дитина для жінки – це радість материнства», «діти – це гордість батьків», «дитина – це найбільш вдячний

об'єкт вкладення наших зусиль» (порівняні дані представлені на рисунку 3.3.).

Рисунок 3.3. Динаміка особистісних установок респондентів ЕГ-Б1 до та після формувального експерименту (за методикою В.В Бойко «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» у модифікації О.С. Каримової)

Аналіз отриманих даних щодо динаміки особистісних змін учасників розробленої та запровадженої нами тренінгової програми «Материнство без ілюзій, страхів й упереджень» дозволяє зробити висновки про її дієвість та ефективність.

Висновки до розділу 3.

1. Спираючись на результати проведеного нами ґрунтовного теоретичного аналізу проблематики психологічної готовності жінки до материнства, ми розробили *емпіричну модель дослідження специфіки структури психологічної готовності до материнства жінок різних вікових категорій*. Вона складається з п'яти структурних компонентів: мотиваційно-ціннісного; сімейної самосвідомості; репродуктивних установок жінки; особистісних переживань, пов'язаних із народженням дитини; «психологічної статі» жінки.
2. Цільовою аудиторією досліджуваних стали *жінки фертильної фази онтогенезу від 15 до 44 років в кількості 52 осіб*. Серед них ми виокремили чотири вікові категорії: «пізня юність» – дівчата віком від 15 до 20 років; «рання дорослість» – жінки віком від 21 до 25 років; «середня дорослість» – жінки віком від 26 до 40 років; «пізня дорослість» – це жінки від 41 до 44 років.
3. Констатувальне емпіричне дослідження складалося з *п'яти послідовних етапів* для кожного з яких нами було підібрано стандартизовану психодіагностичну методику.
4. Узагальнення результатів проведеного констатувального етапу дослідження дозволяє нам виокремити принципові відмінності в структурі та змісті психологічної готовності жінок різних вікових категорій:
  - 4.1. *До ідеалізації дитини та гіпертрофії ролі матері у житті жінки* схильні дівчата вікового періоду «пізня юність» (15-20 років) та жінки, що належать до вікового періоду «пізня дорослість» (41-44 роки), але на принципово протилежних засадах. У дівчат 15-20 років ідеалізація є

проекцією ідеалізованої й неуточненої картини світу, що обумовлено віком; а у жінок 41-44 років ідеалізація обумовлена усвідомленням справжніх сенсів життя та розставленими пріоритетами.

4.2. *Наявні відмінності у змісті мотиваційної готовності жінок вікового періоду «пізня юність» (дівчата 15-20 років) та «рання дорослість» (жінки 21-25 років) та представниць двох інших вікових категорій – «середня дорослість» (жінки 26-40 років) та «пізня дорослість» (жінки 41-44 років).*

Так

мотиваційна готовність перших характеризується схильністю зберігати власне здоров'я заради материнства; твердженням про те, що будуть народжувати дитину тоді, коли відчують власне бажання та внутрішнє прагнення до цього; готовністю зберегти дитину у випадку незапланованої вагітності. Представниці інших двох вікових категорій стверджують, що готові до материнства; вони схильні ставити інтереси дитини вище за власні та відмовлятися від звичних задоволень заради дитини.

4.3. *Реалістичне сприйняття дійсності та реалій материнства, усвідомлення значущості дитини в життя жінки та труднощів, що виникають разом із її появою притаманне більшості жінок вікової категорії «середня дорослість» (жінки 26-40 років) та «пізня дорослість» (жінки 41-44 років).*

4.4. *Негативне та навіть насторожене ставлення до материнства притаманне окремим представницям трьох вікових категорій («рання дорослість» – 21-25 років; «середня дорослість» – 26-40 років; «пізня дорослість» – 41-44 років) та жодній представниці вікової групи «пізня юність» (дівчата 15-20 років). Специфіка ціннісно-сміслових установок окремих жінок віком від 21 до 44 років пов'язана із особистою впевненістю, що з народженням дитини погіршується рівень життя та добробуту; переконанням в тому, що для сучасної жінки кар'єра важливіше ніж материнство; упередженням, що жінці-матері складніше самореалізуватися і взагалі материнство гальмує розвиток жінки; судженням про те, що для дитині потрібен високий матеріальний статок та навіть особистим*

переконанням, що для того, щоб бути щасливою жінці не потрібно бути матір'ю. Дехто з них побоюється, що вагітність й материнство роблять жінку потворною. Певна частина цих жінок впевнені, що мати дітей не сучасно й непрестижно.

4.5. Високі показники за *параметром репродуктивної активності*, що обумовлені активною материнською позицією, усвідомленням відповідальності за дитину, а також володінням комплексом знань та навичок із догляду та виховання дитини діагностовано нами у переважної більшості представниць двох вікових категорій – «середня дорослість» (жінки 26-40 років) та «пізня дорослість» (жінки 41-44 років). Для представниць інших двох вікових категорій («пізня юність» – 15-20 років та «рання дорослість» – 21-25 років) притаманні середні та низькі показники *параметру репродуктивної активності / репродуктивної пасивності*, що обумовлено достатньо юним віком та зрозумілою відсутністю достатніх знань та навичок із догляду за дитиною і її виховання.

4.6. Оптимальний рівень сформованості *зрілої психологічної готовності до материнства* при якому наявна репродуктивна активність жінки поєднується з реалістичними уявленнями про материнство, адекватними очікуваннями та переживаннями стану вагітності й труднощів, пов'язаних з турботою та вихованням дитини притаманний переважній кількості жінок вікової категорії «пізня дорослість» (жінки 41-44 років), половині представниць вікової категорії «середня дорослість» (жінки 26-40 років) та лише окремим представницям інших двох вікових періодів – «пізня юність» (15-20 років) та «рання дорослість» (21-25 років).

4.7. Саме за параметром *наявності / відсутності оптимального рівня сформованості зрілої психологічної готовності до материнства* на другому етапі констатувального дослідження ми поділили генеральну вибірку досліджуваних на дві експериментальні групи. Важливо зазначити, що до кожної з двох експериментальних груп жінок в наявним оптимальним рівнем сформованості зрілої психологічної готовності до материнства та відсутнім

проявом параметрів материнської зрілості увійшли представниці усіх чотирьох вікових категорій з різним співвідношенням учасниць кожної вікової групи.

В кожній з двох груп ми вивчали специфіку сімейного міфу; структуру репродуктивних установок; співвідношення фактів, що асоціюються з народженням дитини; параметри «психологічної статі» жінок. Отримані нами дані і лягли в основу розробки концепції тренінгової програми, яка спрямована на формування усвідомленого материнства.

5. Спираючись на аналіз даних констатувального експерименту, ми розробили та апробували психологічний інструмент, спрямований на формування психологічної готовності жінок будь-якої вікової категорії до материнства. Це тренінгова програма з усвідомленого материнства «Материнство без ілюзій, страхів й упереджень» яка складається з чотирьох тематичних блоків з чітко визначеною метою.
6. Перший тематичний блок «Родом з дитинства» вирішує завдання з актуалізації спогадів з власного дитинства та усвідомлення ролі матері й батька у своєму життєвому становленні. Психологічна робота спрямована на усвідомлення учасниками окремих рис та якостей матері / тата, материнської / батьківської позиції та ролі, місії матері / тата у становленні особистості дитини, атрибути виховного впливу; усвідомлення учасниками позитивних аспектів виховного впливу власних батьків, а також їхніх помилок, яких варто уникати. Результатом групової й індивідуальної роботи повинно стати формування власного погляду на дитину і її виховання; розвиток усвідомленого ставлення до батьківства.
7. Зміст другого тематичного блоку «Материнство на карті життя сучасної жінки» спрямований на актуалізацію статево рольової позиції учасників, на визначення головного життєвого призначення жінки. Пропоновані жінкам завдання та рефлексивні питання сприяють усвідомленню значущих сфер свого життя та особливостей їх співвідношення; формуванню усвідомленого ставлення до материнства за рахунок

позитивних прикладів інших успішних жінок-матерів. Провідним результатом цієї роботи повинно стати розуміння глибини внутрішньо сімейних в'язків та необхідність їх підтримки, важливість наслідування традицій.

8. Тренінгова робота третього блоку програми «Культурно-історичні витоки та психологічна сутність материнства» спрямована на уточнення уявлень учасників про історичні витоки феномену материнства, а також його глибинну сутність; на усвідомлення особистої значущості материнства у власному житті; на розуміння ролі матері у власному житті, пошук «проекцій та маркерів» її любові / мудрості / прихильності. Окремим рефлексивним блоком вирішується завдання формування розуміння підстав відмовляння жінки від материнства. Провідна мета всієї роботи – це усвідомлення учасниками страхів та стереотипів, що супроводжують сучасну жінку, а також об'єктивних труднощів, а також пошук шляхів для подолання перешкод на шляху до материнства.
9. Четвертий блок «Материнство як усвідомлена психологічна готовність й особистий вибір жінки» спрямований на усвідомлення учасниками найбільш значущих та найцінніших справ й подій свого життя; розуміння власних життєвих пріоритетів, «конструювання» їх співвідношення, пошук актуальних і потенційних ресурсів, а також усвідомлення любові як потужного життєвого ресурсу жінки. Ключовою особистісно орієнтованою метою роботи є формування у учасників прагнення до повноцінної реалізації себе у житті, сприяння гармонійному розкриттю себе у багатьох соціальних ролях; усвідомлення чисельних складових психологічної готовності жінки до найважливішого життєвого рішення; розуміння актуального стану власної готовності / неготовності до нього; формування переконання, що відсутність страхів, сумнівів і достатня особистісна зрілість жінки – ще достатнє підґрунтя виникнення і розвитку в неї готовності до материнства.

10. Аналіз динаміки особистісних змін учасників тренінгової програми «Материнство без ілюзій, страхів й упереджень» дозволяє зробити висновки про її дієвість та ефективність.

ВИСНОВКИ

1. В історії людської соціальності материнство – це складно структурований феномен, який має тривалу еволюційну та соціокультурну історію; поєднує в собі фізіологічні, психічні та психологічні механізми; визначає унікальну ситуацію розвитку самосвідомості окремої жінки.
2. Психологічна готовність молоді до материнства – це цілеспрямований та особистісно орієнтований процес, який торкається її мотиваційно-ціннісної сфери, інформаційно-пізнавальної обізнаності, ефективно-емоційної сфери, наявної психологічної культури батьківської сім'ї та специфіки комунікації.
3. На сьогодні в психології виокремлюється шість послідовних етапів в процесі формування материнської сфери в онтогенезі з визначенням психологічних механізмів й характеристик кожного з них. Психологічний зміст етапів онтогенезу материнської сфери визначає особливості прояву материнства, створює психофізіологічні і психологічні передумови гармонійності / дисгармонійності взаємовідносин в діаді «мати-дитя», формує стилі сімейного виховання.
4. Специфіка психологічної готовності до материнства розглядається в психологічній науці як поєднання фізіологічної, соціальної та

психологічної складових в її структурі. Прикладну значущість має виокремлення Г. Філіпповою п'яти операційних компонентів психологічної готовності жінки до материнства: особистісна готовність як загальна особистісна зрілість; адекватна модель батьківства як розумне співвідношення моделей материнської й батьківської ролей, оптимальні батьківські установки, виховні стратегії, позиції та материнське ставлення; мотиваційна готовність як зрілість мотивації народження дитини; сформованість материнської компетентності або ставлення до дитини як до суб'єкту фізичних та психічних потреб; сформованість материнської сфери, що визначається змістом материнства як частини особової сфери жінки.

5. Розроблена нами *емпірична модель дослідження специфіки структури психологічної готовності до материнства жінок різних вікових категорій* складається з п'яти структурних компонентів: мотиваційно-ціннісного; сімейної самосвідомості; репродуктивних установок жінки; особистісних переживань, пов'язаних із народженням дитини; «психологічної статі» жінки.
6. Узагальнення результатів проведеного констатувального етапу дослідження дозволяє нам виокремити принципові відмінності в структурі та змісті психологічної готовності жінок різних вікових категорій. Так нами встановлено наступне:
  - до ідеалізації дитини та гіпертрофії ролі матері у житті жінки схильні дівчата вікового періоду «пізня юність» (15-20 років) та жінки, що належать до вікового періоду «пізня дорослість» (41-44 роки), але на принципово протилежних засадах. У дівчат 15-20 років ідеалізація є проекцією ідеалізованої й неуточненої картини світу, що обумовлено віком; а у жінок 41-44 років ідеалізація обумовлена усвідомленням справжніх сенсів життя та розставленими пріоритетами;
  - наявні відмінності у змісті мотиваційної готовності жінок вікового періоду «пізня юність» (дівчата 15-20 років) та «рання дорослість» (жінки 21-

25 років) та представниць двох інших вікових категорій – «середня дорослість» (жінки 26-40 років) та «пізня дорослість» (жінки 41-44 років). Так мотиваційна готовність перших характеризується схильністю зберігати власне здоров'я заради материнства; твердженням про те, що будуть народжувати дитину тоді, коли відчують власне бажання та внутрішнє прагнення до цього; готовністю зберегти дитину у випадку незапланованої вагітності. Представниці інших двох вікових категорій стверджують, що готові до материнства; вони схильні ставити інтереси дитини вище за власні та відмовлятися від звичних задоволень заради дитини;

– реалістичне сприйняття дійсності та реалій материнства, усвідомлення значущості дитини в життя жінки та труднощів, що виникають разом із її появою притаманне більшості жінок вікової категорії «середня дорослість» (жінки 26-40 років) та «пізня дорослість» (жінки 41-44 років);

– *негативне та навіть насторожене ставлення до материнства* притаманне окремим представницям трьох вікових категорій («рання дорослість» – 21-25 років; «середня дорослість» – 26-40 років; «пізня дорослість» – 41-44 років) та жодній представниці вікової групи «пізня юність» (дівчата 15-20 років). Специфіка ціннісно-смыслових установок окремих жінок віком від 21 до 44 років пов'язана із особистою впевненістю, що з народженням дитини погіршується рівень життя та добробуту; переконанням в тому, що для сучасної жінки кар'єра важливіше ніж материнство; упередженням, що жінці-матері складніше самореалізуватися і взагалі материнство гальмує розвиток жінки; судженням про те, що для дитині потрібен високий матеріальний статок та навіть особистим переконанням, що для того, щоб бути щасливою жінці не потрібно бути матір'ю. Дехто з них побоюється, що вагітність й материнство роблять жінку потворною. Певна частина цих жінок впевнені, що мати дітей не сучасно й непрестижно;

– високі показники за *параметром репродуктивної активності*, що обумовлені активною материнською позицією, усвідомленням відповідальності за дитину, а також володінням комплексом знань та навичок

із догляду та виховання дитини діагностовано нами у переважної більшості представниць двох вікових категорій – «середня дорослість» (жінки 26-40 років) та «пізня дорослість» (жінки 41-44 років). Для представниць інших двох вікових категорій («пізня юність» – 15-20 років та «рання дорослість» – 21-25 років) притаманні середні та низькі показники *параметру репродуктивної активності / репродуктивної пасивності*, що обумовлено достатньо юним віком та зрозумілою відсутністю достатніх знань та навичок із догляду за дитиною і її виховання;

– оптимальний рівень сформованості *зрілої психологічної готовності до материнства* при якому наявна репродуктивна активність жінки поєднується з реалістичними уявленнями про материнство, адекватними очікуваннями та переживаннями стану вагітності й труднощів, пов'язаних з турботою та вихованням дитини притаманний переважній кількості жінок вікової категорії «пізня дорослість» (жінки 41-44 років), половині представниць вікової категорії «середня дорослість» (жінки 26-40 років) та лише окремим представницям інших двох вікових періодів – «пізня юність» (15-20 років) та «рання дорослість» (21-25 років);

– саме за параметром *наявності / відсутності оптимального рівня сформованості зрілої психологічної готовності до материнства* на другому етапі констатувального дослідження ми поділили генеральну вибірку досліджуваних на дві експериментальні групи. Важливо зазначити, що до кожної з двох експериментальних груп жінок в наявним оптимальним рівнем сформованості зрілої психологічної готовності до материнства та відсутнім проявом параметрів материнської зрілості увійшли представниці усіх чотирьох вікових категорій з різним співвідношенням учасниць кожної вікової групи.

7. Спираючись на аналіз даних констатувального експерименту, ми розробили та апробували психологічний інструмент, спрямований на формування психологічної готовності жінок будь-якої вікової категорії до материнства. Це тренінгова програма з усвідомленого материнства

«Материнство без ілюзій, страхів й упереджень» яка складається з чотирьох тематичних блоків з чітко визначеною метою.

8. Аналіз динаміки особистісних змін учасників тренінгової програми «Материнство без ілюзій, страхів й упереджень» дозволяє зробити висновки про її дієвість та ефективність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Авдеева Н. Привязанность ребенка к матери и образ себя в раннем детстве // Вопросы психологии, 1997. – № 4. – С. 3-12.
2. Айвазян Е. Б. Внутренняя материнская позиция у беременных женщин. Теоретический и эмпирический анализ // Московский психотерапевтический журнал. – 2002. – № 3 – С 25-30.
3. Анисимова К. Психологические особенности отношения к будущему ребенку у женщин во время беременности. // НВ: Психология и психотехника. – 2014. – № 1. – С. 1-24.
4. Аршавский И.А. Очерки по возрастной физиологии. – М.: Медицина, 1997. – 476 с.
5. Брутман В.И. Предпосылки девиантного материнского поведения / Брутман В.И., Варга А.Я., Хамитова И.Ю. // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – № 2. – С. 79-87.
6. Брутман В.І. Динаміка психічного стану жінки під час вагітності і після пологів / Брутман В.І., Філіппова Г.Г., Хамітова І. Ю. // Питання України. – 2002. – № 1. – С. 59–69.
7. Брутман В., Радионова М. Формирование привязанности матери к ребенку в период беременности // Вопросы психологии. –1997. – № 6. – С. 38-47.

8. Брутман В. І., Філіппова Г. Г., Хамітова І. Ю. Динаміка психічного стану жінки під час вагітності і після пологів // Питання України. – 2002. – С. 31-42.
9. Булатевич Н. М. Перинатальна психологія та психологія батьківства: історія та сучасність. Проблеми емпіричних досліджень у психології. Вип. 2. Київ : Гнозис. – 2009. – 412 с. – С. 354-360.
10. Булатевич Н. М. Психологічні аспекти супроводу батьківства. Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Вип. 743. Педагогіка та психологія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т. – 2015. – 310 с. – С. 15-19.
11. Бэм С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем ; пер. с англ. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 336 с.
12. Винникотт Д. В. Маленькие дети и их матери / Д. В. Винникотт ; [пер. с англ. Н. М. Падалко]. – М. : Независимая фирма «Класс», 1998. – 80 с. – (Библиотека психологии и психотерапии).
13. Галустьян Ю.М., Новицька В.П. Деякі аспекти гендерної ідентифікації та соціалізації особистості / Ю.М. Галустьян, В.П. Новицька // Український соціум. – 2004. – № 1 (3). – С. 7-13.
14. Гармаш І. Терапія казками. – Серія: Бібліотека «Шкільного світу». – 2018. – 98 с.
15. Гасюк М.Б., Іщук О.Ю. Дослідження внутрішньої структури сім'ї у період виношування першої дитини // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, ч. 2. – К., 2008. – С. 90-98.
16. Говорун Т.В. Соціалізація статі та сексуальності: [монографія] / Т.В. Говорун. – Тернопіль : Навч. книга Богдан, 2001. – 240 с.
17. Говорун Т.В. Гендерна психологія : навч. посібник / Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді. – К. : Академія, 2004. – 308 с.

18. Говорун Т. В. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства: навч. посібник / Т. В. Говорун, В. П. Кравець, О. М. Кікінежді, О. Б. Кізь. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 144 с.
19. Головнева И.В. Трансформация гендерной идентичности населения Украины: между Западом и Востоком / И.В. Головнева // После империи: исследования восточноевропейского Пограничья: [Сб. ст.] / [Под ред.: И. Бобкова и др.]. – Вильнюс, 2005. – С. 223-229.
20. Горностай П.П. Психологічні ролі в структурі особистості / П.П. Горностай // Наукові студії з соціальної та політичної психології. – К., 2000. – Вип. 2(5). – С. 104-111.
21. Гурьянова Т.А. Психологическая готовность к материнству как динамическое системно-структурное образование. Т. А. Гурьянова // Ползуновский вестник. – 2005. – № 3. – С. 35-44.
22. Гурлева Т. Дівчинка-підліток у дорослому світі / Татьяна Гурлева // Психолог: Шкільний світ. – 2003. – 10-11 берез. (58/59). – С. 4-9.
23. Даниленко Н.В. Методи дослідження готовності до материнства / Н.В. Даниленко // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія. – Харків, 2005. – Вип. 15, ч 1. – С. 46-54.
24. Дармостук Н.В. Особистісні структури материнства в дівчат з різними типами психологічної готовності до батьківства / Н.В. Дармостук // Актуальні проблеми психології. – 2010. – Т. 7. – Вип. 22 – С. 46-52.
25. Діагностика та корекція репродуктивної поведінки особистості: навчально- методичне видання / О.М. Васильченко – К.: 2012. – 96 с.
26. Захарук Н.С. Роль раннего онтогенеза в становлении материнской сферы современных девушек / Н.С. Захарук. – ФГБОУ ВПО «Сыктывкарский государственный университет», 2013. – 60 с.
27. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции Изд. 2-е испр. и доп. – М.: Издво УРАО. – 1998. – 214 с.

28. Исупова О.Г. Отказ от новорожденного и репродуктивные права женщины / О.Г. Исупова // Социс. – 2002. – № 11. – С. 92–99.
29. Ішук О.Ю. Програма психологічної підготовки вагітної жінки до перших пологів /Актуальні проблеми практичної психології //Збірник наукових праць. Частина I. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2008. – С. 150-154.
30. Ішук О.Ю. Розвиток системи психологічної підготовки вагітних жінок до пологів: історичний аспект //Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – В. 13. – Ч. 2. – С. 217-224.
31. Камзина О.А. Исследование жизненных сценариев у представителей сообщества «childfree» / О.А. Камзина, Н.Ю. Самыкина // Вестник Самарского государственного университета. – Самара, 2014. – № 1(112). – С. 213-223.
32. Каткова И.П. Медико-социальные проблемы юного материнства / Каткова И.П., Лебединская О.И., Андрияшина Е.В. – М., 2001. – 56 с.
33. Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості: Монографія / О. М. Кікінежді. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2011. – 386 с.
34. Кочарян А.С., Кочарян И.С., Терещенко Н.Н. Психосемантическая структура женской телесной идентичности: полоролевой подход / А.С. Кочарян, И.С. Кочарян, Н.Н. Терещенко // Вісник Харківського університету. – 2002. – Серія психологія. – № 550, – Ч. 2. – С. 136-139.
35. Кочарян А.С. Метод исследования структурной организации полоролевой сферы личности / А. Кочарян, Е. Фролова, Н. Дармостук // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : «Психологія». – 2009. – № 857. – Вип. 42. – С. 78-84.
36. Кочарян А.С., Кожина М.Ю. Особенности структуры материнства у беременных женщин с разным типом полоролевой идентичности //

- Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.
Серія: «Психологія». – 2010. – № 902. – Вип. 43. – С. 104-107.
37. Ломакин И.В. Чайлдфри или добровольно бездетные? К предопределению концептуального поля исследований неродительства // Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены. – 2019. – № 6. – С. 394-436.
38. Лукасевич О.А., Мітіна А.Р. Психологічний аналіз феномену Чайлдфрі / Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології». – 2016. – № 2(10). – С. 81-86.
39. Лосева О. К. Половое воспитание детей и подростков в семье / О.К. Лосева. – М. – 1990. – 29 с.
40. Максименко С.Д. Психологія особистості: Підручник / С.Д. Максименко, К.С. Максименко, М.В. Папуча. – К.: ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.
41. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Наукова монографія / С.Д.Максименко. – К.:Видавництво ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
42. Малкович М.М. Змістові характеристики материнської та батьківської ідентичності / М.М. Малкович // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Вид-во «Гнозис», 2010.– Том XII, частина 1.– С. 350-360.
43. Мид М. Культура и мир детства. – М. – 1989. – 310 с.
44. Методичні матеріали з питань формування усвідомленого батьківства / За заг. ред. Г. М. Лактіонової. – К. : Держсоцслужба, Християнський дитячий фонд, 2006. – 96 с.
45. Мещерякова С. Психологическая готовность к материнству // Вопросы психологии, 2000. – № 5. – С. 18-27.
46. Митрофанова А. Личная жизнь как совместный проект. Тест на совместимость. – СПб.: Питер, 2003. – 288 с.

47. Мещерякова С.Ю. Психологическая готовность к материнству / С.Ю. Мещерякова // Вопросы психологии. – 2000. – № 5. – С. 18-27.
48. Микова Т.С. Социально-психологический феномен девиантного материнства / Микова Т.С., Ходырева Е.А. // Семейная психология и семейная терапия. – 2005. – № 4. – С. 58-60.
49. Мещерякова С.Ю. Психологічна готовність до материнства / Мещерякова С.Ю. // Питання України. – 2002. – № 5. – С. 18-27.
50. Мінюрова С.А. Діалогічний підхід до аналізу смислового переживання материнства / Мінюрова С.А., Тетерлева Е.А. // Психологічний журнал. – 2002. – № 5. – С. 63-75.
51. Матвеева Е. В. Анализ материнств с позиции теории деятельности / Матвеева Е. В. – К. : ВГГУ, 2004. – 210 с.
52. Мещерякова С. Ю. Психологічна готовність / Мещерякова С.Ю. // Психологічний журнал. – 2002. – № 5. – С. 18-27.
53. Нагула О. Л. Психологічні особливості батьківської компетентності молодого подружжя / О. Л. Нагула // Вісник Інституту розвитку дитини : зб. наук. пр. – К., 2012. – Випуск 164. – № 24. – Ч. VIII. – С. 169-176.
54. Найдовська І.В. Вплив статевої ролі на розвиток жінок на особливості їх життєвого стилю [Текст]: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Найдовська Інеса Валентинівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 19 с.
55. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. Учебное пособие. – СПб.: Речь, 2006. – 392 с.
56. Нестерова А.А. Социально-психологические детерминанты семейных мифов: Дис. канд. психол. наук: 19.00.05: Москва, 2004. – 193 с.
57. Нестерова О.Є. Психологічна готовність до материнства / Оксана Нестерова // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей / АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2005. – Вип. 11(14). – С. 103-121.

58. Нечаева М. А. Психологические факторы онтогенеза материнской сферы, внутренней картины беременности и перинатального развития : Учебное пособие / М. А. Нечаев, Л. Ф. Рыбалова, А. В. Штрахова. – Челябинск : Издательство ЮУрГУ, 2005. – 59 с.
59. Овчарова Р. Психологическое сопровождения родительства. М.: Изд-во Института Психотерапии. – 2003. – 390 с.
60. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : посібники / Орбан-Лембрик Л. – К. : Академвидав, 2003. – 446 с.
61. Оськина В.В. Ценностно-потребностные детерминанты материнства // Сборник научных трудов. Серия «Гуманитарные науки»// Ставрополь, Северо-Кавказский государственный технический университет. – 2002. – 233 с.
62. Перун М.Б. Типологія емоційного ставлення жінок до материнства / М.Б. Перун // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 6 (143). – С. 11–16.
63. Перун М.Б. Материнська ідентичність у системі ідентичностей жінки / М.Б. Перун // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної АПН України. – К., 2011. –Т.ХІІІ. – Ч.3. – С. 302–310.
64. Попелюшко Р.П. Психолого-педагогічні аспекти вивчення материнства / Р.П. Попелюшко // Зб. наук. пр. / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Сер.: Пед. та психол. науки. – Хмельницький : НАДПСУ, 2010. – № 53. – С. 214-217.
65. Проскурняк О. Чинники та етапи становлення материнства // Практична психологія та соціальна робота, 2007. – № 3. – С. 13-16.
66. Проскурняк О.П. Огляд психологічних концепцій материнства в зарубіжній літературі / О.П. Проскурняк // Психологія. Збірник наукових праць НПУ ім. М.П. Драгоманова, Вип. 24, 2004. – С. 24–35.
67. Пузь І.В. Вагітність як етап формування материнської сфери жінки / О.В. Бацилєва, І.В. Пузь / Науковий вісник Миколаївського державного

- університету ім. В.О. Сухомлинського: Збірник наукових праць / За ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. – Т.2. – Вип. 5. – Миколаїв: МДУ ім. В.О. Сухомлинського, 2010. – С. 32-37.
68. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ». – 1998. – 672 с.
69. Рамих В.А. Материнство и культура (Философско-культурологический анализ) / В.А. Рамих. – Ростов н/Д. – 1997. – 145 с.
70. Роуз Х. Исследование женских проблем в Великобритании / Х. Роуз // Социологические исследования. – 1992. – № 5. – С. 52-59.
71. Радионова М.С. Причины отказа от материнства / М.С. Радионова // Человек. – 2000. – № 5. – С. 113-122.
72. Родштейн М.Н. Гендерно-ролевая идентичность как фактор репродуктивной установки женщин: диссертация кандидата психологических наук: 19.00.05. – Самара, 2006. – 222 с.
73. Скоромная Ю.Е. Субъективная готовность к материнству как психологический феномен: Дисс. ... канд. псих. наук: 19.00.00 / Ю.Е. Скоромная – М., 2006. – 217 с.
74. Силласте Г.Г. Социогендерные исследования в период социальной трансформации / Г.Г. Силласте // Социологические исследования. – 1994. – № 3. – 20 с.
75. Толстоухова С.В. Стратегія і напрямки розвитку соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в Україні / Толстоухова С.В. // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2007. – № 1. – С. 5-12.
76. Тіунова О.В. Розвиток психологічної готовності до материнства у старшокласниць засобами просвітницького тренінгу / О.В. Тіунова // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – № 6. С. 57-64.
77. Филиппова Г. Психология материнства: Учебное пособие. М.: Изд-во Института Психотерапии. – 2002. – 210 с.

78. Филиппова Г. Материнство: сравнительно-психологический подход // Психологический журнал, 1999. – № 5. – С. 81-88.
79. Шнейдер Л. Психология семейных отношений. Курс лекций. М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс. – 2000. – 230 с.
80. Фромм Э. Теория любви / Э. Фромм // Семья : книга для чтения. – Кн. 2. – М. : Политиздат. – 1990. – 396 с.
81. Филиппова Г.Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии / Г.Г. Филиппова // Вопросы психологии. – 2001. – № 2. – С. 22-36.
82. Филиппова Г.Г. Психология материнства: Учебное пособие. – М. : Изд-во Института Психотерапии. – 2002. – 220 с.
83. Филиппова Г.Г. Психологическая готовность к материнству – Хрестоматия по перинатальной психологии: Психология беременности, родов и послеродового периода / Г.Г. Филиппова ; [сост. А.Н. Васина]. – М. : Изд-во УРАО, 2005. – 328 с. – С. 62-65.
84. Шишук О.С. Девіантне материнство як соціально-психологічний феномен / О.С. Шишук // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної АПН України. – К., 2009. –Т.ХІ. – Ч.1. – С. 603–610.
85. Шевчук Г.С., Іщук О.Ю. Історичний аспект становлення досліджень у галузі психологічної допомоги жінці під час вагітності та народження дитини //Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2006. – Вип. 41 (Серія: психологічні науки). – Т. II. – С. 181-184.
86. Шевченко Л.О., Кобікова Ю.В. т ін. / Гендер у психологічних та соціологічних дослідженнях: Навч. посібник. – К., 2015. – 148 с.

87. Шкраб'юк В.С. Відмова від материнства як психологічна проблема / В.С. Шкраб'юк // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – Луганськ, 2013. – № 3 (32) – С. 317-321.
88. Шнейдер Л. Семейная психология: Учебное пособие для вузов. – Изд.4-е. – М.: Академический Проект; Трикста, 2008. – 736 с.
89. Щур О.В. Психологічні особливості та складові репродуктивної поведінки особистості / О.В. Щур // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. Вип. 26. Т. 4. – К.: Главник, 2005. – С. 358-361.
90. Эйдемиллер Э.Г., Добряков И.В., Никольская И.М. Семейный диагноз и семейная психотерапия. Учебное пособие для врачей и психологов. – СПб.: Речь, 2005. – 336 с.
91. Яремчук Н.В. Психологічні особливості готовності молодої жінки до майбутнього материнства / Н.В. Яремчук // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. / [редкол. В.В. Олійник (голов. ред.) та ін.]. – К., 2008. – Вип. 7.– С. 234-239.
92. Abma J., Martines G. Voluntary childlessness among American men and women in the late 1980s // *Social biology*, 1991. P. 79–93.
93. Bem S.L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88, 155-162.
94. Veivers J.E. (1980). «Childless by choice» Toronto, Toronto: Butterworth, Canada. – 220 p.
95. Rolling N. Some roles children play their families / N. Rolling, M. Lord. – N.Y, 2004. – 301 p.
96. Filippova G.G. Psihologija materinstva : uch.posobie / G.G. Filippova. – М. : Izd-vo Instituta psihoterapii, 2002. – 240 s.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1.

**Програма тренінгу усвідомленого материнства
«Материнство без ілюзій, страхів й упереджень»**

Мета: формування психологічної готовності жінок будь-якої вікової категорії до материнства.

Програма складається з чотирьох тематичних блоків з чітко визначеною метою (представлено в таблиці 1).

Таблиця 1.

**Програмні блоки тренінгу
«Материнство без ілюзій, страхів й упереджень»**

<i>№</i>	<i>Тематика блоку</i>	<i>Мета</i>
----------	-----------------------	-------------

з/п		
1.	«Родом з дитинства»	актуалізація спогадів з власного дитинства; усвідомлення ролі матері й батька у своєму життєвому становленні; усвідомлення учасниками окремих рис та якостей матері / тата, материнської / батьківської позиції та ролі, місії матері / тата у становленні особистості дитини, атрибути виховного впливу; усвідомлення учасниками позитивних аспектів виховного впливу власних батьків, а також їхніх помилок, яких варто уникати; формування власного погляду на дитину і її виховання; формування усвідомленого ставлення до батьківства
2.	«Материнство на карті життя сучасної жінки»	актуалізація статево рольової позиції учасників, визначення головного призначення жінки у житті; усвідомлення значущих сфер свого життя та особливостей їх співвідношення; формування усвідомленого ставлення до материнства за рахунок позитивних прикладів інших успішних жінок-матерів; розуміння глибини внутрішньо сімейних в'язків та необхідність їх підтримки, важливість наслідування традицій
3.	«Культурно-історичні витоки та психологічна сутність материнства»	уточнення уявлень учасників щодо історичних витоків феномену материнства, а також його глибинної сутності; усвідомлення особистої значущості материнства у власному житті; розуміння ролі матері у власному житті, пошук «проекції та маркери» її любові / мудрості / прихильності; розуміння підстав відмовляння жінки від материнства; усвідомлення страхів та стереотипів, що супроводжують сучасну жінку, а також об'єктивних труднощів; пошук шляхів для подолання перешкод на шляху до материнства
4.	«Материнство як усвідомлена психологічна готовність й особистий вибір жінки»	усвідомлення учасниками найбільш значущих та найцінніших справ й подій свого життя; розуміння власних життєвих пріоритетів, «конструювання» їх співвідношення, пошук актуальних і потенційних ресурсів; усвідомлення любові як потужного життєвого ресурсу жінки; формування у учасників прагнення до повноцінної реалізації себе у житті, гармонійному розкриттю себе у багатьох соціальних ролях; усвідомлення чисельних складових психологічної готовності жінки до найважливішого життєвого рішення;

		розуміння актуального стану власної готовності / неготовності до нього; формування переконання, що відсутність страхів, сумнівів і достатня особистісна зрілість жінки – ще достатнє підґрунтя виникнення і розвитку в неї готовності до материнства
--	--	--

**Зміст тематичних блоків тренінгової програми
«Материнство без ілюзій, страхів й упереджень»**

Блок 1. «Родом з дитинства»

«Мій найбільш яскравий спогад з дитинства»

Мета: актуалізація спогадів з власного дитинства; усвідомлення ролі матері й батька у своєму життєвому становленні.

Процедура: ведучий пропонує учасникам пригадати найбільш яскраві / емоційно забарвлені спогади власного дитинства, які пов'язані з матір'ю, татом або батьками разом; занотувати на папері та поділитися з групою.

Питання для обговорення:

Яку роль відігравали батьки / мама / тато у вашому дитинстві?

Яку роль вони відіграють зараз у Вашому житті / в його обставинах / подіях?

Чи можливо представити, що їх немає у Вашому житті?

Чи можуть Ваші батьки уявити своє життя без Вас?

Які надії та сподівання ви покладаєте на них у майбутньому?

Які батьківські надії та сподівання виправдали особисто Ви?

Чи вбачають сьогодні Ваші батьки своє життя без онуків?

«Портрет в деталях: мама й тато»

Мета: усвідомлення учасниками окремих рис та якостей матері / тата; материнської / батьківської позиції та ролі; місії матері / тата у становленні особистості дитини; атрибути виховного впливу.

Процедура: учасники діляться на дві групи. Одна група розробляє сукупний портрет матері, інша – тата. Після завершення відбувається презентація виконаних робіт.

Питання для обговорення:

Чи існують унікальні відмінності образу / ролі / позиції матері й тата?

Яка символіка дозволяє виокремити ці відмінності?

Чи існують відмінності у ролях та позиціях сучасних батьків та наших з вами тат й мам?

«Відвертий погляд на батьківський досвід моєї матері та мого тата»

Мета: усвідомлення учасниками позитивних аспектів виховного впливу власних батьків, а також їхніх помилок, яких варто уникати; формування власного погляду на дитину і її виховання.

Процедура: учасники отримують паперові пелюстки жовтого, зеленого та сірого кольору. Ведучий пропонує на жовтих пелюстках зафіксувати позитивні риси виховного впливу власних батьків та створити з них квітку; на сірих – помилки батьків у вихованні й також створити квітку; на зелених – власні позитивні правила виховання майбутньої дитини. Далі відбувається презентація учасниками цих квіток.

Обговорюючи зміст квітів із сірими пелюстками, учасники обмінюються ідеями щодо запобігання подібних помилок у вихованні дитини.

Питання для обговорення:

З якими ускладненнями / переживаннями Ви стикнулися при виконанні цієї роботи?

Квітку якого кольору було легше створити?

На що Ви спиралися при створенні власних правил виховання майбутньої дитини?

«Золоті принципи виховання дитини й відношення до неї»

Мета: формування усвідомленого ставлення до батьківства

Процедура: спираючись на результати попереднього завдання, ведучий пропонує в результаті групового обговорення виробити адекватні принципи виховання дитини, «золоті правила» батьківського / материнського ставлення до неї.

Питання для обговорення:

Чи сприятимуть ці принципи й правила розвитку здорової й щасливої дитини?

Чи стане їх використання профілактикою помилок та викривлень у батьківському вихованні?

Блок 2. «Материнства на карті життя сучасної жінки»

«Я – жінка і пишаюся цим»

Мета: актуалізація статево рольової позиції учасників, визначення головного призначення жінки у житті.

Процедура: учасникам пропонується завершити речення «Я щаслива, що належу до світу жінок, оскільки...». Кількість тверджень не обмежується, учасник пропонує таку кількість варіантів, яку вважає необхідною.

Питання для обговорення:

Які почуття викликав сам процес виконання завдання?

До чого надихає Вас усвідомлення власної належності до світу жінок?

«Карта мого життя – життя сучасної жінки»

Мета: усвідомлення значущих сфер свого життя та особливостей їх співвідношення

Процедура: учасники «конструюють» карту власного життя, використовуючи підготовлені заздалегідь матеріали.

Кожен з учасників представляє власну карту, пояснює, відповідає на запитання, що виникають до нього.

Питання для обговорення:

Чи легко вам було визначитися з основними сферами життєдіяльності жінки?

Яке місце серед них займає материнство?

Що ви очікуєте від власного майбутнього материнства?

Чи може бути жінка однаково успішною у кожній із представлених сфер?

Чи можливо поєднати кар'єру та самореалізацію з народженням й вихованням дитини?

«Надихаючі приклади з життя успішних та відомих жінок»

Мета: формування усвідомленого ставлення до материнства за рахунок позитивних прикладів інших успішних жінок-матерів.

Процедура: учасникам пропонується пригадати відомих успішних / «зіркових» жінок, які одночасно є й щасливими у власному материнстві.

Питання для обговорення:

Чи є подібні приклади у моєму найближчому оточенні?

Які почуття викликають особисто в мене такі історії й приклади?

З якими складнощами стикнулися ці жінки?

Хто їх підтримував на цьому шляху «успішна-самореалізована-мати своїх дітей»?

Що може завадити особисто мені?

«Сімейна реліквія»

Мета: усвідомлення глибини внутрішньо сімейних в'язків та необхідність їх підтримки, важливість наслідування традицій.

Процедура: ведучий звертається до учасників із проханням підготувати на ранок наступного дня розповідь про власні сімейні традиції та реліквії і, якщо є можливість, принести та продемонструвати ці реліквії.

Блок 3. «Культурно-історичні витоки та психологічна сутність материнства»

Мозковий штурм «Материнство в історії людства – це...»

Мета: уточнення уявлень учасників щодо історичних витоків феномену материнства, а також його глибинної сутності. Усвідомлення особистої значущості материнства у власному житті.

Питання для обговорення:

Що означає призначення «буди матір'ю»?

Як відображено материнство у народній творчості?

Генетичні, біологічні, психологічні рівні материнської сутності.

«Казка про материнську любов та опіку»

Мета: усвідомлення глибинного змісту сутності материнства, представленого у сюжеті казки І. Гармаш «Казка про материнську любов та опіку» [Гармаш І. Терапія казками. – Серія: Бібліотека «Шкільного світу». – 2018. – 98 с.]

Процедура: відбувається колективне читання тексту казки – кожен учасник читає по одному реченню по колу (текст казки наведений у Додатку 1).

Питання для обговорення:

Який зміст «зашифрований» в сюжеті казки?

В яких творах усної народної творчості (казки, прислів'я, пісні) відображений зміст материнства, функції матері й її роль в житті кожної людини?

Учасники отримують домашнє завдання – зробити добірку артефактів з українського фольклору, що ілюструють цінність сім'ї, родини, матері в житті окремої людини та людства в цілому. Результати стають предметом обговорення на наступній зустрічі.

Рольова гра «Як моя мама»

Мета: усвідомлення ролі матері у власному житті, знайти «проекції та маркери» її любові / мудрості / прихильності.

Процедура: учасники пригадують та записують звернення (прислів'я, пісні, жарти, розповіді) власної матері, які вони чули в ранньому дитинстві, юності та нещодавно і які запам'яталися найбільш яскраво, які мали вплив на життя, які залишили слід у душі.

Після цього учасники об'єднуються у пари: один учасник у парі виконує роль матері та виголошує згадану фразу чи промову до іншого учасника, який перебуває у ролі дитини. Другий учасник надає зворотній зв'язок з приводу відчуттів, що виникли в нього при цьому. Потім відбувається обмін ролями.

Питання для обговорення:

Яку роль у вашому житті відіграє мама? Які у вас відносини?

Як почували себе у різних ролях? Яка роль була для вас комфортнішою?

«Коди материнської любові»

Процедура: на підставі матеріалів попереднього завдання учасники загальногруповим обговоренням збирають та записують «коди материнської любові» та їх вплив на долю дитини.

Групова дискусія «Витоки й причини виникнення та розповсюдження тенденції «child-free»

Мета: розуміння підстав відмовляння жінки від материнства; усвідомлення страхів та стереотипів, що супроводжують сучасну жінку, а також об'єктивних труднощів. Пошук шляхів для подолання перешкод на шляху до материнства.

Питання для обговорення:

Які особистісні чинники обумовлюють рішення певної жінки про відмовляння від материнства?

Які внутрішньо сімейні обставини блокують можливість батьківства?

Які зовнішні фактори (суспільні, економічні, політичні, культурні) зумовлюють розповсюдження тенденції «child-free»?

Які дієві шляхи подолання чисельних перешкод на шляху материнства та батьківства?

Блок 4. «Материнство як усвідомлена психологічна готовність й особистий вибір жінки»

Групова дискусія «Справи усього життя»

Мета: усвідомлення учасниками найбільш значущих та найцінніших справ й подій свого життя.

Питання для обговорення:

Які справи й події можна віднести до категорії важливих, доленосних, значущих в житті жінки?

Чи можна перелічене віднести до певних категорій?

Яке місце серед них займає материнство / батьківство?

Які справи і події мають особисту значущість саме для Вас?

Структура життя людини – це послідовність, ієрархія чи паралельне функціонування кількох значущих для людини сфер?

«Мої пріоритети»

Мета: усвідомлення власних життєвих пріоритетів, «конструювання» їх співвідношення, пошук актуальних і потенційних ресурсів.

Процедура: учасникам надається певний час для моделювання макету власного життя, в якому гармонійно й доцільно співвідносяться особисто значущі сфери, події, цінності, справи.

Після відбувається презентація власних наробок.

Питання для обговорення:

Який найбільш вагомий особистий результат виконання даної роботи?

Які найбільш ефективні ідеї одночасної реалізації значущих цінностей?

Чи здатні Ви самостійно приймати виважені рішення?

«Любов у житті жінки»

Мета: усвідомлення любові як потужного життєвого ресурсу жінки.

Процедура: ведучий пропонує учасникам створити асоціативний ряд до слова «любов». Далі слідує групове обговорення.

Питання для обговорення:

Які прояви любові існують?

Яке «неочікуване обличчя» може мати любов?

Для чого потрібен ресурс любові?

Чи є різниця між любов'ю жінки й чоловіка, матері й тата?

«Шлях довжиною в життя»

Мета: формуванню в учасників прагнення до повноцінної реалізації себе у житті, гармонійному розкриттю себе у багатьох соціальних ролях.

Процедура: «Життя кожного з нас захопливе та хвилююче водночас. Ми залучені до різни[с]фер життєдіяльності, виконуємо різні соціальні ролі, намагаємося реалізувати себе у повній мірі. Бурхлива ріка життя змушує триматися на плаву з усіх сил так, що інколи навіть немає коли замислитися над питанням «А що взагалі я хочу? Що мене зробить щасливою?»».

Ведучий пропонує кожному учаснику написати розповідь про життєвий шлях, про плани, прагнення, бажання та способи їх реалізації. Учасники отримують аркуші паперу з початком розповіді: «Вона дочитала останній абзац глави в книзі під назвою «Мое життя», посміхнулася, ненадовго замислилася, узяла олівець і почала писати: ...».

Після написання розповіді відбувається обговорення.

Питання для обговорення:

Чи виникли у вас труднощі в процесі написання розповіді?

Які ваші найближчі перспективи / плани / прагнення?

Чи є у вас бажання та прагнення, які, на Вашу думку, нездійсненні?

Аргументуйте! Що необхідно для їх здійснення?

«Складові психологічної готовності жінки до материнства»

Мета: усвідомлення чисельних складових психологічної готовності жінки до найважливішого життєвого рішення; розуміння актуального стану власної готовності / неготовності до нього. Формування переконання, що відсутність страхів, сумнівів і достатня особистісна зрілість жінки – ще достатнє підґрунтя виникнення і розвитку в неї готовності до материнства.

Процедура: ведучий пропонує учасникам для групового обговорення ряд параметрів психологічної готовності до материнства:

1. *Позитивний досвід дитинства і самі позитивні емоції від спогадів про своє дитинство, спілкування з батьками, з близькими дорослими, про манеру виховання, про дитячі ігри і іграшки.* «Дитячий досвід» дорослого відіграє значну роль у вихованні своїх дітей. Все найкраще з нашого дитинства ми передаємо своїм малюкам, наспівуючи дітям ті ж колискові, що й нам наші мами, слідуючи сімейним традиціям і проектуючи тепло своєї пам'яті на наших них.
2. *Бажаність дитини.* Готові до народження дитини батьки люблять і бажають свого малюка ще до вагітності.
3. *Процес вагітності – це не 9-місячна каторга, а час приємного очікування.* Будь-який рух малюка – це спосіб спілкування, до нього звертаються словами і думками. До його появи готуються, як до найголовнішої в житті події.
4. *Стратегія виховання, якщо ще не з'явилася, то вже в активній стадії обмірковування.* Для готових до народження дитини батьків все має значення – як мама буде сповивати дитину, як довго буде годувати груддю, чи варто давати малюкові пустушку.
5. *Батьки вже заздалегідь керуються не особистими потребами, а потребами свого майбутнього малюка.* Вони готові підлаштувати своє життя і інтереси під потреби малюка – повністю змінити спосіб життя, режим, звички.
6. *Відсутність будь-яких сумнівів.* Готові до народження малюка батьки не сумніваються – чи потрібна їм дитина, чи не важко буде ростити її, чи не завадить малюк перспективам, що відкриваються. Вони готові, і все! І ніщо не може переконати їх у зворотному.
7. *Новину про вагітність майбутні батьки сприймають виключно з радістю.*
8. *Бажання народити дитину – виникає свідомо, за покликом материнського / батьківського інстинкту.* Але не тому сенсі, що «самотньо і не з ким словом перемовитись», «так годиться, раз вийшла заміж» або «може, життя з чоловіком налагодиться».

9. Між чоловіком і дружиною відсутні виразні психологічні проблеми, бар'єри та непорозуміння.
10. Подружні відносини – зрілі, перевірені часом, а рішення – єдине на двох, усвідомлене з обох сторін.
11. При спілкуванні з чужими дітьми жінка відчуває радість, приплив ніжності і маленький «укол» заздрості в області серця. Нянькаючись з племінниками (дітьми друзів тощо), вона не відчуває роздратування бо відчуває, що її час уже настав.
12. Для майбутніх батьків не має значення стать майбутнього малюка і певні риси зовнішності – вони готові його любити будь-яким.
13. Майбутні батьки не сподіваються на сторонню допомогу – вони покладаються лише на себе.
14. Чоловіка і дружину вже не тягне на «пригоди», клуби і «тусовки». Вони готові тимчасово відмовитися від подорожей, нічних посиденьок з друзями, небезпечних хобі.
15. Жінка орієнтована виключно на одного, «свого» чоловіка. Вона не допускає думки про те, що може народити свого малюка не від коханого.
16. Психічна рівновага, емоційна стабільність. Жінка не перебуває у стані постійних стресів і депресій. Вона психологічно врівноважений чоловік, здатний тверезо оцінювати ситуацію і швидко вирішувати проблеми. Вона «не виходить з себе», не влаштовує «разборок» на рівному місці, не має звички скандалити. Це стосується і майбутнього тата.
17. Жінка впевнена, що їй вистачить здоров'я, щоб народити прекрасного здорового малюка. Мова йде саме про впевненість, а не про стан здоров'я. Це, свого роду, позитивний психологічний настрій, інколи всупереч всьому. А також чітке розуміння, що здоров'я має вистачити не тільки на вагітність, але й на виховання малюка – з безсонними ночами, фізичним навантаженням.
18. Правильні сімейні / родинні цінності.
19. Майбутні батьки вже готові взяти на себе повну відповідальність за життя маленької беззахисної людини.

Питання для обговорення:

Які, з дев'ятнадцяти позицій, що характеризують психологічну готовність до материнства / батьківства притаманні саме Вам / Вашому партнеру?

Оцініть за десятибальною шкалою власну готовність до найважливішого рішення?

Що перешкоджає саме Вам його прийняти?

ДОДАТОК 2.

«Казка про материнську любов та опіку» (І. Гармаш)

[Гармаш І. Терапія казками. – Серія: Бібліотека «Шкільного світу».
– 2018. – 98 с.]

«На краю міського скверу на світлій галявині росла Береза, усе ще красива, струнка, білокора, хоча молодою її вже не можна було назвати. І все було в Берези начебто добре: і друзі-дерева поряд, і свіжий вітерець влітку її буйні кучері зелені розчісував, а взимку снігом закутував, і сонечко пригрівало, пестило її, але...

Засмучувало Березу, що не було поруч із нею ні доньки, ані синочка. Багато насіння її березового (як і призначено матінкою-природою) вітер розвіяв, за тридев'ять земель розніс. Десь росли її нащадки білокорі... Але це ж «десь», а не поряд...

Довго чекала Береза, довго... та ось одного разу зелений паросток з'явився з-під землі! Ніжний, маленький! Поруч! Нова Берізка на світ народилася! Радощам старої Берези-матері не було меж! Пестила і плекала вона доньку: улітку від спеки ховала, гілками своїми від сонця прикривала, узимку від вітрів колючих стовбуром затуляла, навесні настирливих сорок, що над вухом цокотіли, відганяла.

Росла молода Берізка красунею, а мати не могла нею на милуватися, натішитися, так любила й була щаслива! Оберігала дитятко своє навіть із ревнощами: ні жучків, ні павучків не підпускала, у хороводи сусідську не відпускала, щоб не наврочили та не поранили.

Люди, які приходили на прогулянку до сквера, милувалися молодою Берізкою і Березою-матір'ю, яка завжди міцно тримала доньку у своїх обіймах. Здавалося, любові материнській не було меж, але і страх її (не втратити б дитя!) був безмежним... Дорослішала, росла Берізка, але й обійми материнські ставали все міцнішими й тіснішими.

Іноді до березового гаю приходили дві бабусі, давні подруги. Любила вони помилуватися білокорими струнками красунями. Та якось весняного сонячного дня одна з бабусь і каже:

– Ти подивися, зовсім Береза-мати Берізку-доньку «залюбила»!

– Невже «залюбити» можна? Батьківської любові хіба буває забагато? А турбота материнська може бути зайвою та непотрібною? – питає інша.

– Любов справжня, розумна, не буває зайвою, – відповіла перша бабуся. – А ось опіка та піклування повинні мати межі. Поглянь: навіть листочки на молодій Берізці бліді, дуже ніжні, до сонця й вітру не звикли, до холодів і дощів не привчені. Мати-Береза навіть світло сонячне до доньки не завжди пускає, від усього оберігає, до життя самостійного не привчає. Але не помічає вона, що перестала Берізка рости, у тісних обіймах задихається й чахне.

– Щоб світ побачити й життя самостійне почати, треба Берізці від матері відхилитися. Вона й намагається, навіть стовбур уже скривився, але мати не відпускає, свободи не дає.

– Боїться стара Береза її відпустити. А може, не так за доньку побоюється, як за себе: страшно одній залишитися! Не хоче зрозуміти мати-Береза, що всьому свій час: час плекати дитинку й оберігати, а час до життя самостійного привчати й відпускати!

– Ех, – зітхнула одна з бабусь. – Не розуміє вона, що турбота про дитятко в тому й полягає, щоб навчити дитину жити самостійно, мудро. І головне, без батьків у житті обходитися, самому з турботами справлятися. Скрізь соломки не підстелиш! Дитя повинне саме навчитися помічати й обходити перепони на життєвому шляху!

– Слід розповісти про Берізку доглядачеві парку, – домовилися літні жінки.

І за декілька днів прийшли робітники та й пересадили молоду Берізку неподалік, на просторе сонячне місце. Молоде деревце привітно й радісно погойдувало гілочками, зі здивованим захопленням озиралось на всі боки. А доглядач парку ніжно поплескав стару Березу по стовбуру й мовив: «Гей, мати, відпускай доньку! Час прийшов. Безмежна турбота, опіка та сліпа любов до добра не доведуть».

А молода Берізка на новому місці звикла жити самостійно, швидко пішла в ріст. Весело перешіптувалася вона з новими подружками-берізками, дізнавалася про світ, училася захищатися від вітрів, дощів і настирливих птахів. Але не забувала привітно погойдувати гілочками в бік рідної матері. А стара Береза спочатку засмучувалася, і нудьгувала. Але з кожним новим днем усе більше раділа за доньку-красуню, струнку, молоду, самостійну, яка живе власним життям і власною долею! Як і призначено матінкою природою!»